

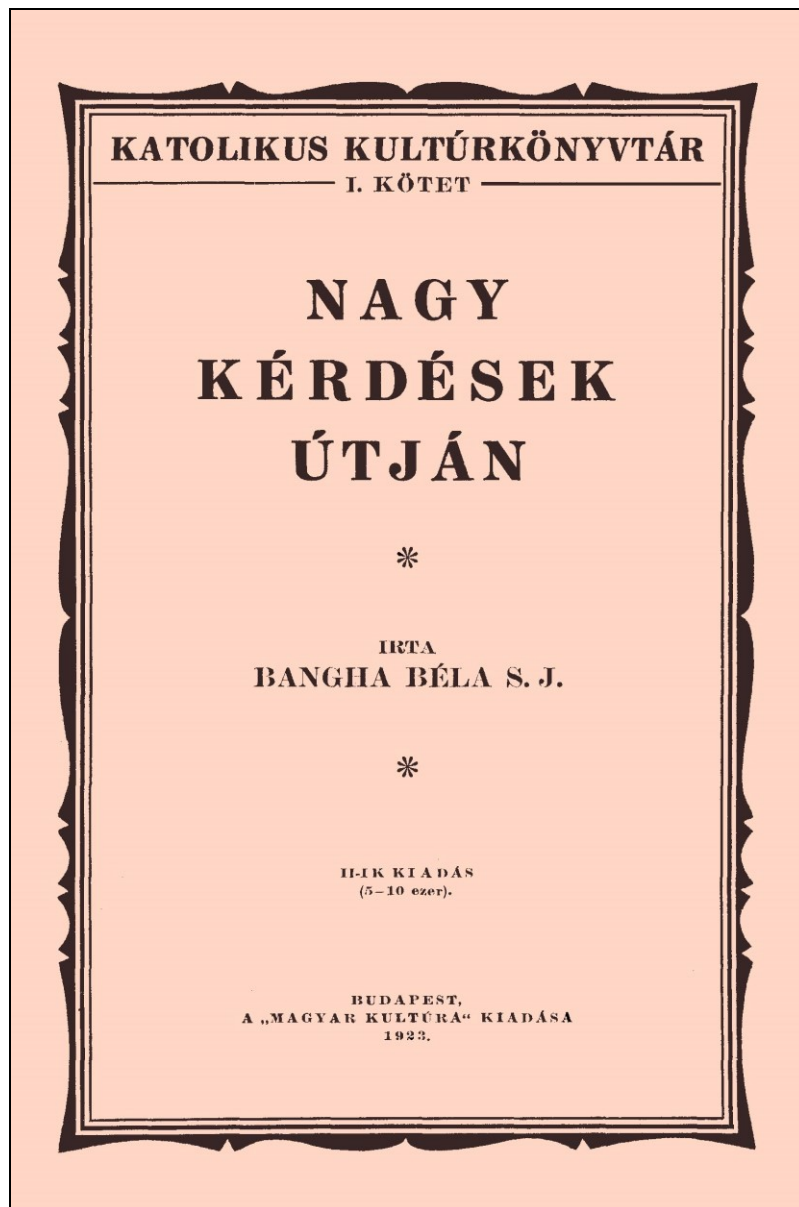
Bangha Béla

Nagy kérdések útján

Gondolatok a világnézeti kérdésről

Mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyar nyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Bangha Béla
Nagy kérdések útján
Gondolatok a világnézeti kérdéstről

Imprimi potest.
Budapestini, 1. sept. 1922.
Eugenius Somogyi S. J. praep. prov.

Nihil obstat.
Franciscus X. Biró S. J. censor dioec.

Nr. 3975. Imprimatur.
Strigonii, 9. Decembris 1922.
Dr. Julius Machovich vic. gen.

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv eredetileg 1922-ben jelent meg a Katolikus Kultúrkönyvtár könyvsorozat első köteteként. Ez a változat az 1957-ben az ausztriai traiskircheni menekülttáborban készült utánnomás alapján készült a Jézustársaság engedélyével. A könyvet lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más szerzői jog a Jézustársaságé.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Bevezetés	4
I. Válaszúton	5
II. Hit és hitetlenség	8
III. A hit alapjai.....	11
IV. Természet és természetfelettség	15
V. A kereszténység lényege	19
VI. Hol a kereszténység?	33
VII. Kereszténység és társadalom.....	41
VIII. Katolicizmus és társadalom	45
IX. Katolicizmus és nemzet	48

Bevezetés

Borzasztó dolog látni, miként bolyong és tapogatózik nagyon sok ember az élet legmélyebb kérdései körül s mily kevés jut el közülök legalább a viszonylagos tisztánlátásig. Fájdalmas látvány ez a vergődés, ez a tehetetlen és vigasztalan ide-odakapkodás, ez a belenyugvás az elintézetlenül hagyásba, ez a megfeneklés a kétely zátonyai közt, ez a tanácstalan rámeredés a nagy kérdések örök szfinkszeire.

S kétszeresen fájdalmas aztán ennek a világnézeti sehová tartozásnak hatásait is látni erkölcsi, társadalmi és nemzeti életünk terén. Erő, céltudatosság, világosan kitzűzött s egységesen akart feladatok helyett szétfolyás, jelszópolitika, visszaélés a kereszténység nagy ígéivel, önzés, értelmetlenség, széthúzás és összeveszés.

Hallgathat ilyenkor az, akinek – úgy érzi – mondanivalója van? Akinek lelkében mint egy nyugodt, mozdulatlan világosság ragyog a hit, hogy mindez másképp lehetne, ha az emberek ismernék a nagy kérdések megoldásának útját s elfogulatlanul és gyűlölet nélkül rálépnének a megoldásnak erre az útjára?

Vagy hallgassunk, mert lesznek, akik félreértik szavunkat? Az élet legnagyobb problémáit bolygatnunk nem szabad, mert a válasz, amelyet ez a bolygatás eredményezhet, előreláthatólag nem a divatos elmosódottság és semmitmondás válasza lesz? Vagy mert az a sekélyes világfelfogás, amelyet nem utolsó helyen egy célzatos újságirodalom és pánszemita behatások alatt elfejlődött társadalmi életünk tett meglehetősen általánossá, eleve pereátot kiált minden komolyan keresztény megoldásra? Vagy mert akik a tagadás és széthúzás szellemét képviselik, azonnal a békebontás vádját szegzik neki annak, aki éppen azáltal akarja szolgálni a béke igazi ügyét, hogy a nagy keresztény alapkérdéseket nem a tagadás és széthúzás jegyében oldja meg?

Ez az irat megkísérel utal mutatni nagy kérdések rengetegében. A legnagyobbakéban, amelyeket az emberi értelem ismer. Nem szakszerű, száraz fejtegetéseket kínál, hiszen az itt érintendő kérdések legtöbbször nemhogy egész irodalma, de egész külön tudományzata van, s nem tér ki minden lehetséges ellenvetés rostálására sem, mert hiszen ahhoz is kötetek kellenének. Csak néhány összefoglaló szempontot mutat be, vázlatos vonásokat, nagy összefoglalásokat. Aki e sorokat leírta, évtizedes tanulmányok és eszmélődések eredményét mutatja be sűrítetten; egy életét, amelyben szintén volt kétely és borús, sok önállóságra törekvés, de a mások gondolatainak megbecsülése is, szörnyű átérzése a nagy kérdések súlyának s rettenetes felelősségek sejtése, akár pro, akár kontra dől el a vizsgálódás. Ez az egy nagy és nemes életcél: látni, s miután láttunk, másoknak is megkönnyíteni a látást. Úgy érzem, nem lidércfény az a világosság, amelyet a vizsgálódó ezen az úton talál. E sorok írója nincs egyedül vele. A nagy rázkódtatások és zűrzavarok, a tagadás propagandájának hallatlan pusztításai után jelentékeny mennyiségben ébrednek rá az elmék – a legnagyobbak és éleesebbek – ugyanerre az eredményre. Csak a nagy konvertitákra utalok itt: a Coppée-kra és Bourget-kre, a Huysmans-okra és Hermann Bahr-okra, a Brunetiérekre, Henry Newman-okra, Chesterton-okra s a modern természettudományok és bölcsélet nagy keresztény képviselőire ... Ez a kis kötet egyúttal bevezető egy könyvsorozatba, amely „Katolikus Kultúrkönyvtár” címen indul meg. A művelt magyar közönség nagyrészt nem is ismeri azokat a hatalmas gondolatmeneteket, amelyeken a mi diadalmas keresztény világnézetünk és katolikus hitünk épül. E gondolatmenetek és bizonyítékok részletesebb kifejtése lesz a Katolikus Kultúrkönyvtár feladata. A jelen bevezető kötet feladata az, hogy a nagy kérdések jelentőségére az olvasót ráébressze. Hogy kevesebb legyen az alvajáró az élet rengetegében s több a látó ...

I. Válaszúton

Nincs igazad, barátom és testvérem, nincs igazad mindenekelőtt, ha azt mondod: mit érdekel engem egyáltalán a kereszténység és a katolicizmus? Nincs igazad, ha azt hiszed, hogy ezek a kérdések idejüket múlták, hogy a mai közönségre és read nézve elvesztették jelentőségüket. Nincs igazad, ha annak az agnosztikus közönynek puha hintaszékén ringatod magad, amely egyik oldalhoz sem szegődik s a kereszténység és keresztényellenesség harcát kényelmes páholyból szemléli. Nincs igazad, ha azt hiszed, a bölcsesség abban áll, hogy az ember távol tartja magát minden párttól, élvezzi az életet, ahogy tudja s minden evilágfeletti kérdésre vállat vonva feleli a modern tudni-nemakarás válaszáat: „Ignoramus et ignorabimus”, mit tudom én, hol az igazság!

Testvérem és barátom, az élet talányokkal van tele és e talányok között, akár tetszik, akár nem, a legkomolyabb, a legmélyebb, a legörökebb s a legmarcangolóbb mégis csak a vallási probléma. Nem lehet elmenni mellette; nem lehet azt mondani, hogy „nekem ezen a téren nincsenek problémáim”. Nem mondhatod, hogy a legmélyebb és mindenkit legegyénibben illető kérdés téged nem érdekel. Mert ez nem volna őszinte és nem volna komoly beszéd.

Ahogy Goethe a világtörténelemről mondja, hogy a legmélyebb téma benne mindig a hit és hitellenesség küzdelme volt, úgy el lehet mondani ugyanezt az egyes ember lelkéről is. Mindenféle hullám hanyódik a lelkünk tükrén, mindnyájunkén kivétel nélkül, de a legmélyebb és leghatalmasabb fenékhullám ez: a nagy, örök gondolatok kérdése: van-e Isten s ki az, és milyen ő, és mi vagyok én, és mi közöm nekem hozzá és van-e boldogság és mi lesz velem a síron túl? Elhallgattatni ezt az ősmély kérdést pillanatokig lehet eltemetni, elfedni sok ezer egyébvel, elnémítani magunkban a lélek felsíró alapösztönét a végső honnan? miért? és hová? iránt, előlni a „tourment religieux”, a vallási gyötrődés fullánkját ideig-óráig lehel, de nem volnánk őszinték vagy nem volnánk komoly, gondolkozó emberek, ha tagadnók, hogy legalul, legbensőbben s legmegrázóbban mégis ezek a kérdések izzanak a lelkünk legmélyén.

S ez nem is lehet másképp. A perc múlik s az életünk sodródik a nagy Niagara, a lezuhanás felé. Ha sohasem halnánk meg, ha nem volna oly nevetségesen rövid ez az itt-időzésünk, ha nem mentek volna innen el máris oly sokan, ó, oly végzetlenül sokan, akik itt nevettek, szórakoztak és sírtak ezeken a tájakon előttünk, s ma nincsenek itt, rég nincsenek itt, az életük, a fájdalmaik és örömeik, a lakásaik, a bútoraik, sőt a nemzetük, a kultúrájuk is rég elsüllyedt, mint egy elomlott regei vár, – ha le lehetne tagadni a véget, a szörnyű összeomlást, az elmúlást, az enyészetet mint egyetlen biztost és maradandót a világon: akkor igazatok volna nektek farsangi bohócok és jól élő szkeptikusok, ti csak mulatozók és csak evilággal számolók; igazatok volna liberálisok és plutokraták, monisták és kommunisták, és kényelmes keresztények és névleges-katolikusok, igazatok volna – talán. De így egészen bizonyos, hogy nincsen igazatok. Egészen bizonyos, hogy amit építtek, összedől s arra meg, hogy a helyébe valami mást, valami jobbat s maradandóbbat építsetek, nem is gondolhattok. És így egészen bizonyos az is, hogy értelem nélkül éltek s az életeteknek nincsen komoly tartalma. Mert lenni, csak azért, hogy vergődjünk, hogy néhány szegényes ünnepnap kedvéért hordozzuk a sok szürke hétköznapi gyötrelmét, élni, hogy meghaljunk, hogy lemészároltassunk, virágozni, hogy sárrá bomljunk, küszködni, hogy végre is végleg és mindenestül letörjünk, hogy eltűnjünk mint az árnyék, mint a vágató szél, mint a hullám az óceán közepén – ez nem élet, ez nem cél, ez nem rendeltetés. És ha baj: nem találni meg az élet értelmét, kétszeresen, százszorosan baj: nem is keresni azt. Olyan ez, mint amikor a tompaelméjű, a tébolyodott beleszúr az ujjába, érzi is a fájdalmat, de nem érdekli, hogy a tűt ki is húzhatná a sebéből...

Az emberiség legnagyobb része, hála Isten, nem tompaelméjű. Különböző értelmiségi foka szerint különböző módon, de keveseket leszámítva, mind keresi az élet mélyebb értelmét,

keresi az Istent s a túlemelkedő viszonylatokat, melyek őhozza fűzik. Legalább negatív válaszokat keres rá: „nem igaz”, „nem lesz semmi”, „nincs másvilág” így hitegeti önmagát. De mégsem tudja kivonni magát a bizonyosság alól, hogy ezekkel a kérdésekkel foglalkoznia kell. Sok aztán megreked a keresés útjának a felén, az egynegyedén, az egytizedén és nem jut el teljesebb megismerésekig; ez tény. Bizonyos az is, hogy az Isten ellenségei szédületes rutinnal, szervezettséggel, összetanultsággal feszítik ki mindenütt a hálót, hogy a megoldást keresők lába elbotoljon benne s elbotolva, elfáradva ne keressenek tovább. Ma s régtől fogva Lucifer bérelte ki az eszmetérjesztés és emberirányítás összes hatalmas eszközeit: sajtó, irodalom, könyvpiac, egyetemek, színházak, mozik, bankok, – ami él és liheg, amivel tömegek gondolkodását befolyásolni lehet: mind az ő anyagelvi, élvezetelvi, kételkedő szellemét leheli: minden csak anyag, legfőbb cél az élvezet, semmi biztosat nem tudunk – s ravasz kezek mesterségesen szorítják rá a nem-látás fátylát az elborult szemekre. Fent a filozófusok és intellektüelek, lent a munkásvadítók és vallásgúnyolók, itt a szabadkőművesek, ott a szocialisták; és nem engednek érvényesülni mást: író, tanárt, kutatót, tudóst, költőt, művészt, gondolkodót, mint aki hozzájuk szít, aki velük együtt s az ő kedvükért tagad és vigyorog és lesajnál ...

És mégis igaz: az emberiség túlnyomó része, a mesterségesen elvakítottakon és önelvakultakon kívül mind sirják a megoldást, epedik a választ, keresik az Istent. Nemcsak a jámborok, hanem azok is, akik kifelé, sokszor gyávaságból, a hitetlent vagy közönyöst játsszák. Hány volt, aki miután megtért, bevallotta, hogy bizony a hitetlenségében sohasem volt nyugodt; mindig érezte, hogy tévúton bolyong, csak ereje nem volt a megfordulásra.

És nemcsak az együgyűek beszélnek így, a hiszékenyek, gyenge nők s az önállótlank, hanem a mélyenszántók, a legönállóbbak, a legmagasabban szárnyalók és leginkább kételkedésre hajlók. Csodálatos dolog: a közhiedelemmel szöges ellentétben áll a kimutatott s beigazolt tény: a legnevesebb, legmodernebb, legzseniálisabb újkori természettudósok és felfedezők a mai napig, Röntgenig és Marconiig hívő keresztények voltak; alig találni a legnagyobb nevek százai közt öt-hat istentagadót vagy monistát! A magasabb értelmiségek világa sokkal keresztényebb, mint sokan gondolnák; de az is ravasz sakkhúzása a tagadás szervezett táborának, hogy a meglevő keresztény intellektusok keresztény megnyilvánulásait elhallgatja, elrejtje a közfigyelem elől s a tagadóknak annál nagyobb reklámot csap, mennél nagyobb sarlatánok.

Ezért mondtam, testvérem és barátom, hogy nincs igazad, amikor a vallás nagy kérdését unottan vagy lemondón tolod el magadtól; amikor elmulasztod komolyan elővenni, belemélyedni és világosságot szerezni benne. Mire vársz? Arra, míg megrokkansz, s míg majd a vénség s a sír közelsége kényszerít rá, hogy öntudatlan megadással roskadj a Credo karjaiba? Ki tudja, nem lesz-e akkor késő? Rá fogsz-e akkor érni? Ki tudja, lassan, kopogtatva közeleg-e rád éjjeled? És vajon élet-e az, amelynek csak végperceit szenteljük az igazságnak? És komoly ember-e az, aki másképp és másban akar élni, mint amiben meghalni kíván? A kereszténység Istene „nem a halottak Istene, hanem az élőké”. Az életed maga nem éri-e meg, hogy idején kanyarodjon fel a diadalmas útra s ne az árokban botorkáljon, hogy aztán csak a végső rándulással próbáljon feljutni a napsütéses, egyenes, biztos pályára?

Nem győztek meg eddig? Lehet; de mondd: kerested-e legalább a biztosságot és tisztánlátást? Azzal a komolysággal kutattál, gondolkoztál, olvastál-e s tanulmányoztad e kérdéseket, amellyel ennek a legfontosabb, legértékesebb s téged legegységesebben érdeklő ügynek tartozol? Testvérem, ne érts félre: a te vallási megvilágosíttatásod, a te hited, vagy hitetlenséged, vagy közönyöd, vagy agnoszticizmusod nem az Egyház ügye, sem a pápáé, sem a papoké, sem senkié a világon, hanem az édes magad ügye. A te bőrödre megy a vásár, a te boldogságod vagy boldogtalan elpusztulásod forog kockán. S ez téged nem érdekel – mondd, ember: *ember* vagy te még?

Mondhatod-e, hogy számodra ez a kérdés végleg eldőlt? Mondhatod, hogy megbizonyosodtál benne, hogy nincs lélek, nincs örök élet, nincsenek olyan dolgok, mint ítélet,

kárhozat vagy örök boldogság? *Mondhatod*, hogy az egyszeregy világosságával lett nyilvánvaló előtted hogy Isten nincs, vagy ha van, semmit sem követel tőled, vagy ha követel, te máris mindenben eleget tettél neki? És hogy rendben van a szalmád? Biztos vagy benne? Ugye hogy nem.

Tehát a nagy kérdések útja előtted is nyitva áll. El kell indulnod rajta. Választanod kell hit vagy hitetlenség között; nem benyomások és hangulatok szerint, hanem komoly vizsgálódás szerint. A közöny álláspontja semmiesetre sem megoldás; az csak a tompa elméknek áll jól.

II. Hit és hitetlenség

Tudod, barátom, hogy a hitetlenséget voltaképp még nehezebb megokolni s megmagyarázni, mint a hitet? Hit – igazi – csak egy van, hitetlenség van százféle. Egy százfejű hidra – csak annyiban monstruózusabb a monda szörnyénél, hogy itt maga a hidra falja fel önmagát: nem külső erő, hanem magának a hidrának egyik feje szedi le és marja agyon a másikat. Mert megjegyzésre méltó: a hitetlenség legerősebb cáfolója maga a „hitetlenség”. Épp azáltal, hogy *annyiféle* van, amely mind *kizárja egymást*, válik indirekte a hit apológiájává. Ha a hitetlenség *egy* dolog volna, *egy* érv vagy rendszer, még talán bajt okozhatna, de a hitetlenségnek egyik faja éppoly halálos ellensége a hitetlenség többi fájának, mint a hitnek s már ezért sem jelenthet komoly ellenfélt.

Ha hitetlen akarnék lenni, vagy tegyük fel: hitetlenné *kellene* lennem, roppant zavarba jutnék, hogy a hitetlenségnek melyik *nemét* válasszam? Legyek kantista? Ledorongol érte a monizmus. Legyek darwinista? Kinevet érte Hume s a szkeptikusok hada. Ha materialista vagyok, rámtámadnak a spiritualisták és pánpszichisták, és viszont. Öröm azt a macskazenét hallgatni, amellyel a modern istenmentes bölcsélet korifeusi egymást és egymás filozófiáját, a sárga földig gyalázzák. Hegel szerint Kant a legkövetkezetlenebb koponya, „ein Dreiviertelskopf”, Hegel bölcsessége viszont Schopenhauernek „pszichikailag ható hánytatószer, melyet patikákban kellene árulni”. Akik égis erő tornyot akartak építeni, ma is a babiloni nyelvzavar zuhatagában hurrogják, hápogják le egymást. S ez imponáljon nekem?

A hitetlenségnek divatjai vannak. A 18-ik században azt mondták, hogy semmi sincs, csak az emberi ész; a század végén pedig Kant azt mutatta ki – gondolom: ésszel –, hogy az ész a legcsalárdabb dolog a világon. A 19-ik század közepe ráduplázott: mit ész! ész nincsen! csak anyag van s az anyag fejlődése minden. Majd új divat jött: anyag sincs, csak energia; sőt ez sem, csak mozgás. S ma az a divatos hit, hogy mozgás sincs valójában, csak képzeleti – semmi sincs biztos, csak a tudatunk keretén belül; a belvilágunkból kilépni a valóságba nem tudunk; nincs híd, mely összekötné ismereteink világát a reális világgal. „Ignoramus et ignorabimus”: csak azt tudjuk, hogy semmit sem tudunk.

De ugye, nemcsak ez a hitetlenség; van olyan hitetlenség is, amely nem követi a bölcselők ismeretelméleti halálugrásait, hanem hagyja a világot világnak lenni s egyszerűen ráhagyja, hogy a világ az Isten. Akár anyag, akár mozgás, akár csak fantom, de Isten és a világ egy. (Panteizmus, monizmus.)

És van olyan is – a gyakorlati életben s a nem-hivatásos metafizisták körében ez a gyakori s valamikor a szabadkőművesség is ezt a felfogást iktatta be hivatalos krédójába –, amely azt mondja: nem, a világ is más, Isten is más; de ez az Isten beérte azzal, hogy megépítette a világegyetemet, aztán nyugalomba vonult s nem folyik bele többé semmiféle formában a világ és az emberek sorsának irányításába (deizmus). Nincsenek tehát olyan dolgok, mint „gondviselés”, „kinyilatkoztatás”, „csoda”, „Szentháromság”, „megváltás”, „megtestesülés”, „parancsolatok”, „ítélet” és „örök élet”; Jézus közönséges ember volt, nagy szellem, bölcs és igaz férfiú, de nem Isten. Ez a felfogás tükröződik a liberalizmus társadalmi felfogásaiban, a modern irodalom és sajtó nagy részében. Az Istent elismerik, emlegetik is, de aztán – nincs tovább. A kereszténység nagy dogmái mesék, az Egyház egy sokban jótékony, de sokban persze káros, mindenestre merőben emberi fejlemény és nincs igaza, ha isteni eredetre és jogokra hivatkozik.

És végül hitetlenség az az agnoszticizmus is, amelyet kezdetben említettem, amely látva a sok pro és kontrát, látva a hit és a tagadás örök bajvívását, beleun a nézésükbe és elkedvetlenedik az igazságtétel, a választás és szintvallás terhétől és azt mondja: tudom is én,

hogyan van, mint van; majd talán a halál után megtudjuk; egyelőre úgysem tudunk biztosan semmit.

Ezeken az utakon, a pantheizmus, szubjektivizmus, deizmus és agnoszticizmus útjain sokan vergődnek, de néhány fanatikustól eltekintve egyikük sem mondja, hogy biztosnak, érzi lába alatt a talajt. Nem meggyőződések ezek, hanem legföljebb feltevések, elintézetlenségek és sajnos süppedők, amelyekbe belevész az ember. Ezeken a tagadó alapokon nem lehet értelmes életet felépíteni. Itt nincs cél, nincs hivatás, nincs miért küzdeni s miért gyötrődni; itt maga a vergődés a cél, a semmit-el-nem-érés, az örök tapogatózás és bizonytalanság. Itt az erkölcsnek nincs szilárd talaja, a kultúrának szívós gyökere, a társadalmi együttélésnek, nemzetnek, hazának és családnak az ösztönök hatalmán túlmenő erkölcsi ragasztéka. Itt az élet értelmetlen s a halál borzalom. Már pedig hiszed-e, testvérem, hogy a természet hazug lehet s helyes lehet az a világnézet, amely a természetünk alaphangjával ellentétben áll, amely a létet magát forgatja ki értelméből? Akkor hát semmi sem igaz és biztos többé s következik az általános és következetes szkepszis, a földre fekvő s többé meg nem mozduló, nem is lélegző kételkedés: a minden gondolkodásnak és minden gondolatnak sírja és mindennek, de mindennek végső megdermedése: maga a halál.

Nem cáfolom itt hosszasan sem a szkepszist, sem a monizmust, sem a deizmust, sem az agnoszticizmust. Legkevesbé pedig a múlt század közepén dívott, de ma már szinte minden gondolkodótól, még a céhbeli hitetlen filozófiától is megtagadott materializmust, amelyet, mert akkor divat volt, Marx is felvett szocialista rendszerébe s amelyet az ő kedvéért persze ma is változatlanul kalapálnak bele szegény munkásfejekbe a tudatlan és tudni nem kívánó agitátorok. Nem bizonyítom az Isten, a személyes és értelmes Isten, a világtól, anyagtól különböző Isten létét sem; csak a következőkre mutatok rá.

Az Isten gondolata – a keresztény értelemben vett személyes Istené – az életnek és a létnek legszebb s legmegnyugtatóbb értelmet ad. Az elfogulatlan ember felnéz az égre, körültekint a természetben s egyszerre Isten képe áll előtte. A hatalmas, a bölcs, a jóságos, a gazdag Istené. Ez a nagyszerű világ körülém és bennem, ez a zuhogó zápora a szimfóniáknak és szintéziseknek, ez a gépezetek gépezete és festmények festménye: mindez nekem egyetlen kéz alkotása s egyetlen szellem kigondolása. Ez a kéz s ez a szellem: Ő. Ezt a gyönyörű világot nekem és értem teremtette Ő! – mily fölséges és elragadó gondolat! Enyém a föld a tengereivel, érchegeivel, szénközeteivel, virágos mezőivel, mosolygó gyermekeivel; nekem zenél a patak csobogása, a szélvész orgonája, a fülemile csattogása és hű hitvesem szerelmes szava; nekem ragyog az égen a nap, a hold, a csillagok töméntelen serege, a tejutak s a ködfoltok vágató óceánja. Mily gazdag az én atyám – kiált fel a hívő –, hogy ilyen lakást készített nekem s ilyen születési ajándékot rakott bölcsöm köré! S mindezt: kicsinyt és nagyot, az egész világegyetem mérhetetlen pompáját oly játszi könnyedséggel teremtette ide s adta nekem ide, mintha egy szalmaszálat nyújtana. *Neki* nem került az semmibe; tízannyit, ezerannyit éppoly könnyen alkotna. „Szól és vannak; parancsol és teremtetnek.” S ha hívő vagyok, tudom, hogy még nagyobb, még sokkal nagyobb adományokat várhatok és kell várnom az ő kezéből. Mert ez a világ nem minden, amit adhatott s a lelkem legmélyén érzem, hogy mindez csak előkészület, csak út az igazi, a teljes cél, a boldogság felé. Mert ez a világ, bármily szép és hatalmas, mégis csak siralomvölgy. Küzdőtér és váróterem. Iskola. Ezen a földön még csak embrió vagyok, anyaméhben élek; várom a születésem napját; az igazi életem csak azon túl fog kezdődni, ha majd egyszer az igazi napfényt magát meglátom: az Istent, a mennyországot, a boldogságot. Aki siralomvölgynek is ily elragadó világot teremtett és aki a lelkem mélyébe beleírta a meg nem nyugvó vággyal együtt a biztosságát annak is, hogy őt magát, a kezdetet és véget, a boldogság teljének osztogatóját is meg fogom találni, nem lehet oly fukar, hogy még szebbet, még nagyobbat ne adjon nekem, ha könnyen teheti; hogy ne adjon oda nekem mindent, aminek vágyát a telkembe írta: ne adja ide nekem önmagát.

Ebből a látószögéből a hívő egyszerre megérti a földi élet nagyszerű rendeltetését is: most már tudom, miért élek, miért vergődöm, miért küzdök és miért szenvedek. Most már tudom, miért kell helyállnom minden körülmény közt csüggedetlenül. Azért, hogy ezzel az élettel kiérdemeljem s elérjem – Őt! Azért, hogy méltónak találtassam egykor a bemenetelre a boldogság diadalkapuján. Azért, hogy amit itt csak „tükörben s talányban” látok, azt egykor színről-színre lássam és bírjam és vele összeforjjak s örök csókban, örök egyesültségben ujjongjak benne, ő ideadhatta volna önmagát, a célt, a teljességet ingyen is, próbáltatás és küzdelem nélkül is; de ez nem lett volna méltó hozzá és hozzám. Nem akarta csakúgy ráerőltetni a végső boldogságot; nem akarta, hogy majdan az ő házában örökké szinte azon szégyenkezzem, hogy mint egy porból felszedett koldus kerültem ide be és semmit a magaméból hozzá nem tettem a sorsomhoz, hogy csak úgy akaratom s közreműködésem nélkül választattam a leggazdagabb és legboldogabb királyfiak egyikéül. Isten abban legnagyobb, hogy a kicsinyekben is nagy s a kicsinyeket is meghívja és rávezeti szabad akaratuk közreműködése által a legnagyobb cél elérésére s ezek a kicsinyek a maguk szabad elhatározása és közreműködése folytán lesznek Isten fiaivá s a mennyország birtokosaivá.

Ugyebár aki így gondolkozik, arra nézve csakugyan van értelme a létnek s az ember életének, és gyönyörű szép, minden irányban kielégítő és megnyugtató értelme. Nincs az a filozófia, amely jobb és szebb értelmét adná mindannak, ami van s amik vagyunk s amiken ebben az életben keresztül kell mennünk, mint ez. Így már megértem, miért kell szenvednem és túrnöm, miért kell sokról lemondanom és sokban erőt vennem magamon, s megértem azt is, miért oly nyugtalan és zavaros azoknak a lelke, akik nem jutnak el eddig a megismerésig – mégha különben mindenük megvan is, amit ez a világ nyújthat. „Irrequietum est cor eorum.” Nyugtalan az ember szíve, míg abban meg nem nyugszik, aki alkotta és akiért alkottatott.

III. A hit alapjai

Ah, mondd, mindez szép, nagyon szép volna, de sajnos, csak álom! Tündéri, légies, fenséges illúzió, de – illúzió! Hívó gyermekek ártatlan álmodozása, akik még hisznek az aranyfüstös karácsonyfa Jézuskájában, hisznek angyalokban s csillagtrónuson ülő Istenkében...

Illúzió? Nem testvér: a személyes Isten léte, örök rendeltetés, halhatatlan élet, a viszontlátás a síron túl és boldogság örökre – nem, ezek nem merő álmok és illúziók; ezek – hogy ezzel kezdjem – legalább is *komoly lehetőségek*. Mert ha voltak is, akik azt állították, hogy Isten létét nem lehet bebizonyítani, azt már viszont igazán nem állította és nem állíthatta józan ésszel senki, hogy az Isten nemlétét valaha is bebizonyították volna. Hogyan is bizonyítaná be ezt bárki! Lehetetlen volna-e, bebizonyítottan hamis volna-e mindaz, amit a legnagyobb szellemek, a legkomolyabb, legtanultabb, legbecsületesebb és legnemesebb emberek egész légiója ezer és ezer év óta hitt és vallott, s ma is hisz és vall, mint a legtermészetesebb, legmagátólértetődőbb, legnyilvánvalóbb igazságot? A legnagyobb gondolkozók egyike, akiket a föld hordott, Szent Ágoston azt mondta egyszer, hogy az ateizmus oly örület, hogy valóságos szégyene az emberiségnek, hogy ateistákat is termelt (ep. 118 ad Dioscorum, 31.). „Nincs olyan esztelen, oly ízetlen dolog – mondja Cicero –, amit valamelyik filozófus ne állított volna”. Az ateizmust is állította néhány filozófus. De csak negatív értelemben: hogy nem tudja belátni az Isten létét. Pozitív értelemben: hogy belátta volna az Isten nemlétét – ezt talán néhány egészen beteg félrebeszélőn kívül soha senki sem állította. Még azok sem, akiket Ágoston az emberiség szégyenének nevez. Tehát hogy Isten *lehet*, legalábbis legkomolyabb lehetőség. De akkor már számolni kell vele; akkor már ez a legnagyobb probléma, a leglenyűgözőbb kérdés s a leghatalmasabb gondolat, amellyel foglalkoznunk kell.

S akkor ez az Isten és ez a túlvilágiság nemcsak egyszerű lehetőség többé, hanem a *legkívánatosabb és legörvendetesebb lehetőség*. Olyan lehetőség, amelytől nem irtózni kell, mint sokan teszik s nem idegesen kitérni az útjából, hanem amelyet ellenkezőleg szeretni kell, kívánni s áhítani, hogy bár igaz legyen. Mert minden tekintetben sokkal előnyösebb nekünk, ha van Isten, mintha nincs. Csak a gonosztevő szeretné, hogy ne legyen Isten. Akinek a lelkiismerete tiszta, az felujjong a gondolatra, hogy talán csakugyan van értelme a létnek és van folytatása a földi életnek. Ha van Isten: ó hiszen akkor mi hallatlanul boldog és gazdag emberek vagyunk! Akkor nem kell beleörülnünk a gondolatba, hogy csak azért vagyunk, hogy meghaljunk, hogy kegyetlen természeti erők érzéketlen malomkerekei öröljenek bennünket halomra testestül-lelkestül, vagy hogy ostoba és gonosz emberek zsákmányoljanak ki bennünket. Akkor nem dőre forgószél a világ, amelyben bennünket is, mint árva fűpihét, felkap a zivatar s ide-oda vág, beszennyez, megsározz, megvérez, összetör s végül valahova az árokba taszít, hanem óriási vívóterem, amelynek páholyában az Úr ül, s ha törvény szerint vívjuk meg harcunkat, lovagaivá üt és gyermekeiül fogad. Nagy erdő akkor a világ, amelyen az ő Lelke jár, a mi Atyánké, ki a mennyben van s az ő keze vezet át rajta, hogy aztán az örök tisztáson, az ő édenében megpihentessen. Akkor akiket szerettek s akik jók és szeretnek engem, nem szakadnak el tőlem a halálban örökre és mindenestül, hanem csak azt mondják nekem: a viszontlátásra odafenn, egy jobb hazában! Akkor nem ragadok benn kicsinységem s végeességem szűk sikátoraiban, hanem egy gazdag és végtelen megismerés és szeretet és öröm és élet mennyországába, az Isten házában bősége, örök szabadság és határtalan nagyság birtoka nyílik meg nekem. Hát nem kívánatos lehetőség-e mindez? Hát nem jobb-e mennyei Atyát tudni magunk felett, mint egy vak és siket Abszolútumot? Egy gépezetet, amely véletlenül alkot és mindent lerombol, amit alkotott? Egy fátumot, amelyről senki sem tudja, honnan van, miért van és micsoda?

A személyes Isten léte azonban, örök rendeltetés, keresztény világfelfogás stb., nemcsak lehetséges, nemcsak kívánatos, de *bizonyos és bebizonyított* dolgok. Nem az a fő itt, hogy az istenérveket felsoroljam és kifejtsem. Ezeket az érveket a legjobb elmék, a legkomolyabb emberek vizsgálták évszázadokon át, behatoltak minden részletükbe szebbnél szebb szövegezekbe foglalták. Megcáfolni ezeket az istenérveket nem cáfolta meg soha senki. Elsiklottak mellettük, megjegyzéseket tettek rájuk, gúnyolták, ignorálták, de meg nem cáfolták. Sem a bölcséleti, sem a fizikai, sem a morális istenérveket. S milliók, akik ezeket az érveket tudományos rendszerben sohasem hallották, a természetes, józan eszükkel öntudatlanul végiggondolták őket s szent bizonyossággal hajolnak meg nyilvánvaló bizonyító erejük előtt. Az istentagadás mindig mesterkéltség és erőltetés. Az ész első és természetes szava mindig az istenhit és istenvallás; a kételkedés csak úgy tud uralomra vergődni, ha erővel szembehelyezkedünk a természetes bizonyosság spontán tanúvallomásával. S akkor sem korlátlan úr a lélek fölött. Az élet nagy komolyságainak pillanatában, a kiábrándulások, kijózanodások perceiben egyszerre itt van megint az Isten bizonyossága s hiába ágaskodol ellene, verőfényként tűz a lelkedre az Úr arca.

Nem lehet józanul tagadni, nem lehet arcát kikerülni. Menj ki a csillagos ég alá, tekints fel a tejutak és naprendszer gomolygó, kergetőző áradatába, az észbódító arányok, gyorsaságok és forróságok óceánjába s tagadd, ha tudod, az Istent! Kérdezd: minden magától lett-e? nem volt-e senki, aki az anyagot megalkotta s elrendezte, az anyagnak az első lökést, az irányt, a célt megadta? aki az égitestek pályáját kiszabta? aki a sokféle elem sok miriárdnyi molekuláját ily szépen rendberakta, ugyanazon elvek és törvények szerint? Nézz bele a mikroszkópba, ámulj a mikrokozmosz csodáin; számold meg a sejtek, az elektronok, az élet és mozgás billiónyi csodáját; gondolj arra, hogy volt idő, amikor a földön kimutathatólag nem volt élet s ha az élet eredetét keresed – tagadd, ha tudod, az Istent! Szállj le a föld méhébe, letűnt évmilliók lerakódásába; szállj le önlelked tárnáiba, öntudatod, lelkiismereted, boldogságvágyad aknáiba; gondolkozzál a léten magán, a lét célszerűségein és ezerszeres összefüggésein, az ásványvilág, a növények és állatok birodalma milliószeres kapcsolatán, a tevé, a hangya, a méh, a vízipók bámulatos ösztönein, a fizikai és kémiai törvények sokszoros célirányosságán, ámulatos egybeillésén, a centilliárdnyi atomot és molekulát összefogó, egy világrendbe kényszerítő azonos törvényeken, összevágó természetben, a pompásan összehangolt, hibátlanul egymásba kattogó körforgáson, lásd ezt a Rendet, ezt a nagy Célirányosságot, ezt a nagy Egységet a milliárdszor milliárdnyi különbözőségek között és fölött – és mondd, ha tudod, hogy itt nem Ész működött és Szeretet és Törvény s egy szent, bölcs, nagy, célirányos Akarat!

Balmes mondta, hogy neki elég istenérv a – zsebórája. Ha ez nem lehet magától, még kevésbé lehet magától az egész nagy világ. Cicero, a pogány is elmondja már ezt az érvet s más pogány gondolkodókat is idéz, akik hasonlóképp szóltak. Nem lehet egészséges esze annak, mondotta a pogány Cicero, aki Isten létében kételkedik.

Hány istenérv van? Nincs annak száma. Ahány fűszál van a mezőn, ahány csillag az égen, ahány porszem a földön, ahány gondolat az agyamban, ahány rezdülés a szívemben: mind az Isten létét bizonyítja. Ahány ponton célszerűség van a természetben – s minden ponton száz és ezer célszerűség van – az mind egy-egy kinyitott könyv, egy feltárt theodicea, amely Isten létének érveit harsogja felénk.

Kant, akiről azt mondják felületes emberek, hogy megdöntötte az Isten bebizonyíthatóságát az észből, a célszerűség milliárdszavas istenérvét kifejezetten elismerte.

Az Isten léte éppoly bizonyos, mint a magam léte. Elvégre tanulságos, hogy azok a görög s azok a modern bölcselők, akik tagadni próbálták az Istent, tagadták a *világ* valóságát s az *én* biztos létezését is. A „világ” és az „én” maga éppúgy csak „posztulátumok”, követelmények nekik, mint az Isten. Jellemző: nem lehet jobban tagadni az Istent, mint akár a látható világot, vagy akár önmagunkat is. Ha Istent tagadni akarom, magamat is tagadnom kell. S ez teljesen érthető: ha az okságelvi, ha a célszerűségi istenérv csal, ha bármelyik istenérv csal, melyik még

akkor az az igazság, amelyet kétségbevonni nem lehet? Az istenérvek erejét csak úgy lehet kétségbevonni, ha ugyanakkor felfüggesztjük s valótlansággal vádoljuk meg magukat a gondolkozási törvényeket is. A logikát kell előbb megdönteni, hogy megdönthessük a theodiceát. Az észet kell trónjáról letaszítani, hogy ne kelljen elismerni tanúságtételét az Isten mellett. A létnek, az életnek az egész világtörténésnek kell elvenni és eldobni az értelmét, hogy kibújhassunk Isten bizonyossága alól.

Csakugyan: ha Isten nincs, semmi sincs többé. Sem ész, sem gondolkodási törvény, sem világ, sem logika. Csak két következetesség van: egyik a halálos megdermedtség, a moccanni sem tudó szkepszis, amely szerint semmi sincs, semmi sem biztos, semmit sem tudunk; másik: a bizalom a logikában, az ember megismerőképességében, a világ értelmében, a gondolkodási törvényeiben, az okság elvében, a következtetőképességünk erejében s ennek révén az istenérvekben s a lét és világ egyetlen kielégítő magyarázatában: a személyes Istenben. A szkeptikus maga sem hisz a szkepszisében, mert mihelyt okoskodik, mihelyt a szkepszisének jogosultsága mellett síkra száll, mihelyt érvel, vitáz, könyvet ír: máris visszalopja az észet és a megismerőképességet, amelyet az előbb megtagadott; még tagadni sem lehet az észet az ész igénybevétele nélkül. Arisztotelész szerint minden igazi bölcsélet abból indul ki, hogy a közvetlenül világot és nyilvánvalót azonnal mint ilyent fogadja el és veszi birtokba. A szkepszis tehetetlen és ellenmondásos; a szkepszis a gondolkodás és bölcselés csődje; a szkepszis maga az öngyilkosság és a halál. Egészséges, normális ember nem lehet szkeptikus. Egészséges, normális ember nem tagadhatja, hogy megismerés és természet két egymásrautalt, egymást kiegészítő világ; mindkettő nagy és igaz, s mindkettő egyazon végpontban egyesül: a nagy Alfa- és Ómegában, akinek értelméből folyik minden értelem a világban és a megismerésben, akinek akarata hozta létre s vezeti hozzá méltó, egységes cél felé a milliárdnyi lénynek sokszerű, csodálatos életet és fejlődését.

Vajon a darwinizmus bizonyított-e bármit is az Isten ellen? Darwinizmus ma már – abban az értelemben, ahogy az ateizmus felhasználhatta volna – nincsen. A fajok leszármazásának elmélete, amelynek Hertwig Oszkár a legelőkelőbb képviselője, nemcsak hogy teljességgel megfér az első teremtő gondolatával, de azt egyenesen szükségesként hirdeti. Más kérdés az, vajon a Teremtő mindjárt készen alkotta-e meg az összes fajokat mind külön-külön, avagy fejlődésképesnek, leszármazásra alkalmasnak teremtette-e meg a kezdetleges, eredeti fajokat? és egészen más kérdés: vajon, mert esetleg egyik fajból másik származhatik, fölöslegessé válik-e az eredeti Teremtő, a lét alapja, a fejlődésre képes természet bölcs elrendezője és megalkotója? Csak az ízetlen demagógia, a Haeckelek durva filozófiai bolsevizmusa hányhatta össze ezt a két mérőföldre különálló kérdést. Az ateisták között egy sincs, aki oly nyomosan támogatná – indirekte – a mi istenhitünket, mint a Haeckelek az ő felkapott monizmusukkal; az ember csodálkozva kérdi: hát annyira gyengén áll az ateizmus, hát ilyen mélyre kell süllyednie a gondolkodásnak és a harcmódnak, hogy az istenhitet támadni lehessen? Amit csak minden tudományos lelkiismeretesség végső megtagadásával, amit csak hazugságok és paralogizmusok áradatával lehet támadni, az csak nagy igazság lehet.

Nem a darwinizmus, nem a modern német filozófia, egyáltalán nem érvek és elméletek terjesztették el a kételkedést az Isten létében s adtak a gyakorlati ateizmusnak sokkal, de sokkal nagyobb teret s elterjedési látszatot, mint ahogy azt megérdemelné, hanem egészen más dolog. Az agitáció egyfelől, s másfelől: az emberfélelem, a gondolatszegénység, önállótlanosság. Azok az elemek, akiket destruktíveknek szoktunk nevezni, taktikából, hatalmi célokból, politikából ellenségei az istenhit virágzásának. Cionisták, szabadkőművesek, szocialisták és anarchisták szemében veszedelem, ha a keresztény népek istenhívők. Az erős és komoly vallásosság túlságosan erősekké, öntudatosakká, védekezőkké tenne bennünket velük szemben is: ezért nem kell nekik. S ezért nem is filozófiai lenézéssel vannak a mi „tévedésünk” iránt, hanem dühösek érte és a fogukat vicsorítják ellene. S szervezettségük, tőkájük, elmésségük minden erejével indítottak hadjáratot az istenhit ellen. Sajtóban, irodalomban, népszerű tudományos

könyvekben, egyetemi katedrákon, színpadon és vásznon, népgyűléseken, munkásszervezetekben, páholyokban igyekeznek gúny és nevetség tárgyává tenni a „bigottságot”, a „babonát”, a „naiv középkort”, a „papok cselédeit”, végeredményben: az istenhitet. Hát hogyné ragadt volna ebből sok a népre, a közönségre, amely félszázad óta Európa-szerre az ő szellemi aklaikból szedi be mindennapi táplálékát! Hát hogyné vált volna bizonyos fokig divattá a naiv kérdés, hogy „én nem vagyok, miként a többiek”, én nem vagyok naiv és bigott és maradi; különösen miután sikerült az ateizmus bölcselőit és természettudósait egy egyoldalú reklámmal és tömjénezéssel világbálványokká tenni! Hát hogyné akadna sok, nagyon sok megtévesztett, aki csak azért nem meri színét vallani annak, amit pedig a lelke mélyén őriz, a vallásosságnak, az istenhitnek, mert fél, hogy lemosolyogja érte a többi, a tömeg, a nyáj! S hány van, aki szinte nem is mer már a saját lelke mélyébe nézni, nem meri az isten létének bizonyossága előtt a szemét megnyitni, mert fél, hogy akkor lemarad az ő Intelligenzblattjának csodálatos szellemi nívója mögött, fél, hogy valami kétforintos füzetekből „felvilágosult” felebarátja lemosolyogja. A nagy fényt, hogy éppen csak a kicsiny elmék az istentagadók s a legnagyobbak legnagyobbjai nagyon csekély kivétellel mélyen istenhívők voltak, az ellenséges reklám és szellemi rabsorsbantartás üzemszerűen titkolja el a hétköznapi lelkek tízezrei előtt. Ez a mai gyakorlati ateistajárványnak nagyon is kézenfekvő nyitja; ó, nem a filozófia!

S tegyük hozzá még egyet: az istenhit, már ti. a személyes Istené, aki „ítélni fog eleveneket és holtakat”, nem éppen kényelmes és nem mindenki előtt népszerű. Komoly ember komoly pillanataiban felségesnek s boldogítónak találja a jövője távlatát, ha Istenben hisz, de az élet zavaros áradatában a kicsapongások zajában, a kísértések és csábítások, szórakozások és mulatozások, szeretkezések és kalandok forgatagában, a pénzahjsza és Mammon-örület lázában olyan szörnyen kényelmetlen dolog az az Isten, aki tilt és parancsol, sőt fenyeget, hogy nem csoda, ha a csordaemberek jókora része durva kacajjal – ami ugye mégsem argumentum – üti el magától az Istennek még a gondolatát is. Mit, Isten! „Bor, pipa, kártya, leány” – és még sok más – kell nekünk, nem Isten és tízparancsolat, imádság és önmegtagadás.

Hát ez is kétségtelenül nagy oka a gyakorlati ateizmusnak. Ha az Isten nem tiltana semmit, ha a kereszténységnek nem volna oly magas és szigorú morálja, ha a hit kedvezne a csordaöszönőknek s azt mondaná: hajrá gyerekek, csak semmi gond, tivornyázzatok és szerelmeskedjétek, lopjatok és raboljatok kedvetekre és tegyetek mindenben az ösztöneitek szerint – hja, akkor bizonyonnyal ezek előtt is népszerűvé válnék a keresztény Isten hite. De a komoly emberek szemében épp azáltal válik népszerűvé, drágává, igazzá s értékké, hogy nem beszél így. Az istenhit *főlséges népszerűtlensége* az istenhit igazságának egyik legszebb tanúsága.

Az ember, amíg jó és becsületes, addig rendesen akadálytalanul hiszi és imádja az Istent. Mikor rossz útra tér, elfordul tőle is. Ó, csodás bizonyossága az erkölcsnek az Isten mellett: a jók, a tiszták, a nemesek, a kötelességtudók, a komolyak, az önfeláldozók, a bölcsék s a hősök mind itt vannak nálunk! A tolvajok, kéjencek, sikkasztók, házasságtörők, rablók és dözslők viszont nem akarnak tudni a mi Istenünkről. Vajon kinek a szava több? Kie igazabb s őszintébb és értékesebb? Kie fakad a romlatlan észből s kie a romlott szívből?

IV. Természet és természetfelettség

A deista „Istent”, a „Világ Építő-Mesterét”, mégcsak elfogadja a hitetlen, de a keresztény Istent nem. Mert a deista isten kényelmes fogalom: fabábú, amellyel nem kell törődni; ellenben a keresztény Isten kényelmetlen, mert hitet hirdet és parancsokat oszt, hódolatot kíván és szolgálatot sürget. Ennek az Istennek hadat kell izenni s ennek a hadviselésnek két útja is van. Egyik, hogy eleve *lehetetlennek* mondunk ki minden természetfelettséget, minden felsőbb beavatkozást a természet s az emberi történelem folyásába; a másik, hogy tagadjuk, hogy ilyen beavatkozásnak *bizonyítható nyomai* volnának. Mindkét harcmodor a racionalizmus vagy naturalizmus nevével takarózik.

Nincs természetfelettség; lehetetlen minden olyan dolog, mint csoda és kinyilatkoztatás; ez beleütközik a modern gondolkozásba, a „Prinzip der geschlossenen Naturkausalität” elvébe. Ami a természet rendes törvényeivel nem magyarázható, az „passt nicht in unsere Begriffswelt”, mint Harnack, a racionalista „hittudós” mondja: azért ahol csodáról, közvetlen isteni beavatkozásról van szó, ott a „modern” ember nem is vitatkozik, hanem bezárja a fülét s azt mondja: erről nem beszélünk, ezzel szóba sem állunk.

Elfogult vagyok-e, testvérem, ha azt mondom, hogy ezt aztán igazán nem lehet értelmes beszédnek nevezni? Szerénytelen vagyok-e, ha azt vallom, hogy ebben a viselkedésben hallatlan, szinte gyermekes szerénytelenséget látok? Elfogulatlanság-e ennyire elfogultnak lenni? Bizonyítékokkal szóba nem állni, hanem eleve ragaszkodni ahhoz, hogy valami, amihez kedvem nincs, nem lehet igaz? És nem végtelen elmeszegénység és túlságos igénytelenség-e kijelenteni, hogy ami a hétköznapiságon, a szűk és korlátolt emberi megszokottságokon túl esik, az egyszerűen nincs és nem is lehet és nem is igaz, mert az én nyárspolgári hétköznapiságom renyhe és rest hozzá, hogy kiemelkedjék a szűkösségből, a földhözköttöttségből, a porbankúszásból?

A lovak szeme mellé ellenzőt szoktak kötni, az ún. „scheuklappnit”, s ami ezen a scheuklappnin túl van, azt a lovacska nem veszi észre, az neki „nincs”. A svájci parasztgyerek is azt hiszi, hogy a faluja hegyein túl nincs semmi, csak egy nagy lyuk, egy semmiség; csak az ő szűk völgye van s az a hegyketrec, amelynek közepén ő született, az az egész világ. Eszes emberhez méltó-e így fogni fel az egész világot, a mindenséget, a lehetőségek egész birodalmát? Ami az én kis agyvelőmbé bele nem fér, ami más, nagyobb s szélesebb, mint amit mindennap látok, amit apró szerszámaimmal mérni, tapintani, vágni tudok: az nincs, az nem lehetséges? Valaha az emberek nem ismerték a messzelátót; volt-e joguk akkor azt mondani, hogy csak azok a csillagok vannak és lehetnek, amelyeket ők szabad szemmel is láttak?

Hogy a természet törvényei, mint ilyenek, nem ismernek természetfeletti jelenségeket, azt megengedi mindenki: mi is. Természetes erők nem hoznak létre természetfeletti eredményeket. Ez a „Prinzip der geschlossenen Naturkausalität” helyes és magától értetődő értelme. Ebben az értelemben igaz, hogy a természetben nincsenek s nem is lehetnek csodák, már ti. ha a merő természeti törvények és erők keretein belül maradunk. De ebből csak az következik, hogy ahol mégis természetfelettség van, ott nem állunk pusztán természeti erőkkel szemben. Hogy azonban természetfeletti jelenségek egyáltalán nem volnának lehetségesek, még természetfeletti erők hatásaként sem, ezt soha sem fizikus, sem filozófus nem bizonyította be s nem is bizonyíthatja: ez egyszerűen nem tartozik a természetkutatás tárgykörébe. Méterrel nem lehet mérni s megfogni fogalmakat, literrel poézist, lombikkal és súllyal természetfelettséget.

Hogy mármint lehetségesek-e természetfeletti jelenségek és hatások? Teljesen attól függ, mit értek Isten alatt. Ha Isten egy fabábú, egy gép, egy vak kényszerűséggel ható értelmetlen dinamika, akkor persze hogy nincs helye a természetfelettségnek. De ha Isten az a bölcs Értelem, az a Gondolat egyúttal, amely ezt az univerzumot megkonstruálta, az összhang és

egybeillés milliányi csodáját tervszerűen és célszerűen elgondolta s megteremtette – már pedig, ugye, ez az a kép, amely bennünk a világgépezet csodás harmóniáinak láttára az Istenről önkéntelenül felmerül –, akkor nem lehet belátni, miért ne tudjon a művész, ha akar, még egy-egy ecsetvonást tenni képén, miért ne tudjon a mindenható itt-ott természetfeletti úton is belenyúlni a dolgok folyamatába, amelyeket alkotott. Ha oka van rá. S hogyan lehetne oka? Ha ezáltal valami rendkívüli módon akar hatni a teremtményeire, ha azokkal éreztetni akarja hatalmát, vagy közölni egy-egy gondolatát? Ha pl. egy Krisztust küld a földre s be akarja igazolni az ámuló, kételkedő tömeg előtt, hogy ez a Krisztus csakugyan az ő küldötte?

De miért állnánk meg az észokoknál? Minden elméletnél erősebb érv a tények szava. Itt van a tény: Krisztus, a Názáreti Jézus, a világtörténelemnek ez a legkimagaslóbb, legnagyobb, leglenyűgözőbb s legfelségesebb jelensége. Mit vitázzunk arról, hogy lehetségesek-e a csodák, amikor itt áll előttünk ez a Jézus: a legnagyobb csoda maga. Csoda az ő emberfeletti tisztasága, jelleme, nagylelkűsége, hősiessége. Csoda az ő káprázatos értelmi fölénye, amely az egyszerűség és a kisdetek nyelvén beszélő világosság újabb csodájával párosul és minden embert, minden kort, népeket, századokat, kultúrákat gondolkodóba ejt, megragad, leláncol, tanulmányozásra, vitákra, soha el nem ülő értelmi lázba ejt. Csoda az ő tengernyugodt, sziklabiztos öntudata, az a szemrebbenés nélküli, változás és ingadozás nélküli, abszolút fölényes és soha meg nem szakadó, a látszólagos összeroskadásban s a halálban is győztes bizonyossága abban, hogy ő az Isten fia, az „Atyával egy”, a megváltó, a mindenható, a leendő Bíró, a Király. Csoda az ő hódító hadjárata, amelyet 12 halászra bízott s amellyel száz- és ezermilliókat kötött le magának az évszázadok folyamán, kötötte le tudósok értelmét, lángelmék lobogását s a legtisztább és legbecsületesebb szívek önfeláldozó szeretetét. Egy bitón kivégzett názáreti, aki 1900 év homályán át még ma is egyetlen világosságunk és millió nemes szívnek legmélyebb szeretete tárgya; akiért milliók mentek ujjongva kínhalálba, börtönökbe, ércbányákba, számkivetésbe s mennének ma is, és mennek ma is szerzetekbe, tengerentúli vad népek közé, leprás szigetek élő börtönébe, Grönland jeges éjszakáiba és Szudán és Óceánia trópusi tűzébe. Csoda ez a Jézus az ő személyében, az ő tanításaiban, az ő erényeiben, az ő műveiben, hatásaiban, diadalaiban. A világtörténelemnek az a legnagyobb csodája, amelyet kereszténységnek nevezünk, nem alapulhat hazugságon; az a lángoszlop, amely kultúrát, tudományt, civilizációt, emberi méltóságot, békét és szeretetet, erkölcsöt és tisztaságot teremtett mindenütt az útjában, nem lehet lidércfény, talmi csillogás. Ha Jézus csal, Isten az, aki megcsalt vele minket; ha Jézus nem Isten: nincs Isten többé a világban.

S ott vannak az evangéliumok, az a négy könyv, amelynek minden sora róla beszél, minden sora az ő csodáit, csodás egyéniségét és csodás tetteit hirdeti. Ki írta ezeket a könyveket? Mely korból erednek? Hogyan terjedtek el? Mi hitelt érdemelnek? Ezek azok a kérdések, amelyeknek maguknak is már vagy 1800 éves irodalmuk van. Már Irenaeus ír róluk hosszasan (+ Kr. u. 202) és Jusztin (+ kb. 166) és Papiasz (+ kb. Kr. u. 138) s a kétszáz éve felfedezett Muratori-töredék (150-ből Kr. u.) s tanúskodik róluk az egész őskereszténykori irodalom Római Kelemtől (+97 felé) és Antiochiai Ignációtól (+107 felé) kezdve, sőt a legelső eretneknek és szakadároknak iratai is (2-ik század), valamint a 2-ik században már mindenütt ismert másolatok, fordítások és idézetek, melyek mind arra vallanak, hogy az eredeti fogalmazások már az 1. század folyamán mindenütt ismeretesek voltak. Nem, testvér, ha valami, akkor az bizonyos, hogy az evangéliumok nem babonás álmoskönyvek, nem hamisítványok, nem népregék és legendák. Azokat az egész őskereszténység, Galliától le a koptokig és ethiopsokig és Itáliától egészen Szíriáig, ismerte, elismerte, mint történeti okmányokat forgatta, azokra esküdött s azok tartalmáért máglyára, tüzes rostélyra, hóhérbárd alá és kínpadra ment. Ezt körülbelül elismeri a racionalista vezér *Harnack* is, bár fél a következményeket becsülettel levonni mindebből, s az olyan megtévesztésre célzó fércelményeket, aminő Renan-nak bizonyos könyvkereskedők által ma is buzgón terjesztett Jézus-regénye (*Vie de Jésus*), ma már komoly tudósok között még csak említéssel sem tisztelik meg.

Az evangéliumok és az őskereszténység tanúságtétele szerint Jézus nemcsak nagy ember, bölcs, szent, igaz és jó ember volt, hanem ennél sokkal több: Isten. Nem lehet kibújni az ő kilétének kérdése alól azzal, hogy elismerjük emberi nagyságát, de az isteni fénykört széttejjük a feje körül. Ha Krisztus bölcs és szent volt: nem hazudhatott; ha tanítása nagy és igaz volt, akkor igaz volt benne az is, amit önmagáról mondott. Önmagáról pedig azt mondotta, hogy Isten. Tele van az evangélium erre célzó szavaival. Az Atyát akarjátok látni? kérdi a végső vacsorán: nézzetek reám, mert „aki engem lát, látja az Atyát is”. Mert „az Atya énbennem van és én őbenne”, „*Én és az Atya egy vagyunk.*” „Kényszerítlek téged – mondja a főpap az utolsó éjszakán –, hogy mondd meg nekünk: te vagy-e az élő Istennek fia?” Jézus így felel: „Te mondád, én vagyok.” A főpap erre megtépi ruháját; „Hallottátok a káromlást. Mit ítélték?” „Méltó a halálra!” dörög reá a válasz. S Krisztust halálra ítélik azon a címen, hogy Istennek tette magát. És Krisztus nem tiltakozik az istenkáromlás szörnyű vádja ellen; elismeri, hogy Istennel egynek és azonosnak nevezte magát. Hiszen csakugyan ezt tette egész életében. Bűnöket bocsátott meg, ami kizárólag Isten joga s úgy beszélt, úgy rendelkezett, olyan ígéreteket tett, aminőket csak mint Isten tehetett. A tanítványok is elismerték benne az „élő Isten fiát” s a hitetlenkedő Tamás is odaborult lábaihoz e szóval: „*Én Uram és én Istenem!*” Ha Krisztus ezt a szót vissza nem utasítja, ha magát Istenként címezteti, akkor már csak kétféle lehetőség van: vagy csakugyan Istennek is tudta magát, vagy nem volt – nemcsak Isten, de igaz, őszinte és becsületes ember sem. Nem lehet tehát „nagy embernek”, „szent prófétának” sem tartani őt, ha nem fogadjuk el istenségére vonatkozó önvallomását!

Oly igaz, oly fényes, oly szép mindaz, oly bizonyítható, oly cáfolatlan, amit a kereszténység Jézusról, Istenről, az élet magasabb rendeltetéséről, örök életről, megváltásról hirdet! De talán azt mondod testvér, hogy ép ez a gyanús, a talányos benne. Hogyan lehet, ha mindez igaz és szép, hogy akkor mégis annyian tagadják, annyian gyűlölik, annyi nem lát benne egyebet, mint népámítást és együgyűséget?

Engedd meg, testvérem, hogy erre nagyon röviden feleljek. A Mester is csak jó volt és szent, szelíd és felséges, és jót tett, gyógyított, vigasztalt s örök életet, boldogságot, feltámadást, viszontlátást hirdetett. *Mégis felfeszítették*, keresztre, bitóra szegezték. A gyűlölet s a bűn nem tud megbékélni az Igazsággal és a Jósággal. „Nem akarjuk, hogy ez az ember uralkodjék felettünk!” mondták a farizeusok s mondják ma is azok, akiknek az ő morálja túl magas és túlszép és túlnemes, s ezért szállka a szemükben.

Ő tisztaságot kíván s az emberek tisztátalanok. Ő megbocsátást kíván s az emberek bosszúállók. Ő könyörületességet parancsol s az emberek önzők. Ő alázatosságra int s az emberek büszkék és gőgösek. Ő kereszthordozásra hí meg s az emberek komótosak hozzá. Ő egy akolt s egy pásztort akar s az emberek széthúzó. Inkább menjen hát ő keresztre: ő, a Bárány, az ártatlan, a szelíd, a jó, a tiszta, de ne zavarja az ő sütkérező nyárspolgári kényelmüket, az ő skrupulusmentes közgazdasági életüket, az ő egyháztól elválasztott, mások pénzére éhes politikájukat, az ő tiltott szeretkezéseiket, könnyelmű elválásaikat, feleségeik csereberélgetését, angyalcsinálásaikat, orfeumi gyönyörűségeiket. Ó ha valamit, *ezt* könnyű megérteni: miért kiáltják ma is sokan a Feszítsd meg-et a Názáreti és az ő hite ellen!

S ez a hit mégis hogy diadalmaskodik! Gúnyba, átokba akarták fojtani a zsidók s Jeruzsálem elpusztult, a kereszt hite pedig fennmaradt; vérbe, kínba vélték temethetni a cézárok s a cézárok trónja megdőlt, a kereszt hite pedig diadalmaskodott; szembeszálltak vele a középkor barbárjai s később a császári despoták, és elmúltak; meg akarta dönteni az álhumanizmus, később a voltaire-izmus, a forradalmak, a modern német filozófia, a darwinisták, a szocialisták, a liberalizmus és a marxizmus – és maguk dőlnek meg, némi eredmény és külső ragyogás után romot és üszköt és vad kultúrátlanságot hagyva a maguk nyomában. S a kereszt áll a maga helyén; sziklatalpán ezer és ezer véres koponya fekszik, amely összezúzta önmagát a harcban a kereszt ellen s Jézus hite él és ragyog tovább változatlanul százmilliók lelkében s viszi áldásait; tudást, megértést, erkölcsöt, reményt és

evangéliumi kultúrát a századokon által. A milliós defraudánsok, a tolvajok, az uzorások, a más véren hízők, a kártyások és leányrontók gyűlölik és ha lehetne, keresztre feszítenék minden felkelő nappal újra és újra; a tiszta lelkiismeretűek, a békeszeretők, az erény örök győzelmében bízó, a kötelességtudók, a jótakarók, a becsületesek, a bölcsök, a mélyengondolkozók, az igazán nagyok – azok meg szeretik rajongó hűséggel és halálra is kész ragaszkodással. A legfehérebb arcú leányok nyakán s a legtisztább homlokú ifjak mellén ott a kereszt. A leghősibb férfiak kezében s a legaranyabb lelkű anyák szívében ott a kereszt. A legirgalmazóbb szeretet intézményein éppúgy, mint a legmagasabb művészet építményeinek ormán ott a kereszt. S ami legtöbbet mond és a legigazibb emberi nyelvet beszéli: a szereteteink sírján s majdan, ha Isten engedi, a saját sírunkon is – ott van a kereszt.

S vajon csak az együgyűek, a kritikátlanok és műveletlenek gondolkoznak így? Ó nem, testvér. A sok közül csak kettőt idézek a legnagyobb emberi lángelmék közül. Az egyik a természettudománynak, a másik a mennyiségtannak egyik legnagyobb úttörője, mindkettő az emberi haladás és kultúra legnagyobb oszlopai közül való.

Pasteur egyszer megkérdezték: nem talál-e ellentétet az ő nagy tudása s lángoló katolikus hitbuzgalma között. S tudod-e, mit felelt erre Pasteur? „Épp azért, mondta, mert sokat tudok és sokat kutattam, olyan erős az én hitem, mint egy Bretagne-i földművesé, s bizonyos vagyok benne: ha még többet kutattam volna, oly erős volna hitem, mint egy Bretagne-i földművesasszonyé!”

Cauchy pedig, akit minden idők egyik legnagyobb matematikai lángelméjének tartanak, e szavakat írta le egyik művében: „Keresztény vagyok: azaz: hiszek Jézus Krisztus istenségében, amint hittek benne Tycho Brahe, Kopernikus, Descartes, Newton, Fermat; amint hittek benne Leibniz, Pascal, Grimaldi, Euler, Guldin, Gerdil; amint hitt benne az utóbbi századok *minden nagy csillagásza, minden nagy matematikusa és minden nagy fizikusa*”.

Ahol így beszélnek az óriások, ott némuljanak el a – törpék!

De Krisztust hirdeti maga a – halál is.

Mert ha élni Krisztus nélkül nehéz és sivár dolog, meghalni Krisztus nélkül maga a kétségbeesés. Már pedig, testvér, hidd el: minden filozófia, minden bölcsesség és minden világnézet pontosan annyit ér, amennyire az egy nagy problémán: az elmúlás, a halál szörnyű kérdésén keresztülsegít. Az a világmagyarázat egy hajítófát nem ér, amely meg nem tudja magyarázni nekem – a halált. Hogy miért kell meghalnunk s mi értelme van az életnek, ha úgy is elmegyünk! Lám, a liberalizmus nem magyarázza meg, sem a darwinizmus, sem a szocializmus, sem az agnoszticizmus. A kereszt azonban megmagyarázza s oly szép, oly felemelő, oly megérthető és hiánytalan magyarázatát adja, amelyhez foghatót sehol, még a költészet napsugaras tündéerkertjében sem találni. A kereszt a mi sírunk felett azt magyarázza, hogy van Valaki, aki legyőzte a halált. Hogy van Valaki, aki minket is megváltott a halál rabságából s minket is meghívott az ő örök világosságának fényébe. Hogy van Valaki, aki ha meghalunk, vár reánk a sírunk éjjelén túl és feltámaszt bennünket az utolsó napon. „És letörli a könnyeket az ő szemükről, és nem lesz többé halál és gyász és fájdalom.” És viszontlátjuk egymást Nála mind, akik e földön szerettük egymást és szerettük Őt és az ő keresztjét...

„Uram, hová menjünk?” kérdezte Péter a Mestert, mikor ez felszólította őket, hogy ha nem hisznek benne, menjenek el tőle. „Az örök élet igéi nálad vannak.”

Mi hiszünk az örök életben s azért annál maradunk, aki az örök élet igéit hirdeti s az örök reménység kulcsát tartja megváltó kezében.

Ezért nem vagyunk se monisták, stoikusok, se agnosztikusok; ezért nem vagyunk zsidók és mohamedánok; ezért vagyunk hívő keresztények.

V. A kereszténység lényege

Mit jelent azonban ez a szó: kereszténység? Mi benne a lényeg? A szeretet parancsa? A hit? A bizalom? Mi volt Krisztus vezérgondolata?

E kérdések körül újabban egész irodalom keletkezett, siessünk megjegyezni, hogy főleg nem-katolikus részen. Maga a racionalista *Harnack* így jellemzi ezt a kaotikus összevisszaságot a kereszténység felfogását illetően: „Aki többet és biztosabbat óhajt megtudni arról, ki volt Jézus Krisztus és hogyan hangzott az ő evangéliuma, az, ha a napi irodalmat kérdezi meg, a legellentétebb vélemények hangzavarába jut. Némelyik azt mondja neki, hogy a kereszténység eredetileg nagyon közel állt a buddhizmushoz s ezzel kapcsolatban azt hangoztatja, hogy a kereszténység eredeti mélysége és fenségessége a pesszimizmusban és világkerülésben nyilvánul meg. Mások azzal állanak elő, hogy ellenkezőleg, a kereszténység az optimizmus vallása s egyszerűen a zsidóság vallásrendszerének magasabbfokú átalakulása; ezek is azt hiszik, hogy ezzel valami roppant mélyértelmű tételt állítottak fel. Fordítva ismét mások azt állítják, hogy az evangélium éppen a zsidóság kivégzője lett: titokzatosan ható görög befolyások alatt jött létre s csak úgy fogható fel, mint a hellenizmus fájának egyik gyümölcse... Végre a legújabbak és legmodernebbek azzal a felfedezéssel lépnek fel, hogy a vallás-, erkölcs- és bölcelettörténet egyáltalán csak külső burok és díszítés, mely mögött mint egyedül igaz és egyedül hajtó erő minden időben a gazdaságtörténet állt; a kereszténység maga sem volt eredetileg egyéb mint szociális mozgalom s Krisztus az elnyomott alsóbb osztályok megváltója, „szociális megváltó” volt.

„Igazán megható – teszi hozzá *Harnack* –, hogy minden egyes felfogás és érdekkör minden egyes képviselője erre az egy Jézus Krisztusra utal s benne találja meg a maga felfogását vagy legalább részben őt is a magáénak nevezi – az a régi látvány újul meg itt, melyet a második századbeli gnoszticizmus nyújtott: a minden elképzelhető irány hajszólo harcát, hogy kié legyen Jézus Krisztus. Hiszen nem nagyon régen találkoztunk oly kísérletekkel, melyek nemcsak *Tolsztoj*nak, hanem még *Nietzsche*-nek gondolatait is mint az evangéliummal közel rokonságban álló gondolatokat iparkodtak bemutatni...” (Das Wesen des Christentums, 45. és 30. Tausend, 1903, 1. 2)

A kérdés tehát, hogy mit értünk voltaképp kereszténység alatt, hogy mit akart Krisztus s miként képzelte ő az ő országát, még a Krisztus-tisztelők és kutatók között is nagy ellentéteket okozott. Ez az ellentét legvilágosabban a XIX. század közepétől kezdve nyilatkozott meg, mikor kezdetben csöndes, majd egyre erősödő vita fejlődött ki a „*kereszténység lényege*” körül. Ez alakban *Feuerbach* vetette föl e kérdést először s radikális megállapításai a materializmusnak és szocializmusnak bizonyos értelemben a mai napig evangéliumát képezik. Újabban a racionalista teológia kapta fel a „kereszténység lényege” kérdését s *Harnack*, *Jülicher*, *Wobbermin*, *Réville*, *Kalthoff*, *Chamberlain* s mások a legkülönbözőbb mozzanatokban találták meg Krisztus művének és tanrendszerének lényegét.

Harnack szerint például a kereszténység lényege a történeti Krisztus magasztos személyén kívül ezt a három eszmét foglalja magában: hogy Isten a mi Atyánk, mi pedig az ő gyermekei vagyunk, hogy Isten ennek következtében valami nagyobb benső erkölcsi tökéletességet kíván tőlünk s hogy ily értelemben Isten országa mibennünk van. Minden egyéb, amit az evangélium vagy a keresztény dogmatika tartalmaz, másodrendű, mellékes, járulékos dolog.

Ennek az elpárolgató, összevonó, minden jellegzetesen evangéliumi tannak az evangéliumból bűvészmódra eltüntető eljárásnak igen tanulságos példáját nyújtja Bousset racionalista protestáns teológus, aki az evangéliumból némi szellemi akrobata-erőfeszítéssel a legalaposabb pantheizmust is ki tudja olvasni s a keresztény terminológia meghagyása mellett oly tanrendszert tulajdonít Krisztusnak, melyben még a személyes Istennek sincs helye. „A

megváltás fogalma – így fejtegeti tételét Bousset – Krisztus istenségének dogmája, a szentháromságtan, az elégtétel és áldozat eszméje, a csoda, a régi kinyilatkoztatás fogalma: mind csak a kereszténység fejlődési folyamatának lerakódása. De hát akkor mi marad meg az egészből? Aggódó lelkek talán azt hiszik: üres romhalmaz. Azonban már fentebbi kritikai vizsgálódásaink közben számos helyen örömteljes bámulattal láttuk: ami a mellékesnek elhagyása után megmarad, az nem romhalmaz; az a Jézus egyszerű evangéliuma.” S ha kérdezzük, mit tartalmaz a Jézus emez „egyszerű” (helyesebben: egyszerűsített) evangéliuma, Bousset további felvilágosításokkal is szolgál: „Természetes azonban, hogy ezt az egyszerű evangéliumot sem szabad egyszerűen kopíroznunk... Ebben is van még benső tartalom és külső burok.” A külső burok szerinte: a világitélet, az angyalok, a csoda, a fensőbb sugalmazás stb. Ez „természetesen” mind elmarad. Csak a „benső tartalom” marad meg. Azaz még ez sem egészen, mert Bousset-nek még ez is sok. „De, úgymond, még az evangélium legbensőbb tartalmát sem szabad változtatlanul aláírunk, hanem először át kell azt fordítanunk a mi fogalmainkra”. Nos és mi lesz akkor az eredmény? Hogyan hangzik az evangéliumnak ez a „legbensőbb tartalma” és annak „átfordítása”? „Az evangéliumnak, úgymond Bousset, a mennyei Atyában való hitét teljes erővel magunkévá tesszük és valljuk mi is, de ezt a mi istenhitünket átvisszük modern ismeretköreink világába”. Tehát már csak a „mennyei Atya” maradt meg az egész evangéliumból. De Bousset még itt sem áll meg. Neki személyes Isten sem kell. „A mi evangéliumunk Istene azonban, úgymond, nem lehet többé az a mennyei Atya, aki a csillagok fölött trónol. Isten az a mindenható végtelenség a mérhetetlen csillagvilágban, a tér és idő végtelenségeiben, amely a végtelen kicsinyben és a végtelen nagyban működik. Az az isten ő, akinek ruhája a természet érc törvénye, mely őt az emberi szem elől sűrű, áttörhetetlen homállyal fedi el.” (Das Wesen der Religion 1904, 261-3). Így zsugorodik össze az evangélium, a „Jézus egyszerű evangéliuma” az útszéli pantheizmus, a monizmus, a teljes hitetlenség zörgő csontvázává: Bousset a racionalistáknál annyira megszokott zsonglőri ügyességgel kismozgatta a kereszténységből mindazt, ami – kereszténység s természetfölöttiség. Szerinte a Jézus alapította kereszténység lényegét a modern pantheista, természetimádó és agnosztikus bölcsélet alaptételei teszik.

Ezúttal nem feladatomban, hogy a kereszténység lényegének százfelé szakadó megállapításait egyenként cáfolgassam. E megállapítások értékét egyébként maga az a módszer is kétségessé teszi, amely e megállapításokra vezetett. A racionalista „kutatók” a legnagyobb önkénnyel hagyják el az evangéliumok egész fejezeteit s hogy a hagyományos kereszténység felfogásainak bizonyítékait eltompítsák, arra hivatkoznak, hogy hiszen Krisztusról az evangéliumokból alig tudhatunk meg valamit. Ugyanakkor azonban saját állításaikat és feltevéseiket a legnagyobb biztossággal iparkodnak az evangéliumból, még pedig lehetőleg annak legeldugottabb s többféle képp értelmezhető részeiből vagy elszigetelt mondataiból igazolni. Ami az ő feltevéseiknek kedvez, azt hamisítatlannak, „belsőleg valószínűnek”, sőt bizonyosnak nevezik, ami azokkal ellenkezik, az nem „valószínű”, az csak későbbi toldalék és átdolgozás.

Nem áll, hogy Krisztusról az evangéliumok alapján nincsenek biztos ismereteink. Soha tant, soha eseményt nem figyeltek meg az emberek oly élesen s nem véstek annyira emlékezetükbe, mint az evangéliumi tanokat és eseményeket és soha könyvet annyi gonddal, oly féltő ellenőrzéssel, egy egész nagy hitközösség közmegegyező tanúságtétele alapján nem őriztek épségben, nem hagyományozták át nemzedékről-nemzedékre, mint az evangéliumokat. Soha kérdés az emberiség értelmét annyira nem foglalkoztatta, mint a Krisztus tanrendszerének és művének voltaképpen értelme, célzata, jelentősége. Az evangéliumok és a keresztény ősirodalom nem egy-egy elszigetelt, önkényes, szabadon alakító írónak feljegyzését, hanem egész nemzedékek, egész vértanú-egyházak, egész világhódító mozgalmak egyértelmű tanúságtételét tartalmazzák a mindenkitől csakis egyféle képp értelmezett krisztusi kereszténység lényegéről. Oly történeti bizonyosságot jelent ez, melynek párját történelmi

tudásunk egész birodalmában hiába keresnők. De maga a benső összefüggés is, a mélység, egységesség, kerekdedség és erő, mely az evangéliumnak s az őskereszténységnek felfogását ez irányban jellemzi, szintén hatalmas tanúságtétel amellet, hogy nem Pál, nem is az ősegyházak lelkesedése alakította ki az első századok kereszténységét, hanem hogy az minden részében s minden lényeges pontjában egy hatalmas alkotó elme műremeke, egy emberfölötti koncepció, csakis az egy Krisztus gondolata lehet.

A következetes eljárás ez volna: vagy nem tudunk Krisztusról semmi érdemlegest és akkor ne beszéljünk a „kereszténység lényegéről”, ne adjunk apodiktikus feleleteket azon kérdésekre, hogy mit is akart és mit is művelt voltaképpen Krisztus; vagy álljunk a történelmileg egyedül jogosult módszer talajára, melyen nem az önkényes föltevések, hanem a történelmileg biztosan megállapítható tényadatok képezik az egyedüli irányadó pontokat s akkor a tradicionális felfogás bizonyul történelmi valónak.

A történelmileg biztos tények, az evangéliumban és az őskereszténység irodalmában letett adatok szerint Krisztus vezérgondolatának s így a kereszténység lényegének nem lehet sem a „mennyei Atya” ismeretét, sem a szeretetet, sem a bizalmat, sem azokat az evangéliumba bevitt modern humanisztikus jelszavakat tartanunk, amelyeket a „kereszténység lényegének” modern megállapítói hangoztatnak, hanem egyes-egyedül *Krisztus örökélet-tanát, természetfölötti eszchatológiáját.*

Mert ha Krisztusról egyáltalában bizonyos valami, mindenesetre az az egy bizonyos, hogy egész tanrendszerének alapjaként sehol sem szerepel a szeretet vagy az istenfiúság, a bizalom, a remény, a hit, a testvériség, hanem ami úgyszólván állandóan ajkán forog, amire unos-untalan visszatér, amiből minden tanítása és rendelkezése kiindul s amire minden gondolata visszavezet, szóval ami nélkül az evangéliumi és történeti Krisztust és az ő művét elképzelni nem lehet: az az „örök élet”, amelyre ő folyton-folyvást utal s amely nélkül evangéliumának egyetlen lapját sem lehetne megérteni.

Hogy ez a transzcendentális, túlvilági létbe nyúló és természetfölötti vonás a modern racionalizmusnak iszonyúan kényelmetlen, megengedjük, de ebből csak az következik, hogy a racionalizmus éppen alapföltevéseinél és merev önkényességénél fogva a Krisztus-alkotta kereszténységnek még a megértéséig sem ér fel.

Mihelyt valaki az evangéliumot elfogadja, az örök élet és természetfölöttiség tanának központi helyzetét is el kell fogadnia Krisztus egész tanrendszerében.

Hiszen Krisztus *ezt emlegeti legsűrűbben és legnyomatékosabban*, ez minden tanításának állandó refrénje.

Amit mások a kereszténység lényegének neveznek: az istenfiúság eszméjét, a szeretetet, az Istenben való megnyugvás érzetét – mindezt Krisztus valóban szintén fölemlíti; sokat beszél az Atyáról, önmagáról, az egyházzal stb., de végtére, amit erről mond, ráfér az evangélium néhány oldalára. Lehetséges-e, hogy Krisztus legfőbb tana, vezető gondolata ennyire háttérbe szorulna egész tanításában? Az örök életet viszont folyton emlegeti, nélküle az evangéliumnak úgy szólva minden lapjáról egész mondatokat ki kellene törölni. Az alapgondolat, mely Jézus egész tanításán végigvonul, az az egyszerűségében is kristálytisza és magasztos elv, hogy e világi életünk csak tökéletlen, átmeneti valami, csak próbaidő, csak előkészület, mely után a voltaképpeni élet majd még csak kezdődik; hogy Isten nem e szűkös, kicsinyes, igazságtalan földi létért teremtett, hanem azért, hogy itt e földön kimutatott hűségünk mértéke szerint örökre és végtelenül boldoggá tegyen, hogy magához emeljen bennünket s egy isteni életrend örökösivé tegyen. Tanításainak, erkölcsi buzdításainak összefoglalata mindig ez: iparkodjatok bemenni a szűk kapun, haladjatok a keskeny úton, ne a szélesen, melyen sokan járnak, de amely a kárhozatra vezet. Külön nyomatékkal hangsúlyozza, hogy ez a fő, ez a lényeg. „Mit használ az embernek – úgymond –, ha az egész világot megnyeri is, de lelkének kárát vallja?” (Mt 20,26) Tehát nem a szeretet, nem az Atyában való rendíthetetlen bizalom, nem a testvériség eszméje s hasonlók, hanem egyes-egyedül a „lélek megmentése” a lényeges

őszerte; emellett minden egyéb eltörpül: „nem használ semmit.” A célpont legegyszerűsebb és legteljesebb kifejezése tehát Jézus szerint az, hogy „lelkünknek kárát ne valljuk”. S hogy mit ért ezalatt, minden kétségen felüláll. Valahányszor Jézus a lélek megmentéséről mint életcélról beszél, mindannyiszor a túlvilági életre utal: „Ne azokat féljétek – úgymond –, akik a testet megölik, de a lelket nem tudják meggyilkolni, hanem féljétek azt, aki a testet és lelket el tudja kárhozatni.” (Mt 10,28)

S e kijelentéseket Jézus nemcsak elméleti elvontságban tette. Így még talán kételkedhetnék valaki, hogy vajon Krisztus szavait híven jegyezték-e fel az evangélisták. Azonban minden enemű kételyt végleg eloszlat a megfontolás, hogy éppen a legnépszerűbb és azért hamisításra legkevésbé alkalmas részek, jelesül Jézus népies, plasztikus példabeszédei vannak tele az örök élet e gondolatával.

Ott van például az öt okos és öt balga szűz példabeszéde, vagy a dúsgazdagról és koldusról szóló példabeszéd. Ezeket, főleg az utóbbit másként, mint az örök boldogság és örök kárhozat tanával megérteni s magyarázni egyáltalában nem lehetséges.

Egy szegény koldus, aki a földön nyomorban és megvettetésben él, de halála után, tehát a túlvilágban boldogul; s egy dúsgazdag, ki földi élete folyamán naponta fényes lakomákat ad, bársonyba, bíborba öltözik, de halála után „eltemettetik a pokolban”. Mit ért itt Krisztus pokol alatt? a legvilágosabban megmondja ugyanő ugyanazon példabeszédben. „Mert – úgymond – a dúsgazdag felvetvén szeméit, *amint a gyötrelmekben volt*, meglátta távol Ábrahámot s keblén Lázárt s fölkiáltott: „Atyám, Ábrahám könyörülj rajtam s küldd el Lázárt, hogy ujjá hegyét vízbe mártsa s megenyhítse nyelvemet, mivel *gyötörtetem e lángokban*”. Mire Ábrahámotól elutasító feleletet kap. „Gondold meg – úgymond Ábrahám –, hogy elvetted a javakat életedben, Lázár pedig a rosszakat; most pedig ez megvigasztaltatik, *te pedig gyötörtetel*. Köztünk és köztetek pedig nagy úr van megerősítve, úgy hogy akik innen hozzátok akarnak menni, nem tehetik, sem onnan ide nem jöhetnek.” (Lk 16) Akárhogyan csűrjük-csavarjuk e szavakat, ha Krisztus félre nem beszélt, akkor e példabeszédben a túlvilági életet és pedig egyrészt a túlvilági boldogságot, másrészt a túlvilági kínzó gyötrelmeket azaz a kárhozatot hirdette. Ezen a szintiszta következtetésen nem segíti túl semmiféle racionalista borzadozás vagy szellemeskedés.

Ugyanerre vall, hogy a halál pillanatát Jézus mindig mint valami végtelenül fontos pillanatot írja le. „Legyetek készen – úgymond ismételtlen –, mert amely órában nem hiszitek, eljön az Ember Fia.” „Virrasszatok tehát, mert nem tudjátok sem a napot, sem az órát”. „Mondom nektek: azon éjszaka ketten egy ágyban lesznek; az egyik fölvetetik, a másik elvettetik. Ketten örölnék egy malomban: az egyik fölvetetik, a másik elvettetik. Ketten lesznek a szántóföldön: az egyik fölvetetik, a másik elvettetik.” (Mt 24,40-41, Lk 17,34-36)

Sem szere sem száma továbbá az alkalmaknak, melyekben az „örök életet” mint legfőbb jutalmat s a földi élet célját írja le. Azoknak, akik őt követve minden földi jóról lemondanak, megígéri, hogy a jövőben „örök életet” fognak jutalmul nyerni. (Lk 18,30) A kenyérszaporítás csodája után inti a népet: „Keressétek azt a kenyeret, amely megmarad az örök életre, amelyet az Ember Fia ad nektek.” (Jn 6,27)

Testének mint eledelnek vételére ismételtlen azzal buzdítja híveit, hogy benne az örök élet és a feltámadás zálogát adja: „Ez az Atya akarata, aki engem küldött, hogy mindeneket, akiket nekem adott, el ne veszítsem, hanem hogy föltámasszam az utolsó napon”. „Ez pedig az én Atyám akarata, aki engem küldött, hogy mindenki, aki látja a Fiút és hisz őbenne, örök életet nyerjen és én föltámasztom őt az utolsó napon.” (Jn 6,39-40) „Senki sem jöhet hozzám, hacsak az Atya, aki engem küldött, nem vonzza őt és én föltámasztom őt az utolsó napon.” (Jn 6,44) „Bizony, bizony mondom nektek: aki hisz bennem, örök életet nyer.” (Jn 6,47) „Aki abból a kenyérből eszik, örökké élni fog.” (Jn 6,51) „Aki eszi az én testemet és issza az én véretem, örök élete leszen és én föltámasztom őt az utolsó napon.” (Jn 6,55) S midőn a kételkedők láttára apostolaihoz fordul s felszólítja őket, vagy higgyenek szavaiban, vagy ők is elmehetnek,

az apostolok nevében Péter így felel: „Uram, kihez menjünk? Az örök élet igéi nálad vannak.” (Jn 6,88) Az „örök élet” tehát alfa és ómega Jézus tanításában.

Végre a legfélreérthetlenebb módon hirdeti Krisztus az örök élet tanát, midőn második eljövételét és a világtételeket a legmarkánsabb vonásokkal így írja le:

„Mikor pedig eljő – úgymond – az Ember Fia az ő fölségében és vele mind az angyalok; akkor ő felségének királyi székébe ül; és összegyűjtetnek eléje minden nemzetek és elválasztja őket egymástól, mint a pásztor elválasztja a juhokat a bakoktól. És a juhokat jobbjára, a bakokat pedig balkéz felől állítja.

Akkor majd így szól a király azoknak, akik jobbra felől lesznek: Jöjjetek atyám áldottai, bírátok a világ kezdetétől nektek készített országot. Mert éheztem és ennem adtatok; szomjúhoztam és innom adtatok; jövény voltam és befogadtatok engem; mezítelen voltam és befödöttetek engem; beteg voltam és meglátogattatok engem; tömlöcben voltam és hozzám jöttetek.

Akkor felelnek majd az igazak neki, mondván: Uram! Mikor láttunk téged éhezni és tápláltunk téged? szomjúhozni és italt adtunk neked? Mikor láttunk jövényül és befogadtunk téged? vagy mezítelenül és befödöttünk téged? Vagy mikor láttunk téged betegen vagy a tömlöcben és hozzád mentünk? És felelvén a király, mondja majd nekik: Bizony mondom nektek, amit egynek ezen legkisebb atyámfiái közül cselekedtetek, nekem cselekedtetek!

Akkor így szól majd azoknak is, kik balfelől lesznek: Távozzatok tőlem, átkozottak, az örök tűzre, mely készítettet az ördögnek és az ő angyalainak. Mert éheztem és nem adtatok ennem; szomjúhoztam és nem adtatok nekem italt; jövény voltam és be nem fogadtatok engem; mezítelen voltam és be nem födöttetek engem; beteg és a tömlöcben voltam és meg nem látogattatok engem.

Akkor felelnek majd neki azok is, mondván: Uram! Mikor láttunk téged éhezni vagy szomjúhozni, jövényül vagy mezítelenül, betegen vagy a tömlöcben és nem szolgáltunk neked? Akkor majd megfelel nekik, mondván: Bizony mondom nektek: Amit nem cselekedtetek egynek a kicsinyek közül, nekem sem cselekedtetek. *És ezek örök kínra mennek, az igazak pedig örök életre.*” (Mt 25,31-46)

Ezeket az ünnepélyes szavakat másként mint szószerint magyarázni nem lehet. Krisztus félrevezette volna az emberiséget, ha örök életről és örök kínról beszél s ugyanakkor egészen más, örök életnek semmiféle józan értelemben nem nevezhető földi szankciókat tartott volna szem előtt.

Tanulságos, hogy éppen ezen leírás előtt mondta el a talentumokról szóló példabeszédet, melyet azzal végez, hogy a hűtlen szolgát ura kivetteti a „külső sötétségre és ott lesz – úgymond Jézus – sírás és fogak csikorgatása.” (Mt 25,30)

S hogy mennyire középponti jelentőségűek e kijelentések Jézus tanrendszerében, az evangélista azzal is jelezni látszik, hogy közvetlenül e túlvilágtani beszéd után kezd bele Jézus kínszenvedésének s halálának elbeszélésébe. Az evangélista szerint tehát az örök életet és örök kárhozatot osztó ítélet, az isteni igazságszolgáltatás e hatalmas megnyilatkozása egyúttal Krisztus egész tanrendszerének koronája és betetőzője is.

S csakugyan: az örök élet gondolatával mindenekelőtt szoros összefüggésben áll Jézus *hittana*.

Amit ő Istenről mond, annak csak az örök élet föltételezésével van megfelelő alapja. Azt tanítja pl. Istenről, hogy *gondviselő atyánk*, aki szerető céltudatossággal intézi sorsunkat.

Viszont azonban éppoly krisztusi, evangéliumi gondolat, hogy a jóknak a földön sokat kell szenvedniök, míg a gonoszok látszólag diadalmaskodnak. Krisztus maga megjövendöli

övéinek, hogy „e világon szorongattatásunk leszen”, s hangoztatja, hogy az Isten „egyaránt bocsát napsugarat és esőt a jók és a gonoszak fölé.”

Hogy fér meg ez az előbbiekkal, a jók fölött különösen is örökdő isteni gondviseléssel? Az összefüggés csak akkor lesz érthető, ha az örök élet gondolatát vesszük alapul. Ez az egyetlen, amiben a jók fölött örökdő Gondviselés különös működése végső megoldást nyer. A jóknak a földön éppúgy, vagy tán még többet kell szenvedniök, mint a rosszaknak, de a gondviselés a jóknak több erőt ad a szenvedésre s az élet golgotáján is úgy vezeti őket, hogy a földi gondok meg ne ingassák bennük az Isten iránti bizalmat. A gondviselés nem szünteti meg a jók szenvedését: Isten jóakaró szeretete a szenvedés közben is érvényesül rajtuk, de nem köznap értelemben, hanem abban, amelyben Krisztus értelmezi az Isten szeretetét, midőn így szól: „Úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adá, hogy mindenki, aki benne hisz, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.” (Jn 3,16.) Tehát az isteni gondviselés Jézus tanrendszerében a nekünk örök életet szánó Isten szerető gondoskodásában és vezetésében áll.

Jézus hittanának másik kimagasló tana, hogy Isten igaz bíró, aki „megfizet kinek-kinek az ő cselekedetei szerint.”

De vajon földi igazságszolgáltatásról beszél-e Jézus? Bizonytal nem. A jók a rosszakkal együtt élnek ez életben s majd csak az utolsó Ítélet napján fogja az Ember Fia a konkolyt a búzától szétválasztani s tűzre vetni. (Mt 13,40 sk.) Az Isten ítélete, melyet Jézus állandóan hangoztat, az Ember Fia második eljövetelel függ össze, azzal, melytől Jézus szerint örök életünk vagy örök kárhozatunk sorsa függ.

Íme, itt is az örök élet gondolata adja meg Jézus egyik középponti tanának egyedül elfogadható s megnyugtató értelmét.

Ugyancsak fontos középponti tétel Jézus hittanában az istenfiúság eszméje. Ezt azonban szintén csak az örök élet világánál érthetjük meg. Mert ha a lelkiismeret nyugalmában, a hitben és bizalomban, mellyel Istenhez ragaszkodunk, ez az istenfiúság bizonyos értelemben szintén megnyilatkozik is, ennek a földi istenfiúságnak magában véve nagyon kevés a gyakorlati értéke, mert hiszen végeredményben mégsem teszi sem könnyebbé, sem boldogabbá az ember életét. Különös istenfiúság is az, mely az ember részén élethossziglan tartó szenvedést, siralomvölgyet, „keresztbordozást” jelent (Mt 16,24) s végül a halál vigasztalan borzalmait. Viszont mily összhangzatos, tartalmas és vigaszteljes tanná magasztosul Jézus istenfiúságtana, mihelyt az örök élet tanával állítjuk kapcsolatba! Hiszen akkor az istenfiúság annyit jelent, mint Isten kegyelmének magunkbafogadását azon célzattal, hogy ennek révén egykor egy végtelen isteni életben örökké boldoguljunk; hogy Isten önmagához vonjon s mint atya a gyermekeire, saját javainak bőségét árássa reánk. Így érthető meg, miért tesz bennünket az istenfiúság titokzatos, de való módon „az isteni természet részeseivé” (2Pt 1,4), miért hull belénk egy isteni életcsíra, hogy belőle egykor az Isten fiaihoz méltó élet fakadjon. „Atyámfiai – úgymond Jézus tanait magyarázva az apostol –, mi Isten fia vagyunk, de még nem látszik meg rajtunk, hogy mik leszünk. Tudjuk azonban, hogy ha majd eljövend, hasonlók leszünk hozzája, mert látni fogjuk őt úgy, aminő.” (1Jn 3,2) Az istenfiúság e földön csak előkészületi, rejtett, titokzatos állapot lehet, melynek amoda-túl kell folytatással bírnia; egy jogcím, egy újjászületési bizonyítvány, melyet Isten kegyelme ír a lélekbe, de amelynek becse és értéke csak akkor fog kibontakozni, ha majd az igazi élet küszöbén az igazi élet alkotója (Jn 1) e szavakkal várja híveit: „Jöjjetek, Atyám áldottai, bírjátok az országot, mely kezdettől fogva nektek készítettett.” (Mt 25,34)

Jézus tanrendszerében továbbá az istenfiúság eszméje szerves kapcsolatban áll az *elveszett istenfiúság* visszaszerzésének: a *megváltásnak* eszméjével. Jézus saját szavainak tanúsága szerint egyenesen azért jött a világra, hogy „megmentse, ami elveszett”. (Mt 18,11) „Az Ember Fia nem azért jött – úgymond –, hogy szolgáltassa magát, hanem hogy szolgáljon és életet adja váltságdíjul sokakért.” (Mt 20,28) E megváltási munkának benső célja azonban ismét csak az örök élet. „Azért jöttem – úgymond Jézus más helyen –, hogy életet nyerjenek és bőségesen

nyerjenek.” (Jn 10,10) „Aki engem követ – úgymond –, nem járkal sötétségben, hanem az élet világossága lesz benne és én feltámasztom őt az utolsó napon.” (Jn 8,12) stb. Íme az örök élet mint a megváltás és megtestesülés végső célja, indítóoka és magyarázata. Nagy művének fönntartását és terjesztését Krisztus az „egyházra” bízta, melyet bizonyos értelemben összes műveinek koronájaként jelöl meg s melynek e címen kiváló hittani jelentőséget tulajdonít. „Aki az egyházat nem hallgatja – úgymond –, az legyen neked mint pogány és vámos (nyilvános bűnös).” Viszont egyházának céljául állandóan az emberek örök életének biztosítását állítja föl. Ezért rendel központi tanító hatalmat, e célra küldi ki tanítványait az egész világra. „Menjetekek – úgymond –, tanítsatok minden nemzeteket... megtartani mindazt, amit meghagytam nektek.” „Hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek. Aki hisz, üdvözülni (azaz örök életet nyer); aki nem hisz, elkárhozik.” (Mt 28,19, Mk 16,15.16) A szamariai nőnek azt a vizet ajánlja, mely a szomjúságot „örökké” csillapítja s a hívőben az örök élet forrásává lesz s azután ugyanazon összefüggésben apostolaihoz így szól: „Emeljétek fel fejetekeket és lássátok a vetéseket: íme érettek az aratásra... Aki arat, az örök életre gyűjti a gyümölcsöt.” (Jn 4,33.36) Máshelyütt pedig meghagyja nekik, hogy siessenek, szorgalmasan dolgozzanak, mert „eljő az éj, melyben senki sem fog működni többé.” „Sürögjetekek – úgymond –, amíg világosságban vagytok.” (Jn 12,35)

Végül, hogy egyháza a lelkek üdvét sikeresen munkálhassa, *megszentelő eszközökül* kegyzsereket, szentségeket rendelt. Ezeknek Jézus rendelkezése szerint kivétel nélkül a természetfölötti kegyelmi élet s az abból fakadó örök boldogság a céljuk és rendeltetésük.

Egyházának tagjaivá pl. a keresztség által avatja Krisztus az embereket. Ezt a keresztséget Jézus jellegzetesen „újjászületésnek” nevezi, amely nélkül az Isten országába bejutni nem lehet. (Jn 3,5) Az Isten országába való bejutás, egy örökké tartó isteni élet megkezdése valóban van oly jelentős esemény, hogy azt az újjászületéssel lehessen összehasonlítani; viszont meglehetősen kevés értelme volna e merész szónak, ha az Isten országának elérése nem foglalná magában egy új, az öröklétbe átnyúló élet fogalmát.

Ugyanez a végcél: az örök élet lebeg Jézus szeme előtt, midőn a bűnbocsánat törvényszékét és az oltáriszentséget rendeli híveinek.

Az előbbi föltámadása estéjén szerzi meg. Ekkor közli apostolaival a bűnbocsátó hatalmat: „Akiknek ti megbocsátjátok bűneiket, meg vannak bocsátva, akiknek megtartjátok, meg vannak tartva.” (Jn 20,23) A görög szöveg szószerint annyit jelent: „Bárkinek, akinek csak megbocsátjátok bűneit, meg vannak bocsátva.” Mintha súlyt fektetne annak kijelentésére, hogy a bűnbocsánat kiosztásában nem ismer határt. Valósággal pazar bőkezűséggel szórja kegyelmeit. Egyszersmindenkorra lemond a bosszúállás és számonkérés jogáról azokkal szemben, akik bűnbánatukkal és bűnvallomásukkal apostolaihoz vagy azok utódaihoz fognak fordulni.

Ugyaníly pazar bőkezűséget árul el az oltáriszentség tanában. Minthogy ismeri az ember gyöngeségét s maga is vallja, hogy ha ő belé nem ojtatunk, mint a „szőlővessző a szőlőtőbe”, ha nem „vagyunk őbenne és ő mibennünk”, akkor „elszáradunk”, mint a „venyige, amelyet összegyűjtenek és tűzre vetnek és ég”: azért a legfölségesebb és legtitokzatosabb egyesülési módot találja ki Isten és az ember, a lélek és teremtője között. „Aki eszi – úgymond – az én testemet és issza az én véretem, abban örök élet lesz és én feltámasztom őt az utolsó napon.” (Jn 6,55)

Mi lehet ennek e tüntetőleg pazar bőkezűségnek a magyarázata? Miért szórja az Istenember így a kegyelmeit? Miért teszi a megigazulás és bűnbocsánat feltételeit oly végtelen egyszerűkké és könnyűkké? Miért kínálja, miért tolja föl önmagát, miért sürgeti mintegy türelmetlenül, hogy velünk a legbensőbb és fizikailag is a legvalóbb módon egyesüljön? Csak egyetlen érthető magyarázat van: az, hogy mindenáron biztosítani akarja az ember üdvét s ki akarja emelni az ember élete céljának végtelen fontosságát és nagyszerűségét. Egy Isten, aki emberré lesz, a gúny és félreismertetés minden szégyenét magára veszi, aki egész emberi életén át mint egy

tűzláng hirdeti a megtérés szükségességét, aki végül bitóra száll és halált szenved, csak hogy mintegy kiüresítse kegyelmeinek tárházát s mindenképp biztosítsa megváltásunkat: lehet-e ennek más értelme, mint az, hogy ugyanez az Isten mint mindentudó lény előre látja az emberiség sorsát a sírgödörön túl is s mert előre látja, mily végtelen baj a kárhozát, semmit sem akar megkíséretlenül hagyni, hogy teremtményeit az örök haláltól megmentse s az idő megpróbáltatásai után egy örökkévalóságon át boldoggá tegye.

Amily érthetetlen Jézus hittana az örök élet gondolata nélkül, épp oly kevésbé érthető *erkölcsi tanrendszere*, mielőtt alóla a talajt: az örök életnek, mint az erkölcsi törekvések végcéljának és végső indítóokának gondolatát elvonjuk.

Ezt a tételt is könnyű egész sor bizonyítékkal igazolni.

Ott van pl. Jézus erkölcstanának emberfölötti magassága. Jézus a legfőbb erkölcsi tökéletességet követeli híveitől. „Legyetek tökéletesek – úgymond –, amint mennyei Atyátok tökéletes.” (Mt 5,48) Íme már e ponton is csak az örök élet végtelen célpontjai magyarázzák meg Jézus merészen magasztos követeléseit. A pusztán földi, immanens erkölcstanok keretei ekkora program megvalósítására túlságosan szűkek, kicsinyek. Ha a földi életnek nincs folytatása, ha erkölcsiségre, erényre, lelki nagyságra, tökéletességre csak azért kell törekednünk, hogy itt e földön minden további cél nélkül némi összhangba és egységbe olvasszuk cselekedeteinket, akkor nem volt volna szükséges követendő s elérendő példaképpül a „mennyei Atya tökéletességét” tűzni szemünk elé. De ha van örök élet, melyben egykor a mennyei Atyával örökre egyesülve az ő természetének részesei s az isteni életkör örökösiként vagyunk hívatva élni, akkor igenis érthető, miért tűzi ki Krisztus a végső célpontot végtelen magasságba. Az ő célja igenis az, hogy földi életünk után az Atyához vonzzon, úgy ahogy az utolsó vacsorán mondja: „Magamhoz veszek majd titeket, hogy ahol én vagyok, ti is ott legyetek.” (Jn 14,3) Ebben a felfogásban és csakis ebben természetszerű követelmény a legmagasabb erkölcsi célpont, a legelszántabb erkölcsi törekvés.

Azt a szigorú következetességet és meg nem alkuvó határozottságot is csak az örök élet perspektívái mellett érthetjük meg, mellyel Krisztus azt kívánja, hogy mindent, akár életünket is föláldozzuk, ha arról van szó, hogy lelkünk „kárt ne valljon.” „Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, lelkének azonban kárát vallja.” (Mt 20,26) Ennek a szigorú következetességnek voltaképpen okául Jézus maga azt jelöli meg, hogy az örök élet, örök jutalom és örök büntetés gondolata mellett minden más szempont elenyészik. A bűnnek zsoldja az örök halál s azért „jobb annak”, aki vétezik vagy mást vétekre csal – „jobb annak, ha malomkő köttetik nyakára és a tengerbe vettetik.” (Mk 9,41)

Valóságos szóközi ünnepélyesség ömlik el Jézus tanításán ott, ahol ennek a meg nem alkuvó, szigorú következetességnek kifejezést ad, még pedig egyenes kapcsolatban az örök élet tanával. Mintha súlyt helyezne arra, hogy minden kétséget kizárjon, háromszorosan és részletezve megismétli az örök büntetés tanát: „És ha kezded megbotránkoztat (bűnre visz) téged, úgymond, vágd el azt: jobb neked csonkán az életre bemenned, mint két kezded lévén, a gehennára (kárhozatra) jutnod, a *kiolthatatlan tűzre*, hol az ő férgök meg nem hal és tűzők el nem alszik. Hogyha lábad megbotránkoztat téged, vágd le; jobb neked stb. Hogyha szemed megbotránkoztat téged, vájd ki azt: jobb neked egy szemmel az Isten országába bemenned, mint két szemed lévén, a gehenna *tüze*re vettetned, hol az ő férgök meg nem hal és tűzők el nem alszik.” (Mk 9,42-47)

Látnivaló, hogy Jézus az örök élet és örök halál gondolatával nem tréfál, hogy ezek a fogalmak nála nem akadémiai szóbölcsséget, nem mellékes retorikai díszet, nem külső képzetességet jelentenek, hanem végtelenül komoly, hideg, megrázó valóságot.

Csakis ebből a szempontból érthetők Jézus fenyegető intelmei azokkal szemben, akik a megtérést halogatják. Még tanítványainak is így szól: „Ha bűnbánatot nem tartatok, valamennyien hasonlóan elvesztek.” (Lk 13,3) Majd ismét: „Ha meg nem tértek s nem lesztek miként a kisdetek, nem fogtok bemenni Isten országába.” (Mt 18,3) Ezért követel annyit

önlegyőzést, annyi önmegtagadást és kereszthordozást: „Aki – úgymond – utánam akar jönni, tagadja meg önmagát, vegye föl keresztjét és kövessen engem.” (Mt 16,24) „És aki föl nem veszi keresztjét és nem követ engem, nem méltó hozzám.” (Mt 10,38) Ezért mondja Jézus máshelyütt: „A szoros kapun menjete be, mert tágas a kapu és széles az út, mely a kárhozatra viszen és sokan vannak, kik azon mennek.” (Mt 7,13) Mily szoros a kapu és keskeny az út, mely az életre viszen és kevesen vannak, kik azt megtalálják!” (Mt 7,13-14)

Íme a krisztusi erkölcsstan föltétlen komolysága a megalkuvást nem tűrő, végtelenül megrázó örökkévalósági háttérrel.

Hogy az örök élet gondolata mennyire alapja Jézus egész erkölcsstanának, abból is megnyilvánul, hogy Jézus minden erkölcsi törekvés jutalmaként s minden erkölcsi botlás büntetéseként a *túlvilági* isteni igazságszolgáltatás működését jelöli meg. A végítéletnek fentebb bemutatott leírása Krisztus ajkán végső betetőzése azon *etikának* is, mellyel ő az erkölcsi törekvések rendjét szabályozza. „Jöjjetek, Atyám áldottai”, és: „Távozzatok tőlem, átkozottak, az örök tűzre,” – e kettős végzéssel fejeződik be egykor a világdráma: a jók a legszorosabb értelemben vett boldogságban, a rosszak a legszorosabb értelemben vett boldogtalanságban érik el életük és érdemük végső bérét.

Oly tiszta, egyszerű és világos tanítás ez, – hogy észszerűsége ellen a racionalizmusnak egyetlen komoly ellenvetést sem sikerült kieszelnie; kristálytiszta logikáját megéri a művelt és műveletlen, a tanult és tanulatlan s feltétlenül döntő hatással hat minden világosan gondolkozó, minden nyílt tekintetű és őszintén igazságkereső emberre.

Az örök élet tanának középponti helyzetét Jézus tanrendszerében az is bizonyítja, hogy az apostolok, kik Jézus személyes ismerői voltak s mindenesetre még többet, még bővebben hallottak tőle a mennyek országáról, mint amennyit az evangéliumok följegyeztek, a maguk részéről is teljes egyöntetűséggel s mély meggyőződéssel vallják ugyanezt a természetfölötti eszchatológiát, mely az élet végcélját egy túlvilági létbe, Isten örök látásába helyezi.

Az örök élet az apostolok irataiban is állandó refrén, minden elméleti magyarázat és gyakorlati buzdítás végén vissza-visszacseng.

Így például Szent Pál a legnagyobb ünnepélyességgel hirdeti, mihelyt Krisztus megváltói munkáját s föltámadását ismertette: „Annakokáért, ha föltámadtatok Krisztussal, az ottfenn-valókat keressétek, hol Krisztus vagy, az Isten jobbján ülén. Az ottfenn-valókról elmélkedjétek, nem a földiekről. Mert meghaltatok és a ti éltetek el van rejtve Krisztussal az Istenben. Midőn Krisztus, a ti éltetek, megjelenend, akkor ti is megjelentek vele dicsőségében.” (Kol 3,1-4) „Azért szerelmesim... félelemmel és rettegéssel munkáljátok üdvösségeteket.” (Fil 2,12) „Ne csaljátok meg magatokat. Sem a paráznák, sem a bálványimádók, sem a házasságtörők, sem a puhák, sem a férfiakkal közöselők, sem a tolvajok, sem a fősvények, sem a részegesek, sem az átkozódók, sem a ragadozók nem fogják bírni az Isten országát.” (1Kor 6,9-10) „Azért nyertem irgalmasságot – mondja Pál önmagáról –, hogy rajtam mutassa meg Krisztus Jézus először teljes béketűrését azok tanítására, akik hinni fognak őbenne az örök életre.” (1Tim 1,16)

Ugyanez az eszchatologikus felfogás vonul végig az apostolok iratain ott, ahol az örök ítéletről, ahol a megváltásról, ahol az örök jutalmak elvételéről s az örök büntetések elkerüléséről van szó. Utolsó fogságából pl. Pál a következőket írja önmagáról: „Én már föláldoztatom és kimúlásom ideje közel vagy. Jó harcot harcoltam, a futást elvégeztem, a hitet megtartottam; végezetre eltétetett nekem az igazság koronája, melyet megad nekem ama napon az Úr, az igaz bíró; nemcsak nekem pedig, hanem azoknak is, kik szeretik az ő eljövételét.” (2Tim 4,6-8)

Jézus megváltói munkájának nagyszerű leírása és szembeállítás a szövevényes áldozatokkal, mely az egész zsidókhoz írt levél főtartalmát képezi, szintén abban éri el delelőpontját, hogy amint Jézus önkéntes halála és önfeláldozása árán elsőnek ment be az örök boldogságba, úgy oda az ő érdeméből nekünk is el kell jutnunk. „És azért az újszövetség

közvetítője lett, hogy halálát közbevetvén ama törvényszegések válságául, melyek az előbbi szövetség alatt történtek, a hivatottak a *végnélküli örökség ígérését elnyerjék.*” (Zsid 9, 15)

Végül nem szabad felednünk, hogy az örök élet tana a *történeti kereszténységnek* is kezdettől fogva egyik leglényegesebb alaptana s mozgató eleme volt. Ami nagyot, szépet, fenségeset a Krisztus-alapította kereszténység művelt s művel a mai napig, mindabban mint voltaképpen hajtó erő, mint közös nagy lendítőkerék, a krisztusi eszchatológia, az örökké fenséges, éppoly szép mint megrázó keresztény *túlvilágtan* szerepelt.

Ez adott a kereszténységnek – s ad a mai napig – mindenekelőtt *súlyt, alapot, komolyságot és tartalmat.*

Az örök élet tana nélkül a kereszténység azonnal elveszti egész komolyságát. Anélkül lehet szépen felépített filozófiai rendszer, melyben igen sok, igen szép és igen költői szó esik szeretetről és mennyei Atyáról, a karácsony békéjéről és a pünkösdi lélek duzzadásáról, bizalomról és örök feltámadásról, amelynek azonban reális, komolyan értékelhető tartalma semminemű értelemben nincsen. Akkor a kereszténység egy kis cukrosvíz, langymeleg limonádé, idegbizsereggető, kedélycsillapító vagy altatószer, mely költészetnek és életdísznek ideig-óráig megjárja, de amely a megpróbáltatás és megkísértetés óráiban teljesen elveszti értékét s amelyet komolyabb pillanatainkban öntudatosan ellökünk magunktól.

A racionalista teológiában lábrakapott bábeli zűrzavar, a népszerű iratokban annyi hűhóval terjesztett deszupranaturizált kereszténység apostolainak hihetetlen fűhöz-fához kapkodása a legélembibb vallási kérdésekben s az a kétségbeejtően szegényes tagadás, amelybe végeredményben minden igyekezetük beleszakad, szintén csak azt igazolja, hogy komoly túlvilágtan, a reális örök élet tanának hite nélkül a kereszténység üres, súlytalan és tartalmatlan életszabályok foglalatjává törpül, amelyet elfogad, aki akar s magától taszít, aki akar, minden lelkiismeretfurdalás nélkül. A túlvilágtan-mentes modern „kereszténység” maga sem tart igényt arra, hogy valami komolyan vegyük.

Legszembetűnőbben a gyakorlati életben mondja föl a szolgálatot az örök életet tagadó kereszténység, míg a hagyományos, csaknem kétezeréves eszchatologikus kereszténység nem szűnik meg az örök élet hitéből soha ki nem apadó életerőt meríteni.

Nagyon szép és nagyon könnyű dolog „kategorikus imperativusról” beszélni s azt hangoztatni, hogy a jót magáért a jóért, a törvény kedvéért, az erény elvont szeretetéért kell tenni, de mindenki érzi, hogy akik egy üres felkiáltójellel, egy kategorikus imperativussal, egy indíték nélküli „kell” szóval szeretnék az embereket megjavítani s velük az élet nehéz feladatait végrehajtani, azok nem ismerik az embert; túlbecsülik, helyesebben: félreértik az ember erkölcsi erőit. A tiszta Isten- és emberszeretet sokra képesít ugyan s mint erkölcsi cselekvéseink legfőbb indítékát éppen a krisztusi kereszténység tisztázta s állította előtérbe sok száz évvel a modern etikai rendszerek születése előtt. De míg egyrészt ez az Istenes emberszeretet a maga tisztaságában és erőteljességében a mondottak szerint maga is csak bajosan állhat fenn az örök élet hite nélkül, az emberiség zömének örökké szüksége lesz közelebb fekvő, érthetőbb és érezhetőbb etikai motívumokra.

Amíg az ember önmagában sem tudja végleg legyőzni az állatot, amíg valóságos démonokkal kell megküzdenie saját belsejében, amíg magának az örök életnek megrázó gondolatai sem bizonyulnak mindenkinél elég erőseknek arra, hogy a köteles jóra ösztönözzenek s a bűntől, ocsmányságtól, aljasságtól visszariasszanak, addig az elvontságokba kapaszkodó kategorikus imperativus mint általános erkölcsi norma egyáltalában szóhoz sem juthat. Erős s amellet szép indítóokra van szükség, melyeket feledni s elhanyagolni lehet, de épp ésszel, némi őszinte jóakarattal visszautasítani lehetetlen.

Már pedig lehet-e erősebb indítóok a jóra, mint magának az életnek örök birtoka, a boldogság maga, az örök örvendezés? Lehet-e nyomatékosabban intő s erősebben visszariasztó tilalomfa, mint maga a boldogtalanság, egy élet nélküli lét, egy örökké tartó kín, a kétségbeesés s az elevenen égető tűztenger? S nem szép, magasztos indítóok-e az örök élet? Hiszen az az

örök boldogság, melyről itt szó van, magával az Istennel, a legfőbb erkölcsi tökéletességgel, a legszebbel és legnagyobbal való örök egyesülésben áll s viszont az örök kín és kárhozát éppen azért a legfőbb rossz, mert Istentől, a legtökéletesebb s szeretetünkre legméltóbb lénytől szakít el.

Ezt nem vették észre azok, akik a keresztény túlvilágtani erkölcsben az önzés elvét vélték felfedezhetni; nem vették észre, hogy az Istenben való örök örvendezés keresése erkölcsileg tökéletes élet által a szónak semmiféle egészséges értelmében nem nevezhető önzésnek, hanem legfőljebb józan, tisztult s megneemesült önszeretetnek s önbecsülésnek; a nemes önszeretet pedig minden erkölcsi törekvésnek lélektanilag egyedül lehetséges, legmélyebb emberi alapja.

A kereszténységnek éppen említett kritikusaival azonban nem szükséges elméleti vitatkozásba bocsátkozni. Elég is, sokkal hatásosabb is, ha velük szemben az életre, a gyakorlati valóságokra, a tények logikájára utalunk. A vallásmentes erkölcsstan állandó megfeneklése a szobatudósok elméleteiben egymaga megcáfolja minden immanens erkölcsiség lehetőségét, örök életben hívó, komoly vallásosság nélkül a gyakorlatban a mai napig nem sikerült nagy embereket, erkölcsi hősokeket, de sőt még csak normális erkölcsiségű embereket sem nevelni. Az egyedül üdvözítő „laikus morál” nagyszerű vívmányai mai napig csak papiroson vannak meg. Három évszázadon át folytatott heves-hangos szavalás, erősködés, agitálás és irkálás után máig is ott tartunk, hogy még mindig várjuk az első eleven pedagógiai eredményt, melyet a keresztény eszchatológiától függetlenített erkölcsstannal elértek volna. Viszont az eszchatologikus keresztény erkölcsstan éppen a gyakorlati élet terén bizonyul oly rendületlenül életerősnek! Az nem tíz, de százezerszámra képzett hősi, hitvallói, vértanúi, apostoli, ideális lelkeket, sőt elmondhatni azt is, hogy ami erkölcsi kultúra, ami szépség, ami tisztaság, nagyság, önzetlenség, hősiesség és nemesség kétezer év óta a világon megjelent, az úgyszólván kivétel nélkül mind *az örök élet hitéből merített erkölcsi erő eredménye volt*. Nap-nap után tapasztaljuk ezt ma is. Mi tartja vissza ifjainkat leghatásosabban az erkölcsi zülléstől, a kihágásoktól, a bűntől, a jellemtelenségtől, ha nem az örök élet gondolata s az örök büntetés félelme? S viszont mivel iparkodik a züllésnek indult ember elsőben is szakítani, ha nem az örök élet hitével? Mi ad a keresztény anyának erőt a kötelességteljesítésre, a szenvedőnek a türelemre, a tiszta lelkeknek a szívtisztaság elszánt védelmére ezernyi önlegyőzés, lemondás és áldozat árán, ha nem a biztos remény, hogy nem mondanak le hiába, hogy nem küzdenek vakon s céltalanul, hogy ha jó harcot harcoltak, ezzel az örök élet koszorúját szerzik meg (2Tim 4,7.8), amaz életét, amelyről az apostol mondja, hogy „szem nem látta, fül nem hallotta, emberi szívbe nem hatott, amit Isten azoknak készített, akik őt szeretik?” (1Kor 2,9)

Az örök élet tana adja meg továbbá a kereszténységnek azt a végtelen értéket, mely minden emberi alkotásnak messze fölébe helyezi. Az örök élet krisztusi gondolata ad a kereszténységnek oly fensőbbiséget s nagyszerűséget, mellyel semminemű filozófiai vagy vallásrendszer nem rendelkezik. A kereszténység örök életet hirdet; vele szemben minden más csak tagadást, elmúlást, enyészetet, halált jelent. A végtelen élet pedig mindennemű elmúlással szemben végtelen érték. Amekkora a különbség rövid néhány évtizedre nyúló földi élet és az örökkévalóság között, ugyanakkora az értékkülönbség az erejét vesztett, merőben alanyi kereszténység és a krisztusi eszchatologikus kereszténység között. A halál óriási negációjával szemben nem a racionalisták cukrozott, cifrázott nihilizmusa, hanem egyes-egyedül a keresztény örökélettan jelent diadalmaskodó pozitívumot. Az enyészet törvényével szemben egyedül az eszchatologikus kereszténység nem tehetetlen, egyedül az képviseli korlátlan, tökéletes értelemben az *élet* hitvallását, az örök, múlhatatlan, megszakíthatatlan, csorbíthatatlan, elpusztíthatatlan, elenyészthetetlen, minden betegségen, minden bajon, fájdalomon, halálon, gyászon és sírgödrön túl is diadalmaskodó életigenlésnek örvendetes és diadalmas világnézetét.

A szenvedő és küzdő emberiségnek vigaszra mindig szüksége lesz, de nem értéktelen, hazug vigaszra, nem sztoikus, fásult búfeledésre, szalmaszálba kapaszkodó megnyugvásra, nem önámításra, hanem biztos bizodalomra, egy biztos jobb jövőben bátorságosan s csalatkozatlanul bizakodó hitre, arra, melyet az örök életet hirdető kereszténység biztosít neki. Ez a bizodalom nem zárja ki a törekvést, hogy földi életünket is gazdagítsuk, kellemessé, elviselhetővé, széppé, nagygyá tegyük, hogy az emberi erők fejlesztésében, a kultúra és haladás munkálásában szent feladatokat lássunk. Gyűlöletes ráfogás az, hogy mi keresztények minden földi, önerőből szerzett vigaszt kénytelenek vagyunk eltaszítani magunktól s Pató Pálok gyanánt meg kell vetnünk minden kulturális erő kifejtést. Mi igenis teljes mértékben valljuk a haladás elvét, elfogadunk minden földi kultúrát, hirdetjük és kötelességnek tartjuk (és tartottuk évszázadokkal minden humbug-felvilágosodás előtt), hogy a természet erőit minél nagyobb mértékben meg kell hódítanunk, de mi mind ennél többet is, mi egy pluszt követelünk, mert jól tudjuk, hogy e többlet nélkül minden földi haladás és földi kultúra csak viszonylagos érték, melyet csak egy felsőbb cél, egy teljes érték tesz igazán kívánatossá. Jól tudjuk, hogy az a kultúra, mely csak ideigtartó javakat nyújt, sohasem fogja végleg megszüntetni az emberi szenvedést, a betegséget, a halált s azt a kínzóan keserű tudatot sem szünteti meg soha, hogy ha a sírgödör az élet utolsó fejezete, akkor ez az élet végeredményében mégsem lehet érdemes arra, hogy átéljük és átkínlódjuk. Viszont hol van az a testi-lelki gyötörődés, az a próbáltatás, az a kín, az a nehézség, az az áldozat, az az erőfeszítés, melynek elviselésére képesek ne volnánk, mihelyt hisszük az örök életet? Hol van az a súlyos életprobléma, melynek megoldását, még pedig nemcsak kielégítő, hanem vigaszteljes, lelkesítő, édes és fönséges megoldását ezen az alapon meg ne találónk? Ha az örök életet valljuk, akkor a földi életnek nem zsellérei, hanem urai vagyunk, akik „maguk alá vetik a föld kerekességét” (1Móz 1,28), akik „túláradnak örömtől minden szorongattatásuk között” (2Kor 7,4) s minden megpróbáltatással szemben bizalommal hangoztatják a népek apostolával, hogy „nem méltók a föld minden szenvedései azon dicsőségére, mely bennünk ki fog jelenteni.” (Róm 8,18).

Íme, a krisztusi kereszténység legnagyobb kultúrértéke. A lankadatlan törekvés, a bátor előhaladás más alapon csak a vég mesterséges feledése mellett lehetséges; nálunk az alap: az örök fennmaradás és örök haladás biztos tudata. Örökre legfőbb dísz, legszebb apológiája marad a kereszténység kulturális értékének, hogy merő öntudatos életkedvet parancsol s hajlíthatatlan törekvőerőt ad, mely bátor önbizalommal tölt el akkor is és ott is, ahol és amikor minden más erkölcsi- és vallásrendszer tehetetlenül roppan össze: a halálos ágyon.

Ott, ahol nem segít sem tudomány, sem művészet, sem kultúra, sem haladás, sem felvilágosodás, ahol sem orvos, sem ügyvéd, sem rokon, sem barát meg nem vigasztal, ahol befolyás és hatalom, szépség és erő hűtlenül cserbenhagyja a halállal vívódót, ott az örök életre hívogató Krisztus alakja fogyatkozatlan erővel áll a szenvedő lelki szemei előtt s bátran, bizodalmasan hangoztatja az élet és halhatatlanság krédóját. S az életünkért meghalt Élet a halálban is diadalra viszi az élet elvét s győzelmének legszebb diadaljele az a százezernyi haldokló, aki a halál borzalmi között is mosolyog, bízva eped egy jobb, egy szebb haza után s nyugodtan várja azt a pillanatot, mely neki nem letörést, hanem fölemelkedést, nem halált, hanem újjászületést, nem véget, hanem kezdetet jelent. Egy éltes orvos mondotta egyszer: „ötven évi orvosi gyakorlatom folyamán ezreket láttam meghalni. Voltak, akik tompa, állatias megadással, voltak, akik tehetetlen haraggal, kétségbeeső ellenkezéssel s reszketve várták a halált. Csak egyfajta haldokló nézett mindig nyugodtan, békésen a halál kezében: a hívő katolikus.”

Manapság annyira divatos az élet jelszavait hangoztatni: mindennek annyi az értéke – mondogatják –, amennyi életet képvisel; az élet igenlésében, az élet fejlesztésében és művelésében látják minden intézmény és kezdeményezés legfőbb értékét – nos miért nem ismerik el akkor az eszchatalogikus alapon álló kereszténység mindenfelett győzedelmes

értékét, melynek alaptana, főszméje, erkölcsi s értelmi célpontja maga az élet, *a halált nem tűrő, soha meg nem hódoló, soha el nem enyésző, örök megmaradás és tovafejlődés?*

* * *

Végül nem hallgathatok el még két megjegyzést. Az egyik azokat illeti, akik az örök élet gondolata elől elzárkóznak, a másik azokat, akik azt támadják s a túlvilágot hirdető vallás intézményei, első sorban az Egyház ellen küzdenek.

Az első helyen említettek bámulnivaló az az *érthetetlen könnyelműség*, mely ebben az elzárkózásban rejlik. Amíg az örök élet tana nem nyilvánvaló hazugság – ezt pedig kicsit nehéz lenne bebizonyítani s a bizonyítás minden kísérlete mindenekelőtt Jézus egész tekintélyével fogja magát szemben találni –, addig a merev elzárkózás az örök életnek mindennél hatalmasabb gondolata elől egyértékű a szellemi öngyilkossággal.

Vagy tudom, hogy van örök élet; vagy nem tudom; vagy tudom, hogy nincs; – negyedik eset el nem gondolható. Ha tudnám, hogy nincs, akkor helyénvaló volna s csakis akkor volna helyénvaló az a kényelmes nemtörődés, az a teljes elmerülés az anyagiba és mulandóba, az a teljes előtérbe helyezése minden egyébnek s teljes elhanyagolása az örök élet gondolatának, mely mai társadalmunk gondolkodás-, érzés- és cselekvés-világának szignatúrája. De ha tudom, hogy van, sőt még akkor is, *ha pusztán nem tudom, nincs-e* – az örök élet biztosítása oly elsőrangú érdek s annyira túlszárnyal jelentőségre *minden* egyéb szempontot, hogy csak alvajárók és szörnyetegek lehetnek, akik vele szemben tunya, fásult, csaknem öntudatlan önkábulatba ringatják magukat. Ezen a téren: a szörnyálmot alvók, a lelki álmokórosok ezreinek felébresztése terén kell az apostolkodó munkának első és talán legfontosabb munkáját végeznie; a közönséget érdeklődéssel kell eltölteni a vallási problémák, az örök igazságok iránt. Az érdeklődés felkeltésével a többi úgyszólván adva van, mert e téren minden út Rómába vezet: mihelyt valakit rávettünk, hogy örök rendeltetésének kérdéséről pusztán *gondolkozzék*, biztos útra állítottuk a megtérés, a vallásos hit, az örök élet elérése felé. Itt is áll a szentírásai mondás, hogy „desolatione desolata est terra, quia nemo est, qui recogitet corde” – „pusztulás földi a föld ábrázatát, mivel nincs, aki lelke mélyéből *gondolkodnék*” (Jer 12,11). A komoly gondolkodás mindenütt legelső feltétele s elkészítője a vallásosság.

Azoknak pedig, akik a túlvilágban hívő vallásosságot *támadják*, szintén következik valami a Jézus túlvilágtanából. Az, hogy mekkora alávalóság, jellemtelenség és gonoszság, amit tesznek. Lehet az ő szemükben Jézus örült vagy ámitó, de azt az egyet nem tagadhatják le, hogy vannak (és nagyon sokan vannak), akiknek Jézus nem az, hanem az emberiség legfőbb dísze, a legnagyobb elme s a legszeplőtlenebb jellem; sőt ennél is több: Isten. Hogy tehát ezeknek Jézus minden szava szent s elsősorban szent egy oly tanítása, melyről legalább is az ő legszentebb meggyőződésük azt vallja, hogy legalapvetőbb, legjelentősebb, középponti tana: az örök életbe vetett hit. S hogy következésképp ezeknek legszentebb érdekük, joguk és kötelességük a maguk és öveik számára biztosítani azt, ami nekik a legdrágább, legigazibb s legmaradandóbb jó: az örök boldogságot. Nos, ezeket az embereket abban, ami nekik legszentebb s legnemesebb életcéljuk, akadályozni, ezért gúnyolni, pellengére állítani, sőt üldözni: kétségkívül minden feltevésben és minden értelemben a legfeketébb embertelenség, a legelvetemültebb barbárság és aljasság. Tartsanak bennünket maguk közt akár futóbolondnak vagy naiv álmodozóknak – ehhez a jogukhoz, ha ugyan az, nem nyúlunk; de pusztán azon alapon, hogy ők az örök élet Krisztus-hirdette tanát nem hiszik, mert ez nekik magas, ezen az alapon az örök életben hívők hitét, hitéletét és hitéleti intézményeit, papjait és egyházát, apostolait és védelmezőit tüzzel vassal üldözni, ellenük sajtóban, politikában, szeparációs törvénnyel, szekularizációs lármával és ezer más eszközzel emberhajszát és vallásháborút indítani, ez a szellemi eldurvulásnak és erkölcsi elvadultságnak akkora örvényét jelenti, melyre csak a felvilágosodott újkorban s főleg

a sokat magasztalt 20-ik században lett képes az emberiség, illetve annak egy szomorúan lesüllyedt, kicsiny, de hangos és erőszakosan érvényesülni tudó töredéke.

S ha itt arra az egyszerűgynél is ismertebb tényre utalunk, hogy ebben a vallásgúnyoló, vallásüldöző és egyházrágalmazó hajszában az ún. *szabadkőmíves és szabadgondolkodó* irányok vezetnek, ezzel együtt kimutattuk azt is – mindenkitől elfogadható általános jogi és etikai alapon –, hogy tehát ezek az irányok a szó legszorosabb értelmében köz- és kultúráveszélyesek.

Ha a modern államhatalmak kezelői nem volnának igen sok esetben mélyen elfogultak a keresztény tanrendszerrel szemben, pillanatra sem lehetne előttük kétséges, hogy a köz- és társadalmi élet megtisztítása a vallásellenes üzemek és hajszák barbár örületétől tisztán általános emberi szempontból is a kultúra legelemibb követelése, és hogy azok a botor vallás-sértések, melyeket a „szabadgondolkodó” és szabadkőmíves irányok egyes lapjaikban s egész működésükben valósággal főcélként üznek, éppoly törvényes szigorral volnának büntetendők s hivatalból üldözendők, mint akár az embergyilkosság, a kútfertőzés vagy méregkeverés büntettei.

A szabadkőmíves vallásüldözés, a transzcendentális kereszténység elleni merényletek, melyeket pl. újabban Francia-, Olasz-, Oroszországban és Portugálban elkövettek s melyre minálunk is egyre túlkölik a riadót, az egész szabadgondolkodó türelmetlenséggel egyetemben az emberi elme megtévelyedésének s az erkölcsi dekadencia mélységének netovábbjait jelentik. Mert csak így minősíthetni azt az őrjöngést, mellyel annak a tannak híveit s intézményeit iparkodnak tűzbe-vérbe fojtani, mely nemcsak önmagában gyönyörű és fenséges, nemcsak erkölcsi kihatásaiban áldásos és nemesítő, melyet nemcsak vallottak az összes századok nagy gondolkodói s a tudományok legnagyobb úttörői, hanem amelyet a legvilágosabban, a lehangsúlyozottabban, a legfélrenemérthetőbb módon hirdetett a világtörténelem legnagyobb férfija, legbölcsebb tanítója s legőszintébb jóakarója, az, akinek nagysága előtt őszinte pillanataikban még ők, az ő ellenségei is meg-meghajtják zászlajaikat: az Isten Fia, Jézus Krisztus.

VI. Hol a kereszténység?

Azonban melyik hát az a kereszténység, amelynek igazsága s áldásos kihatásai oly szembeszökők? Hiszen a kereszténység százféle felekezetre oszlik s ezek egymást éppoly tévedésnek minősítik, mint magát a nemkeresztény állásfoglalást! Azt mondhatja bármely ellenfelünk: mit akartok ti, keresztények, hiszen a kereszténység magában is meghasonlott, szétszakadozott valami, *ezzel* akarjátok ti megváltani és meggyógyítani a világot?

Csakugyan alig képzelhető tragikusabb valami, mint az a szétforgácsolódás és szinte nevetséges viaskodás Krisztus nagyszerű örökségén, amelyet a keresztény felekezetek harcainak képe mutat. Igaza van az ellenvetésnek: ez a szétszakadozás és meghasonlás Krisztus műve nem lehet. Krisztus sohasem beszélt egyházakról, hanem csak „egyházról”, „az én egyházam”-ról; és annyira hangoztatta az egyházi tekintélyen alapuló egységet, hogy sehogysen állítható oda ennek a mai bábeli zűrzavarnak szerzőjeként. Hogyan fejlődött mégis ide a dolog? S hogyan lehetséges, hogy annyi őszinte, jóindulatú keresztény lélek évszázadokon át nem veszi észre, hogy ez a szakadozottság feltétlenül ellenére van Krisztus szándékainak, nagyszerű műve egységének, a kereszténység felvirágzásának?

Bennünket azonban itt elsősorban nem ez érdekel, hanem az, vajon az egész kereszténység megszakadozott-e, és csak felekezetek vannak-e, avagy inkább az-e a helyzet, hogy itt van az egyetemes, ősi kereszténység, változatlanul, csorbítatlanul, minden belső szakadás és meghasonlás nélkül, egy ősi, mozdulatlan várépitmény azon a sziklán, amelyre alapítója helyezte, – s jobbra-balra tőle elfelekezten, elszakadtan a letöredezett darabok, a törmelékek. Ilyenek mindig voltak, már az első keresztény századoktól kezdve; ezeknek léte s letöredezése az egyház belső egysége ellen nem bizonyít semmit.

De ha ezzel felvetjük a kérdést: melyik formája a kereszténységnek az, amely joggal nevezheti magát Krisztus egységes, változatlan s elfelekezetlen egyházának, nagy műve hű folytatásának, máris kényes területre léptünk. A százados viták, sértődöttségek és testvérharcok következtében hatalmas mértékben halmozódott fel a felekezeti idegesség s nagyon sokan már a kérdésnek pusztá felvetését is szinte sértésnek veszik. Pedig mert a keresztények egységét mindezideig visszaállítani nem sikerült, már most mondjunk is le a felvilágosítás és kibékítés kísérleteiről? S mondjunk le főleg arról, hogy megvilágosodást kereső, elfogulatlan lelkek előtt s minmagunk előtt is számot adjunk arról, mi címen tartjuk a katolicizmust az egyetlen teljesértékű krisztusi eredetű, legitim kereszténységnek?

Inkább arra kérem protestáns olvasóimat, ha bántja őket e kérdés feltevése, ne is olvassák tovább e fejtegetéseket. Ezeket ugyan, őszintén hiszem, éppolyan igazságszeretettel s jóakarattal diktálja írójuknak, mint a fentieket; de ha valaki nem látja be, hogy a keresztények széttöredezése, száz darabra szakadása, nagy és végzetes baj s Krisztus művének szörnyű eltorzítása, vagy ha nem tud e kérdések fölvetésében mást látni, mint felekezetieskedést és gyűlöletet, talán jobb, ha nem is ingerli magát a következő fejezettel.

Zokon veszik sokan a katolicizmusnak, hogy egyedül legitimnek, egyedül üdvözítőnek tartja magát. Legyenek azonban igazságosak s akkor nemcsak hibának nem fogják ezt felróni nekünk, hanem természetesnek is fogják találni. Mert mi egyéb a katolicizmus, mint az *egyetemesség és egység hangoztatása*, nem az elmosódás és közöny, hanem a legteljesebb dogmatikai és szervezeti összhang és tekintély alapján? A katolicizmus a szétszakadásnak és meghasonlásnak elvi ellenzője, a felekezetekre bomlás, az egyházi forradalmak jogosultságának tagadása. Ha erről lemond, megszűnt katolicizmus lenni. A felekezetek beérhetik azzal az állásponttal, hogy mindegy, ki milyen keresztény felekezetet követ; a katolicizmus nem alkudhatik meg ezzel a közönnyel, mert abban a pillanatban lemond a katolicitásról, lemond a szilárd és egységes kereszténység elvéről. Mi katolikusok éppúgy meg

vagyunk győződve a katolicizmus igazságáról, mint akár magának az Istennek létéről s azt kívánni tőlünk, hogy mondjunk le a katolicitás elvéről s ismerjük el egyenrangúnak a vallási meghasonlás vagy közöny elvét, annyi volna, mint akár istentagadásra szólítani fel minket. Ha ezt a katolicizmus lényegéből folyó felfogást vallási ellenfeleink megértének s megértették volna a múltban, sok keserű s igaztalan vádaskodás némult volna el és sok fölösleges rekriminálást ismertek volna fel tárgyalannak.

Ez nem annyit jelent, hogy türelmetlenek legyünk. Azt sem jelenti, hogy protestáns testvéreinkkel ne törekedjünk lehetőleg békességben élni, sőt velük együtt működni a közös ellenséggel, az istentagadással és a keresztényellenes destrukcióval szemben. De jelenti igenis azt, hogy befelé, a magunk számára szilárdan ragaszkodjunk az *una, sancta, catholica et apostolica ecclesia*-hoz, ahogy a niceai-konstantinápolyi hitvallás (381. Kr. u.) mondja: az „egy, szent, katolikus és apostoli anyaszentegyházhoz”. Ebből nem engedhetünk. Nekünk nem „mindegy, ki milyen felekezetű, csak keresztény legyen”; mert mi a kereszténységet nem tekinthetjük három-négy hittétel foglatának; nekünk az a kereszténység kell, amely mindenben és minden körülmény között az egész Krisztushoz és az ő egész tanításához ragaszkodik. Nekünk a részletekre vonatkozó közöny is halálunk. A protestáns a közönnyel semmit sem kockáztat, szinte csak nyer. A felekezeteket megtűrő, elmosódott, egységtelen kereszténység neki féldiadal; nekünk kész vereség. S úgy érezzük, veresége a komoly kereszténységnek magának is. Mert a közöny, az „így is jó, úgy is jó” végeredményben a teljes tagadásra vezet, mint éppen az újkori protestantizmus számos szomorú példája mutatja.

De hát lehetetlen-e elfogulatlan elmével meg is bizonyosodni a katolikus felfogás helyességéről? Annyira nem lehetetlen, hogy szinte érthetetlen, hogyan ragaszkodhatik a katolikusellenességhez önállóan gondolkodó ember. Ha nem volna annyi belénevelt elfogultság a legtöbb protestánsban s ha nem szerepelne a katolicizmus elleni harcban annyi szenvedély, gyűlölet és hagyományos harciéhség, a nagy tömegükben kétségkívül jólelkű és jóhiszemű protestánsoknak tömegesen kellene abba az egy egyházba visszatérniük, amelyből eleiket úgyszólván többnyire csak csellel és erőszakkal ragadták ki.

Akár az evangéliumot forgatjuk, akár az egyháztörténelmet, akár körülnézünk a való világban vagy az Egyház és a felekezetek életében, erre az egyre jutunk vissza mindig: a felekezetekrebomlás nem fér össze a Krisztus-alapította kereszténységgel. A kereszténység eredetileg is csak katolicizmus volt, a katolicitás (egyetemesség) a kereszténységnek egyik legszebb, legértékesebb dísz s lényeges attribútuma; a komoly, nagy erkölcsi eredményeket a világtörténelemben csak ez az egység és általánosság hozta létre. Katolicizmus és felekezetek úgy viszonylanak egymáshoz, mint egység és szakadozottság, következetes komolyság és lágy engedékenységek, erős fatörzs és letöredezett gallyak, egy óriási dóm s apró, végeszakadatlan, keresztül-kasul épített kápolnácskák. Az egyikben hatalmas ércharangok szólnak, mindig ugyanúgy, évezredes változatlanágban s orgona zúg, amelyben száz- és százmilliók éneke tör égre a századok folyamán; a másokban ezerféle csilingelés, egymással hadakozó s vitatkozó prédikátorok tarka hangvegyüléke. Az egyikben a közösség és általánosság szent grálját ápolják és védik, a múlttal való egységet, a krisztusi tanítást konzervatív, érintetlen fenntartását évezredek át, a másokban mindenki azt hisz s azt tesz, amit akar, ami annyit jelent, hogy mindenki maga alkotja meg a krédóját s voltaképp annyiféle ott a vallás, amennyi a fej. Ennek folytán aztán emide mindenféle modern pogányság: kantizmus, szkepszis, agnoszticizmus, racionalizmus akadálytalanul beszüremlik; a katolicizmus dómjának ércetözetéről mindez lefolyik; be, a szent hajóba nem jut be sem ateizmus, sem modernizmus, semmi, ami bármennyire megtévesztő és divatos, de az ősi hittel, a Krisztusra visszamenő hitfolytonossággal meg nem egyez. A változó divatok, a vallási bizonytalanság és elmosódottság, a ma Krisztust Istennek valló, holnap még a történelmi létezését is megtagadó kapkodás itt hiába keresnek bebocsáttatást.

Istenben hinni s katolikusnak lenni, nekem egy dolog. Mert lehetetlennek tartom, hogy ne Isten műve legyen az az Egyház, amely voltaképp egyedül tett igazán nagyot és örökértékűt az *egy igaz Isten tiszteletének*, a monotheizmusnak világvallássá tételében, a civilizált népek kultúrájának erre az alapra helyezésében. A katolikus Egyház volt a Gondviselés egyetlen nagy eszköze az egy igaz Isten hitének elterjesztésében s fenntartásában az egész világon. Minden keresztény népet a katolikus Egyház vezetett az egy igaz Isten hitére. Mások e téren semmit sem tettek vagy alig valamit, semmi olyat, ami csak némileg is összehasonlítható volna a katolikus Egyház munkájával s eredményeivel. Sem a mohamedánok, sem a zsidók (legalább Krisztus óta), sőt még a protestánsok sem. Hisz amikor ez a nagy munka: Európa kereszténnyé tétele folyt, protestantizmus még nem is volt a világon. Azóta is, a vad népeknél, a protestantizmus missziói tevékenysége halvány árnyék a katolicizmuséval szemben. S ami erőt és értéket a protestantizmus e téren jelent, azt is kétségbevonatlanul a katolicizmustól vette át; hiszen a mai protestáns népeket is a katolicizmus vezette az egy igaz Isten hitére.

És ma is, a modern pogányság újjáéledésében, amit úgy hívunk, hogy monizmus, pantheizmus, kantizmus és agnoszticizmus, az egyetlen komoly, szilárd ellenzék és akadály a katolicizmus. Csak ez nem alkuszik, csak ez veti vissza határozottan és következetesen azt a mindig újra felkínálkozó modern tévelyt, hogy az Isten létét bebizonyítani nem lehet s hogy keresztények lehetünk a személyes Isten hite nélkül is. Vezető protestáns teológusok és egyházi férfiak állnak ma a racionalizmus, sőt pantheizmus – tehát ateizmus – alapján; a katolicizmusban ez a rettenetes eltévelyedés egy percig sem találna sem kíméletet, sem bebocsátást. A katolicizmus ma is egyetlen kikezdetlen s kikezdhethetlen mentsvára az egy igaz Isten hitének, az abszolút monotheizmusnak.

Mutassunk-e rá arra is, hogy a katolikus Egyházon kívül s nevezetesen széles protestáns körökben, a természetfelettség gondolatát, a kinyilatkoztatás és a csoda lehetőségét, az imádság meghallgattatásába vetett hitet is egyre ijeszteőbb mértékben kerülnek és lebecsülik? Ha következetesek vagyunk, ez is bizonyos fokig megtagadása a tiszta és őszinte monotheizmusnak, ez is az atheizmus csírája. Mert ha csak olyan Istenben hiszek, aki csodákat művelni s kinyilatkoztatásokat adni nem tud, aki imáinkat, kérelmeinket meghallgatni nem tudja, ez a halott, hideg, szívtelen és embertelen isten nem Isten többé s akkor voltaképp elpártoltam attól az igaz Istentől, akit nekem az egész természet s belső öntudatom olthatatlan vágya hirdet.

S épp azért, mert nálunk az igaz Isten hite támadatlan s kikezdhethetlen, azért virágzik és pompázik nálunk az istentiszteleti élet oly csodás bőségben, oly meleg bensőséggel. A katolikus Egyház az, amelynek keretében az igaz Isten hite legszebb diadalait ülte és üli. Itt milliók hozták meg életük áldozatát az egy igaz Isten megvallásáért. Itt milliók imádkoztak a századokon át s imádkoznak ma is gyermeki hittel az Atyához és gondviselőhöz és sehol oly egyöntetű, oly lelkes hitvallást nem találni mint itt, ahol évezredről évezredre, a világ minden táján ugyanaz a krédó, ugyanazok az imák, ugyanaz a tiszta, ingatatlan természetfeletti hit száll fel hatalmas erővel milliók és százmilliók szívéből. Nemcsak a szertartások és külső ajtatosságok gazdagon változatos, élettől lüktető színpompája, hanem a legbensőbb elmélyülés, a kontempláció és misztikus istenszeretet legfőbb magaslatáig emelkedő, az önfeláldozó aszketizmusban edződő meleg és égő hitélet az, a szentségek gyakorlata, az Eucharisztia édes kultusza, szerzetesi élet, szüzesség, lemondás, apostolkodás, szentgyakorlatok – ó, ki tudná sorát adni mindannak, ami a katolikus hitéletben gyönyörű és felemelő s ami csak nála és benne van meg s ami mind összevéve egyetlen állandó tavaszi himnusza, Tedeuma, ujjongó diadala a komolyan vett monotheizmusnak, az egy igaz Isten őszinte tiszteletének. – S ez a hit ne lenne egyéb, mint szomorú tévedés? S ez az Egyház ne lenne egyéb, mint nevetséges bohócok vagy számító zsarnokok, farizeusok és bolondok gyülekezete?

Bolondokkal és farizeusokkal tartaná fenn Isten a legszebb s legtisztább monotheizmust a világon s bennük ülné a hit s a vallásosság legragyogóbb diadalait? Egy óriási hazugság volna

az, amire az egy igaz Istennek támaszkodnia kellett, hogy a világot a pogányságból s barbárságból kivezesse s abba visszasüllyedni ne engedje?

De, mondd testvérem, senkisé tagadja, hogy a katolicizmus is *egyik* jogosult formája a keresztény istenhitnek; csak azt ne mondjátok, hogy az *egyedül jogosult* formája.

Erre azt felelem: azonban a katolicizmus ezt mondja s ezt mondta 1900 éven át. Ha ebben nincs igaza, akkor valótlant mondott volna, tehát egy hazugságon épült intézményt használt volna fel Isten arra, hogy vele a világot megváltsa s benne legszebb diadalait ülje! Hihető-e ez?

Ellenvetésed, testvérem, egyébként a lényegét találja s azért erre is ki kell terjeszkednem. Lehetséges-e, kérdelem, hogy Krisztus ezt akarta volna: hogy egy csomó felekezetből álljon az az ő Egyháza, amelyről az evangéliumban oly nyomatékkal beszél s amelynek megszervezésére s elterjesztésére apostolait kiküldte? Ő akarta volna, hogy hívei a szívárvány színeinek minden árnyalata szerint tépjék szét az ő egységes hitét és tanítását s a szélrózsa minden irányában elkülönöződjének egymástól és szembefordulva egymással, egyik a másiknak hitét tartsa tévedésnek s elpártolásnak? „Mindnyájan egyik legyetek”, „legyetek tökéletesek az egységben”, legyen „egy akol és egy pásztor”, így akarta ő. Nem beszélt egyházakról, hanem csak egy egyházzal, az ő egyházzal, amelynek hitvallása legyen: „megtartani mindazt, amit én hagytam meg nektek”. *Mindazt*; nem egyiket ez, másikat az, egyik így, másik úgy s hogy vitás esetek elő se fordulhassanak, odaállítja a hívők elé az egységesítőt: a tanítói hatalmat: „Menjetek, tanítsatok...” s döntő fórumul, végső, egységesítő központul Péterben a „kőszált, amelyre építette egyházát” s akiért imádkozott, hogy valamikor „megerősítse a hitben testvéreit”. Hitvitáknak Jézus szerint nincs helyük, mert nemcsak elméleti, de gyakorlati kérdésekben is az eligazodásnak végső elintézőjéül ott van az Egyház: ha nem hallgat rád testvéred, „mondd meg az Egyháznak, s ha az Egyházra sem hallgat, legyen neked mint pogány és vámos”, ne tekintsd többé az én Egyházam tagjának. Oly világos, oly mélyértelmű szavak ezek – testvérem, a szomorú elfogultságok, a felgyűrődött iszonyú ellenségeskedés az őegyházzal szemben, a vallásháborúknak és forradalmi szenvedélyeknek egész véres, örült vaksága magyarázhatja csak meg, hogy ezeknek a krisztusi rendelkezéseknek világos értelme oly sok lélekben elhomályosodhatott. Ha csak a fent érintett krisztusi szavakat és rendelkezéseket őszintén s elfogulatlanul mérlegelem: ateista talán tudnék lenni, de protestáns – soha! S Angliában, Amerikában évente tíz- és húszzezren lesznek katolikussá a művelt protestánsok közül azért, mert ezeket a szavakat elfogulatlanul tanulmányozták.

Ez volt az ősegyház hite is. Lángszavakkal hirdeti Szent Pál, az apostol: „Unus Deus, una fides, unum baptisma!” „Egy Isten, *egy hit*, egy kereszténység.” Ez az apostoli, az ősi kereszténység jelszava: amint egy az Istenünk, úgy egy a hitünk is, egyet jelent a kereszteltetésünk is. „Non sint inter vos schismata”, ne legyenek köztetek felekezetek, szakadások, így int Szent Pál. Hogyan lehet itt arról szó többé, hogy a felekezetekre bomlott kereszténység az igazi, a Krisztus szándékai s az apostolok hite szerint való? Vagy ahogy egy evangélikus püspökemberünk nemrég mondta, hogy egyik fennálló keresztény hitvallás sem őrzi a krisztusi gondolat teljességét, hanem mindegyik egy-egy darabkáját, egy-egy töredékét képviseli Krisztus tanainak? Miért beszélt akkor Krisztus egységről s Pál arról, hogy ne legyenek köztünk szakadások?

Mindegyik egy-egy töredékét képviseli Krisztus tanainak? Melyiket? Miben? Abban képviseli Krisztus gondolatát, amiben egyezik a többivel? Vagy amiben ellenkezik? Amiben egyezik, az sajnos ma már csaknem semmi – mert ugyan miben egyezhetik a katolicizmus pl. a Kalthoff-féle teljes tagadással? –; amiben pedig ellenkezik: hiszen akkor a káoszt, az ellenmondásos tanok és hitvallások zűrzavarát akarta volna Jézus; a versengésbe, a harcba, az összevisszaságba ő maga taszított volna bennünket. Nem, ez az összevisszaság nem lehetett az ő szándéka, ez nem az az „egy akol és egy pásztor” és az a „tökéletes egység”, amelyet ő áhított.

Hol van meg hát ez a tökéletes egység? Nálunk, katolikusoknál, hála Isten, kétségtelenül megvan. Mi nem tanítjuk ma ezt, holnap azt. Mi nem beszélünk ma a szentírás egyedül

üdvözítő voltáról s holnap arról, hogy a szentírás legendák és mondák és hamisítványok gyűjteménye. Mi nem hódolunk be divatoknak s nem alakítunk nemzeti egyházakat. A mi elvünk az „egy Isten, egy hit, egy keresztség”. Egy hit a századokon át, egy hit a világrészeken át. „Ouod semper, quod ubique, quod ob omnibus”, Lerini Vince (434) szava szerint. Hit dolgában „semmiféle újítást be nem hozunk, hanem a hagyományokhoz ragaszkodunk”, ahogy egy nagyon régi pápa, Szent István vértanú, római püspök (+257) kijelentette.

S ez a diadalmas egység ma a földön élő emberiség legnagyobb egységes vallási szervezete; a legjobb és legújabb statisztikák szerint közel háromszáz millió (280 millió a katolikusok száma a földkerekségen, s nem 210 millió, ahogy a fent említett evangélikus püspök hangoztatta). Sem a konfucianusok (230 millió), sem a brahmánok (210 millió), sem a buddhisták (120 millió), sem a mohamedánok (202 millió) nem érik el ezt a számot. S a nem katolikus keresztény felekezetek? Ezek közt a volt orosz államegyház a legnépesebb (100 millió), de ennek is vannak erősen elütő dogmatikus árnyalatai s nem nevezhető egységes hitűnek. Ott vannak köztük a raskolnikok vagy starowierzek, a morelsikok s az öncsonkító skopzik. Külön egyházuk van a szerbeknek, oláhoknak, görögöknek, bulgároknak. S ezek az egyházak már nem is csak szertartásra különböznek egymástól, mint nálunk a latin és görög szertartású római katolikusok, hanem lényeges hitbeli felfogásokban s egymástól független, különálló egyházakként szervezkedtek is.

A protestantizmus a statisztikában tudvalevőleg kb. 160 millióval szerepel, de ez a „protestáns” elnevezés csak gyűjtőnév: a legkülönbözőbb, egymástól élesen elhatárolt s egymással merőben ellenkező hitvallások s egyházszervezetek fiktív összefoglalása. Az angol protestánsok nagyrésze pl. hevesen tiltakozik a „Protestant” elnevezés ellen és katolikusnak, persze anglikán-katolikusnak nevezi magát s tudni sem akar Lutherről.

Szomorúan tanulságos a mai protestantizmus tagozódásos helyzete a világon. Hogy *Amerikával* kezdjük, az Egyesült Államok 110 milliónyi lakosa közül 20 millió katolikus; a többi nem kevesebb mint 70 különböző denominációban oszlik meg. Ezek közt a „szabad vallási egyesülés” (1867 óta) s a „liberális liga” (1873 óta) minden pozitív kereszténységnek harcot indítottak. A legnagyobb számot a methodisták mutatják fel, de ezek is 11 denominációra oszlanak; utánuk a baptisták jönnek. Az anglikán egyház csak a gazdagoké. – *Angliában* sokáig csak az anglikán államegyházat túrték meg; a tesztaktával megindult a felekezetek vidám szaporodása s ma már egész sor anglikán vallás verseng egymással a pálmáért. Sokszor a legkisebb faluban 7-8 különböző imaház van. Az anglikán államegyház, a High Church, elveti a jellegzetes protestáns tanokat, de tagadja a pápai joghatóságot; az Evangelical Party a kálvinizmushoz ragaszkodik s az államegyház 39 hitcikkelyét vallja; a traktáriánusok elvetik a 39 hitcikkelyt s vallják a hét szentséget, a misét és átváltoztatást, sőt a papi nőtlenséghez és latin szertartáshoz is ragaszkodnak (ritualisták). A Broad Church (széles egyház) a német racionalisták hatása alatt merő racionalista (hitetlen) irányt követ; az oxfordi essayisták a szabadkutatást akarják a végső következményekig elvezetni. Skótorszáiban külön „szabad presbiterián egyház” alakult 1834-ben, melyhez a lakosságnak egyharmada csatlakozott. – *Hollandiában*, a kálvinizmus egyik főfészkeiben, a kálvini tanokat már csak egy töredék tartja fenn. Amióta 1848-ban a királyi egyházfennhatóság megszűnt, teljes a zűrzavar, minden lelkész azt prédikálja, amit akar. Az 1854-iki népszínt mindössze kettőt kíván a hívektől: tiszteletet a Szentírással szemben s hitet a „bűnösök üdvözítőjében”. A felavatandó lelkészekről, de még a bérmandóktól sem kívánnak semmiféle hitvallást. A holland protestánsok négy főágra oszlanak: a gröningsi irányra, amely racionalista, az etikai irányra, amely dogmanélküli, a leydeni irányra, amely a pantheizmus és theizmus közt ingadozik s a „keresztény-történeti pártra”, amely a régi kálvinizmust törekszik fenntartani. – *Az északi államokban* luteránus államegyház van, az egyház az állam szolgája; Svédországban teljes a teológiai pangás. Dán- és Norvégországban erősen terjed a racionalizmus. – *Franciaországban* kevés a protestáns és ezek is elkeseredett harcokat vívnak egymás közt. 1848 óta „szabad

evangélikus egyház” címen Monod és gróf Gasparin külön, új egyházszervezetet alapítottak. – Svájcban a racionalizmus üli diadalait, jobban tán, mint bárhol másutt. Egy Frau von Küdener nevű hölgy pietisztikus, bűnbánati szektát alapított, a momier-k vagy Mucker-ek egyházát. Kálvin tanait alig tartják már, a lelkészekről kötelező hitvallást nem kívánják, az összejöveteleken az apostoli hitvallás használatát legtöbb helyen beszüntették. A protestáns Zahn szerint a svájci protestáns egyház „ein grosser Trümmerhaufen”, nagy romhalmaz. – Németország a protestantizmus szülőhazája, de ugyanitt ringott a minden pozitív hitet leromboló racionalizmus bölcsője is. A pietista mozgalom és IV. Frigyes Vilmos ellenakciója ez utóbbit csak lényegtelenül gyengítették. A szociáldemokrácia legfőképp a protestáns vidékeken grasszál, ugyane helyeken hihetetlenül terjed a vallási közöny. Zahn szerint Észak- és Közép-Németországban csaknem az egész férfivilág gyakorlatilag elszakadt egyházától ... „A német férfivilágnak (ti. a protestánsnak) talán 1 százaléka jár templomba, a nagy ünnepeken talán 2 százalék.” 1817-ben III. Vilmos meg akarta csinálni a luteránusok és kálvinisták unióját. Az unió létre is jött, de nem mint hitegység, hanem mint szövetség s csak az ágendáskönyv lett volna közös. A luteránusok elleneszegültek, mire a kormány az ágendáskönyvet erőszakkal diktálta rájuk, a lelkészeket bebörtönözték s a luteránusok ezrével vándoroltak ki. 1845-ben meg kellett engedni, hogy a régi luteránusok ismét külön szervezkedjenek; a legtöbben régi állami egyházaikhoz tértek vissza. Mások racionalista alapon szabad (freireligiös) hitközségeket szerveztek, így aztán a zavar teljes lett. 1857-ben alapították meg az Evangelische Allianz-ot, melynek vezetői, többnyire hitetlenek, csakhamar éles harcot indítottak a „farizeusok”, azaz luteránusok ellen. Ez a mozgalom elaludt. A hívő protestánsok 1848-ban az Evangelischer Kirchenbund-ba tömörültek, amely azonban szintén nem talált egységes dogmatikai alapot; kiderült, hogy az ágostai hitvallást alig néhány lelkész volt hajlandó változatlanul aláírni. Bluntschli és többen 1855-ben mint „Protestantenverein” álltak ki a síkra; kimondták, hogy Jézus istenségéről mindenki gondolkodhatik, ahogy akar s tagadták a kereszténység természetfeletti jellegét. Mellettük 1887 óta az „Evangelischer Bund” dolgozik, melynek főcélja az ultramonizmus elleni harc s a katolikusok „megtérítése”. A protestáns német teológia nagyrészt racionalisztikus (Hegel, Schleyermacher, David Strauss, Baur, Pfleiderer, Ritschl, Harnack), a kisebbség orthodox (Harms, Tischendorf, Zahn). E főbb elágazások mellett azonban ott virágozik mindenütt a legtarkább szektaképződmények egyvelege. A régebbiek: a quäkerek, a morva testvérek, a swedenborgiak, a methodisták és puritánok; e két utóbbi erős pártokra oszlásban; az újabbak: az adventisták, spiritiszták, theozofusok, perfekcionista, harmoniták, lindliánusok, a Christian Science, az irvingiánusok, az amerikai mormonok (akik a többnejűségnek hódolnak s miután az alapítójukat is meggyilkolták, elűzték őket s így alapították meg vándorlásukban Utah államot a Sós-tó mellett) s az „üdvhadserege”, amely karitatív téren sok jót tesz, de mint vallás csak a rajongás kultuszának tekinthető. Mindezek közt alig van egyéb összekötő kapocs, mint az ősi katolikus egyházzal való szembehelyezkedés. Krisztus személyének a legtöbb szekta bizonyos középponti helyet ad, de hogy Isten volt-e, hogy az evangélium Isten szava-e, ebben már nem egységesek, s vannak, akik Krisztus történelmi létezését is kétségbe vonják.

Rendkívül tanulságos, hogy legújabbban, főleg Angliában és Amerikában nagytekintélyű protestáns vezető férfiak maguk belátták ennek az ezer darabra szakadottságnak lehetetlen és nyilván Krisztus szavaiba ütköző voltát. Hatalmas mozgalmat indítottak, melynek az evangéliumi „Ut sint unum” a jelszava s felhívásaikban, melyeket az összes keresztény felekezetekhez s a katolikus Egyházhoz is intéztek, éppúgy érvelnek a mai lehetetlen helyzet ellen s az egy egyház szükségessége mellett, akár mi katolikusok. Konferenciáikra a pápától is kértek kiküldöttet. A pápa udvariasan felelt: nagy szeretettel várja vissza az egységes, egyetemes Egyházból egykor kilépettetek az egységes, apostoli Egyházba. A konferenciákra természetesen nem küldött képviselőt. S csakugyan, a konferenciák csak újabb vitatkozásokba s bonyodalmakba vezettek. Kiderült, hogy még csak az apostoli hitvallást, a Hiszekegy-et, sem

lehet egységesítő s egységesen elfogadott alapul választani, mert a protestáns felekezetek nagy része azt sem fogadja már el. Ez az eredmény előrelátható is volt: hitet a hitetlenséggel, racionalizmust a kereszténységgel s főleg az egyéni vélekedés elvét a hitegség nagy gondolatával összeházasítani s kibékíteni nem lehet.

Természetes. A papság s a katolicizmus elvetésével vallási egység többé nem képzelhető. Ahol az ún. szabadkutatás elve dönt, ott a hit egysége fenn nem tartható. A felekezetek széttagozódása a bizonyítéka ennek. Ha Krisztus *egységet* akart, akkor középponti, mindenkit kötelező, döntő fórumot, tanítói s egyházkormányzói tekintélyt, azaz pápaságot *kell*et alapítania. Kell a „kőszál”, az eleven, az apostoli tanítóhatalom; enélkül mindent elborít a hullám.

Ez a középponti tekintély, ez a kőszál megvan. Itt van 1900 év óta. Soha a hitben meg nem ingott. Soha egy pápa mást, mint a másik, nem tanított. S csaknem kétezer év óta mindig elismerte ezt a középpontot az Egyház túlnyomó többsége, a kilencedik századig az egész Kelet is, a tizenhatodikig az egész Nyugat. Aki szembehelyezkedett vele, azt szakadárnak, eretneknek tartotta már az ősegyház is, amelynek szintén megvoltak a maga pártütői, de mindig is pártütőknek nevezte őket. Ágoston (+430) az eretnekekkel folytatott vitáiban ezt a gondolatot használja főérvül: ne vitatkozzunk velük; ha egyszer szembehelyezkedtek az Egyházzal, már *emiatt* téves úton vannak, nem kell ellenük egyéb bizonyíték.¹ Az Egyház egységének és általánosságának tana kezdettől fogva a katolicizmusnak egyik alaptétele, dogmája volt. Ez az a törzs, amelyről gallyakat, sőt ágakat letörni lehet, de amely magában hasadást és meghasonlást nem tűr. „Ut omnes unum sint”, hogy mindnyájan egyek legyenek! Vállalja a konzervativizmus, a merevség, a csökönység, sőt a maradiság vádját, vállalja azt a népszerűtlenséget, amellyel a haladás ellenségének kiáltják ki, de abból nem enged, hogy amit az apostoloktól s Krisztustól átvett, azt sértetlenül s híven át ne származtassa a későbbi nemzedékekre, évszázadokra, évezredekre... „Ut omnes unum sint”, hogy mindnyájan egyek legyenek!

Ezek után megérted, testvér, miért ragaszkodik a katolikus ember a katolikumhoz, akár magának az Istennek létéhez. Ez is, az is alaptörvénye az igaz hitnek. Megérted miért tekintjük mi katolikusok ezt a sehonnan el nem szakadt, semmiből el nem felekezett, minden szakadással és elfelekezéssel elvből szembenálló ősi Egyházat a kereszténység egyetlen teljesértékű, Krisztus szándékait képviselő vallási szervezetének. Nem tudjuk elhinni, hogy Krisztus káoszt akart volna, bizonytalanságot, szakadozottságot s ebből eredőleg végeszakadatlan ellentéteket, torzsalkodást, összeütközést a hívei között. Ha pedig úgy van, hogy Krisztus egységet akart, akkor már könnyű eligazodni abban a kérdésben, hogy vajon a porosz-egyesülteknél, a skót presbiteriánoknál, a kvekkereknél, a kálvinistáknál, a herrenhutiaknál, avagy az üdv hadseregében találjuk-e meg a hitnek és egyházas életnek változatlan, örök egységét, avagy tán a raskolnikoknál? vagy a bulgár orthodoxiában? vagy a legújabbban elszakadt cseh nemzeti egyházban? Avagy – egyikben sem, hanem csak abban az ősi, soha el nem változott, soha el nem felekezett, Krisztus apostolaitól egyenes jogutódlásban leszármazó Anyaegyházban, amely az egység és törvényesség elvi alapján áll?

Nekünk nem nehéz a felelet e kérdésre s talán nem bűn ezt le is szögeznünk. Bántani nem akarunk vele senkit; boldoguljon mindenki a maga legjobb tudása szerint. De befelé, magunk közt, meg kell állapítanunk ezt a feleletet is, mert ez is a „nagy kérdésekhez” tartozik, sőt

¹ Az ősegyház egyik koronatanúja, Irenaeus püspök (+202) erre nézve roppantul érdekes adatot őrzött meg az utókoroknak. Elbeszéli, hogy midőn Szent János, az apostol, egyszer fürdőben volt s meghallotta, hogy Marcion, a gnosztikus, ugyanazon fürdőhelyiségben tartózkodik, rögtön kisietett a fürdőből, mert nem akart együtt fürödni azzal, aki az Egyház egységével szembehelyezkedett.

legmélyebb hitünk szerint összeesik a lét legnagyobb és legszentebb kérdéseivel: a kereszténység alapjaival.²

² Néhány éve egy protestáns világi író, Szabó Dezső, a protestantizmus válságáról indított meg irodalmi vitát s arra a konklúzióra jutott, hogy a protestantizmus jó volt a tizenhatodik században, de ma már anakronizmus és nincs többé mondanivalója. A feleletek közül higgadtság, előkelőség és nemes egyenesség dolgában kimagaslott dr. Révész Imre kolozsvári református lelkész s teológiai tanár válaszirata. Nagy szeretettel és rokonérzéssel olvastam el füzetét, annál inkább, mert dr. Révész Imre a katolikusokkal folytatott irodalmi vitáiban is mindvégig udvarias és tárgyilagos tudott maradni s írásaiban és egyéniségében erős vallásos érzés nyilatkozik meg. Annál fájdalmasabban hatott rám fejtegetéseinek tárgyi eredménye. Szerinte a protestantizmusnak lényege: a személyiség felszabadítása minden szellemi kötelék alól. A tizenhatodik században az egyház tekintélye alól kellett a lelkeket felszabadítani, később fokozatosan a történelmi népegyházak hagyományai alól is, sőt a modern racionalizmus szellemében akár a személyes Isten hite, a kinyilatkoztatás és az evangélium természetfelettsége alól is. Szerinte az agnosztikus filozófia és a felekezetenélküliség is lépcsőfoka lehet a protestáns elv: a személyiség felszabadítása érvényesülésének. Az önként felvetődő kérdésre: miben különbözik hát akkor a protestantizmus a teljes tagadástól? Révész azzal felel, hogy de azért a protestantizmus mégis vallás és kereszténység, mert Jézus Krisztusban látja a mennyei Atya hozzánk való szeretetének tökéletes kijelentését, s ebben a lélek váltságát, amit azonban a protestáns ember nem tételek, nem határozott igazságok, hanem csakis „személyes élmény” alakjában tesz magáévá. Rám nézve elszomorító ez az eredmény, mert ezzel a kereszténységgel, ha jól értem, összefér akár Krisztus istenségének tagadása is; továbbá mert nagyon úgy fest, hogy itt a személyiséget Krisztus természetfeletti tanainak kötelékéből is, tehát magának a kereszténységnek lényege alól szabadítják fel s végül, mert egyenesen az is kimondatik, hogy a protestantizmus egyetlen egységesítő elve a személy felszabadítása, tehát a pulverizálás, az atomizálás, az ahány fej, annyi vélemény állandósítása. Hogyan fér meg ez a Krisztus akarta „tökéletes egységgel”, a Szent Pál „egy hitével”, nehéz megérteni. De Révésznek abban tökéletesen igaza van: ha a protestáns elvet következetesen végig akarja vezetni, akkor nem lehet megállni a teljes racionalizmus s a pusztán érzelmi, dogmátlan „vallás” előtt sem s ő elég becsületos, hogy ezt a – szerinte elfogadható, szerintem végtelenül szomorú – végkövetkeztetést le is vonja.

VII. Kereszténység és társadalom

S most fordítsuk a szót társadalmi és nemzeti életünkre. Amit eddig mondtam és kifejtettem, magában is megáll, függetlenül minden társadalmi és nemzeti érdektől. Kereszténynek, katolikusnak kell lennem, még ha ebből földi életemre nézve semmi különösebb előny nem származnék is. De újabb indítást nyújt ugyanezen eredmény felé az a megfontolás, hogy *társadalmi s nemzeti életünket is csak erkölcsi alapokon lehet megszilárdítani s a beteg, vérző emberiség belső megújulását csak annak a komoly, hitéleti kereszténységnek megerősödésétől lehet várni, amelyet a katolicizmus képvisel.*

Abban nagyjából mindannyian megegyezünk, hogy a kereszténység, mint Montesquieu mondja, bár látszólag csak az égre mutat, az emberiség földi boldogulásának is legjobb alapja. A kereszténységnek köszöni mai civilizációnk szinte minden erkölcsi értékét. A kereszténység civilizálta Európa népeit; ő szabadította fel a nőt, a gyermeket, a munkást; ő vetette meg a közoktatásügy és közjótékonyosság, a tudományok és művészetek alapjait; ő képviseli a magasabb erkölcsiség alaptörvényeit a modern társadalomban. Azonban – s erre nagy nyomatókkal kell rámutatnunk – nem az a kereszténység hozta létre a világtörténelmi vívmányokat, amely csak jelszavakat hangoztat s a kereszténységnek szinte csak a nevét őrizte meg, hanem a komoly, egyházas értelemben vett, hitéleti kereszténység.

Keresztény ország, keresztény társadalom, keresztény kultúra, keresztény irodalom, keresztény sajtó, keresztény művészet, keresztény népnevelés, keresztény munkásmozgalom, keresztény társadalmi igazságosság, keresztény méltányosság és szeretet s a mindezekből fakadó öröm, jólét, boldogság, derű, megelégedettség és magasbaszállás: mindez csak *lombozat, virág és gyümölcs a fán*; de lomb, virág és gyümölcs csak életerős fán teremhet, olyanon, amelynek egészséges a törzse, ép a gyökérszeme és termőereje a talaja. A keresztény társadalmi reform gyönyörű lombozatát, virágait és gyümölcsét hiába várjuk, ha a törzset magát nem erősítjük, ha a gyökérszettől elszakítjuk. A keresztény gondolat szociális és kulturális hatásait a keresztény vallásos életnek és az ezzel összenőtt keresztény erkölcsnek kell kitermelnie; ez az a fa, amelytől, ha sorvadni engedjük, nincs jogunk virágot és gyümölcsöt várni.

Igaz-e ez, vagy csak jámbor papolás?

Azt hinné az ember, hogy a tétel bizonyítása szinte felesleges, mert hisz a bizonyítás voltaképp már a szavakban adva van. A kereszténység vallás. Elsősorban és lényegében az. Csak másodsorban és hatásaiban lehet más. A kereszténység Krisztus vallása: Krisztus tanainak hite, Krisztus elveinek, gondolatainak, törvényeinek követése. Kereszténység annyi, mint krisztianizmus és krisztianizmus nincs Krisztus nélkül. A kereszténységet az tette naggyá, világot formáló s újjáalakító tényezővé a századok folyamán, hogy mindig azt a csodálatos, természetfeletti erőt képviselte, amelyet Krisztus szelleme lehelt belé. Az a kereszténység, amely Krisztus útjairól letér, amely Krisztus személyéről, tanításáról, parancsairól nem szeret hallani nem az a királynő többé, aki porba igazta a cézárokat s az ókor megrothadt kultúrája helyén csodálatos, örökifjú, új kultúrát teremtett, aki új piedesztálra emelte az embert, a nőt, a munkást, a gyermeket és új utakat vágott a civilizációnak, hanem egy vérszegény koldus, aki eltékozolt örökségéből pusztán néhány külső cafrangot mentett meg és most azzal kérkedik.

A kereszténység azért nagy és azzal bizonyult világtörténelmi, világreformáló tényezőnek, hogy mint vallás és eszmei irány belenyúl az emberi lélek legbensőbb mélyeibe s azokban olyan erőket támaszt, amelyeket semmiféle bölcséleti világnézettel, semmiféle kultúrával és semmiféle merőben emberi erőfeszítéssel pótolni nem lehet. Pótolhatatlan s nagyszerű mindjárt a krédójának az eleje: a világot mint Isten művét fogja fel, mint a fennálló és személyes Tökéletesség és Bölcsesség, Mindenhatóság és Jóság művét, a Szentséget, aki mindent szent és

magasztos erkölcsi célokért alkotott s mindenben az ember erkölcsi tökéletesedését s felemelkedését akarta. Ezzel a kereszténység az embert a végtelenség szférájába emeli, az Isten gyermekévé avatja, akinek szemében csak az jó s csak az nagy, ami erkölcsileg tiszta s ami az embert hozzá vezet, a magasságba, a végtelenbe, az örök életbe. Szenvetés és öröm, csábítás és próbáltatás szerinte mind csak lépcsőfok, amelyen a kicsiny embernek a végcél: az Isten felé kell emelkednie.

Pótolhatatlan és nagyszerű a kereszténység, amikor ebbe a végtelen távlatba nemcsak behelyezi az embert, de hatalmas, lélekbemarkoló indítóokkal és ösztönzésekkel segíti is, szinte kényszeríti az erkölcsi tökéletesedés s az élet legmagasabbfokú felfogása felé. Nem áll meg az elméletnél, hanem a világ elképzelhető legerősebb indítókaival valósággal mellette is ragadja s szinte kényszeríti arra, hogy szerinte éljen. Megnyitja előtte az örök élet, az aeternitas szédítő örvényeit: ember, kell, kell törekedned, kell tudnod harcolni s áldozni, kell tudnod helytállni minden életkörülmény között, mert nem babra megy a játék: ez az élet rövidke s elmúló, utána pedig egy örökkévalóság vár rád, amelyben mondhatatlan üdv vagy mondhatatlan kárhozat lesz sorsod aszerint, ahogy e földön betöltöd vagy be nem töltöd egyetlen hivatottságot. Nem az eszem-izom a cél, amelyre teremtettél, nem a kényelem és a gőg, nem a szaporodás és földfoglalás, nem a politika és közgazdaság, nem a vagyon, az élvezet, az önzés, a hiúság, az egyéni érvényesülés, hanem a lélek és a lélek megmentése: az üdvösség. Ennek kell alája rendelni, ennek a szemszögéből arányosítani, rendezni, értékelni minden egyebet, az egész életet is. Az emberi önzésnek és kicsinyességnek egyetlen, páratlan, csodálatos ellenszere ez a hatalmas erejű keresztény létcélkitűzés; ebbe van erejének java, roppant komolyságának titka.

Pótolhatatlan és nagyszerű a kereszténység, amikor erre a világnézetére erkölcsöt épít. Nem konvencionális illemszabály s nem lenge kategorikus imperativus itt a tízparancs, hanem halálosan szigorú, megfellebbezhetetlen, elalkudhatatlan, kárhozat terhe alatt kötelező, rettenetes komolyság; minden emberi gyengeséget legyűrő kényszereszköz: kell, muszáj, ha beleszakadok is, meg kell tartanom, ha örült és öngyilkos lenni nem akarok, ha magam kárhozatát fejemre zúdítani nem akarom. A filozófusok etikája alól, ha egyszer kényelmetlen, oly könnyű kibújni; a tízparancsolat alól, ha hívó keresztény vagyok, szinte csak az öntudatom elbódítása árán bújhatok ki. És minden etika pontosan annyi gyakorlati értékkel bír, amennyire nemcsak szép elméleteket vall, hanem amennyire rá is tud feküdni a lelkekre s gyakorlati keresztülvitelét szinte ki tudja erőszakolni a lomha, lusta, perverz hajlamú, önző s éppen nem erkölcsiségre vágyó emberekre. Kicsinyekre és nagyokra, kivétel nélkül, kíméletlen s nagyszerű nivellálással.

De bármily evilágontúli a célkitűzése, mégsem áll távol a kereszténység a gyakorlati, mindennapi élet problémáitól. Ebben is pótolhatatlan és nagyszerű. Minden érdekl, mindenre van kész programja, mindent szabályoz, mindent idealizál, mindent ellenőriz. Ilyen egységes és sokoldalú világnézet nincs más. Benne van az értelmiségi élet, a gazdasági verseny, a népek viszonylatainak, a politikai erkölcsnek minden legfőbb szabályozója. Isten országát akarja megépíteni bennünk; örök életbe nyúló országot, de amely már itt a földön érvényesül, amely békítően, világosítón, áldón s termékenyítőn hatja át a szellem életét éppúgy, mint az anyagi jólét eszközeit s a nemzetek nagy törekvéseit. Tudomány és művészet, nemzetgazdaság és társadalmi élet, politika és nemzetközi érintkezések a keresztény programban kapják legnemesebb és legértékesebb irányító eszméiket. Ezért is köszön az emberi fejlődés annyit a kereszténységnek; tudomány, művészetek, népnevelés, társadalmi egyensúly, nemzetközi igazságosság ezért tekintenek fel reá mint legfőbb mentorukra, szellemi mecénásukra, végső felebbviteli székükre.

De mindezt a bámulatos, pótolhatatlan hatást a kereszténység csak mint *hit és hitélet* éri el. A szó maga erőtlen légverés, a tartalom az erő: a vallás. Ezt megkerülni nem lehet. A gyógyszernek nem a pusztán neve gyógyít, hanem ő maga. De nincs is ok rá, hogy megkerülni

kívánjuk. A kereszténység oly szép, hogy minden szeretetünket megérdemli. S oly igaz is, hogy nincs mit féltünk tőle. A keresztény krédót minden időben támadták ellenségei s ezerszer kiáltották ki a századok folyamán a szabadság és a szellem kerékkötőjének, a tudomány és a haladás megakadályozójának s a kereszténység ezt a tehetetlen vádaskodást mosolyogva állta. Nem igaz és ezerszer nem igaz, amit a propaganda terjesztett el a kereszténységgel szemben; a modern tudományosságnak egyetlen tételével sem áll ellentétben a keresztény hit, minden eszméáramlat közt diadallal állt meg s minden időben, ma is, maga körül látja csoportosulni nem a hangosakat ugyan, de a legmélyebb elméket, legkomolyabb tudósokat s legőszintébb jellemeket. Gondolatai örök értékűek s ha nagyon fölötte lebegnek is a pillanat divatjainak s az ösztönök vad lármájának, minden igazi szellemi nagysággal s minden valódi emberi értékkel csodálatos összhangban állnak. Az a babona, hogy a kereszténység mint hit és vallás a babonák lomtárába való, csak egészen kicsiny értelmeknek imponálhat többé.

Ellenben igaz, hogy ezek az eszmék ma nem divatosak a liberalizmus emlőin nevelkedett nemzedék szemében s a kereszténységellenes gondolatpropaganda szkeptikussá csavarta el keresztény társadalmunk elméjét. Így aztán nem csodálhatjuk, ha kevés az igazán keresztény emberünk; ha a családok, hivatalok, intézmények s főleg az államélet élén, a tudomány katedráin, a sajtó kormányrúdjain oly kevés a megvilágosodottan s akarnitudón keresztény vezérember. Nem csodálhatjuk, hogy a keresztény irányzat keresztény emberek híján nem tud kellő eredményeket termelni, nem tudja az életet abba a csodálatosan tavaszias virágzásba borítani, amely pedig egészen különleges sajátossága minden igazán keresztény életnyilvánulásnak. Nem csodálhatjuk azt sem, hogy pogányság van keresztény álarc alatt, hogy tudatlan értelmetlenség, korrupció, önzés, képmutatás és marakodás rútitja el sokszor a „kurzus” egy-egy pontját, ellenségeink ordító öröme. Csoda volna, ha másképp volna; pogány keresztényekkel nem lehet keresztény diadalokat aratni.

És köztünk sok a pogány keresztény. Hányan vannak, akik a kereszténységüket ilyféleképp jellemezhetnék: A keresztény jelszót szeretjük, mert ez a gyűjtőnév, amely alatt kellemetlen vetélytársainkkal: a zsidókkal szemben a legegyszerűbben sorakozhatunk. Keresztények vagyunk, de bennünket egyénileg csak hagyjon ám békén a kereszténység. Ne kívánjon tőlünk magasbaszállást, megerőltetést, áldozatot. Keresztények vagyunk, de hogy mit hiszünk, és hogy hiszünk-e egyáltalán másban, mint a mai napban, nem tartjuk fontosnak. Keresztények vagyunk, de a kereszténység örökszép és öröknagy gondolatai szinte teljesen elmosódtak legtöbbször elméjében. Keresztények vagyunk, de a krédónk alig különbözik egy csiszoltabb lelkű buddhista vagy műveltebb ókori pogány eklektizmusától. Keresztények vagyunk, de minden gondolatunk és törekvésünk merőben evilági; örök gondolatok, sírontúli életcélok fénye nem világít bele agnosztikus kételkedésünk éjszakájába.

Keresztények vagyunk, de kerüljük az Isten házáat s elvesztettük az imádság szárnyaló lendületének, az áhítat boldogságának, a magunkbaszállás töredelmének érzetét. Keresztények vagyunk, de az evangéliumot, a világirodalomnak ezt a legnagyobb remekét és a világtörténelemnek ezt a leghatalmasabb lendítő kerekét csak hallomásból ismerjük. Byront és Shakespeare-t, Petőfit és Aranyt, sőt Zolát és Anatole France-ot, sőt Szomori Dezsőt és Nádas Sándort olvastuk, de Mátét, Márkot, Lukácsot és Jánost soha! Az évszázadok vagy a jelenkor nagy keresztény gondolkozóit, bölcselőit, történészeit soha! Egyházunk történetét, büszkeségeit, érdemeit nem tanulmányoztuk soha! Keresztények vagyunk, de az evangélium hirdetése nem érdekel; ha egy-egy nagynevű szónokot hirdetnek, akit meghallgatni retorikai és költői élvezet, azt meghallgatjuk, mint ahogy cigányt megyünk hallgatni a kávéházba, de ahol keresetlen szavakkal Krisztust prédikálják, ott unatkozunk és kritizálunk, mert a magunkbaszállás s az evangélium fenséges egyszerűsége iránt szinte érzékünket is elvesztettük. Keresztények vagyunk, de Istent káromoljuk, de párbajozunk, de házasságot törünk, de virágzik köztünk a prostitúció s az orfeumok és mozgósínházak szemérmertlensége, de beszennyezzük a házasság szentségét könnyelmű elválásokkal, új feleség vételével, végül tán a

feleségek csereberélésével is s a gyermekáldás bűnös megakadályozásával. Keresztények vagyunk, de nővilágunk olyan divatot követ, amely fittyet hány a keresztény szemérem és nőiesség méltóságára s utcáinkat a vándorló kerítés és bűnreizgató frivolság kirakataivá teszi. Keresztények vagyunk, de örült materialista versenyt folytatunk a koncert és durva mohósággal vetjük rá magunkat minden kínálkozó nyereségre, bármily eszközzel érjük is el azt.

Keresztények vagyunk, de mint gyermek a mumustól, félünk és reszketünk a „klerikalizmus” szörnyű vádjától; idegen, ismeretlen fakíroknak nézzük a papjainkat, akikről minden rosszat és semmi jót nem szabad elhinni és akiknek társasága megbélyegez és megfertőz, mint a leprásoké. Keresztények vagyunk, de egyházat, pápát, kánonjogot, keresztény iskolát, sajtót, irodalmat s egyesületet ne említsen senki előttünk.

Nem, nem ez a magyar kereszténység természetrajza, de ugyebár akad soraink közt is elég, akinek kereszténysége körülbelül ezek közt a határok közt mozog. S az ellenség persze kaján kárörömmel könyveli rá ezek hitványságát az összesség nevére.

S ilyen kereszténységgel természetes, hogy nem lehet megváltani a világot, még egy akkorka országot sem, mint aminő szegény Csonkamagyarország! Ilyen kereszténységgel legfeljebb önmagunkat ámíthatjuk s ellenségeinket izgathatjuk fokozottabb ellenállásra, anélkül, hogy a keresztény gondolat igazi hatásait és gyümölcseit remélhetnők.

S egyeseknek ez a pogány kereszténysége nemcsak méltatlan játék a szavakkal, hanem valóságos inzultus is az igazi kereszténységgel szemben. És valósággal arrogáns képmutatás, ha azzal hivatkozunk a keresztény irányzat egyedüljogosultságára és erkölcsi fölényére, mintha ennek a hamis kereszténységnek akár történeti, akár eszmei alapon valami különösebb létjoga vagy erkölcsi fölénye volna.

VIII. Katolicizmus és társadalom

Mikor azt mondom, hogy a keresztény társadalmi és nemzeti reform eredményes munkabavételének első feltétele a hitéleti kereszténység, hitélet alatt elsősorban ismét katolikus hitéletet értek. Nem a protestantizmus ellen élezem ki ezt a tételtemet, hanem mindennemű vallási liberalizmus ellen, akár névleges katolikus, akár protestáns képviseli azt; mert a vallási liberalizmus, az engedmények tétele s a kereszténység ősi hamisítatlan erejének bármely formájú elalkuvása és elsekélyesítése már a kereszténység igazi mivoltának megtámadása s minden komoly hitéleti és társadalmi kereszténységnek gyengítője.

Nem akarom a protestánsoknak akár őszinte jószándékait, akár hazafias érdemeit kétségbevonni. Csak a saját katolikus öntudatunk felébresztésére s megerősödésére kívánom kifejtteni azt, hogy miért éppen a katolicizmus s a katolikus hitélet az, amitől mindenekelőtt mélyreható és következetes nemzeti megújítást várok?

Mindenekelőtt azért, mert egyedül a katolicizmus a kereszténységnek az a megjelenése, amely *a destrukcióval soha meg nem alkudott és meg nem alkuszik*. A katolicizmusnak sokszor a szemére vetették, hogy maradi és konzervatív, hogy nem úszik az árral, s nem alkuszik meg a modern divatokkal. Amit rövidlátók vádként emlegetnek, az a katolicizmus büszkesége és legszebb védelme. A katolicizmus éppen azért, mert konzervatív és intranzigens, nem indul napi bálványok és napi szellemeskedések után. Neki a fehér fehér és a fekete fekete, ma és tegnap és száz évvel és ezer évvel ezelőtt. A katolicizmus nem tűrte meg magában soha az egyén túlbujánzását a nagy összesség és közösség felett és annak kárára; a katolicizmus, mint Bismarck is hangoztatta, sohasem hajolt meg herezisek előtt. A katolicizmusnak sohasem imponált a felvilágosodás és szabadgondolat jelszavával handabandázó szellemi és hitbéli anarchia; a katolicizmusnak tételei és dogmái voltak, amelyekhez ragaszkodva azonnal felismerte minden újabb és újabb divatos jelszó megett rejtőző krisztustagadást és hitárulást. Még néhány évvel és évtizeddel ezelőtt mennyire magára maradt ezekkel az elvekkal a katolicizmus! Mennyire magára maradt pl., amikor az egyház politikai törvények, főleg a polgári házasság, a könnyelmű elválások és újraházasodások ellen felemelte szavát; mennyire magára maradt, amikor évtizedeken át egészen egyedül sürgette a keresztény politikai szervezkedés szükségességét s a szembeszállást a liberalizmussal, a szabadkőművességgel, a szociáldemokráciával! S azóta mennyire beigazolódtak aggodalmai! Azóta hányan adtak igazat neki azok közül is, akik ezeket a tiltakozásokat és küzdelmeket annak idején lemosolyogták, akik őt érte maradinak és középkorinak nevezték! A katolicizmus kiközösítéssel sújtotta és üldözte a párbajokat; soká egyedül; és sok gúnyt és csipkedést kellett emiatt hithű katolikusoknak elszenvedniök – s ki az ma, aki a párbajt józan ésszel el nem ítélné? A katolicizmus egyedül küzdött ingadozás és engedmények tétele nélkül a nemzetpusztító egykerendszer ellen, amelynek protestáns és racionalista társadalomtudósok bevallása szerint is egyetlen hatásos ellensúlyozója és megakadályozója a katolikus gyóntatószék. A katolicizmus semmiféle formában nem tett hódoló nyilatkozatokat a forradalomnak és a proletárdiktatúra országvesztőinek; nem nevezte a kommunizmust a Názáreti igazi tanítása megvalósításának; a mi papjaink és püspökeink nem írtak szabadgondolkodó cikkeket a Világba és nem voltak szabadkőműves páholyok tagjai, s ha akadt is katolikus pap, aki megtévedett, annak legelső helyen az egyházi hatósággal gyűlt meg a baja (Hock). Ezért is üldözte a destrukciónak minden neme első helyen a katolicizmust. A szabadkőműves páholyok külön szót találtak ki a katolikus hitélet megbélyegzésére: a „klerikalizmus” szavát s legélesebb harci riadó a klerikalizmus ellen irányultak. Pornografikus színdarabok és élclapok a katolikus hitélet intézményeit tették előszeretettel gúny tárgyává és az anarchia, szociáldemokrácia és bolsevizmus orgánumai, amelynek a kapitalizmus ellen csak elvont elméletiességgel és szelíd piánóban gügyögtek,

tajtékozó gyűlöletük egész leleményességét és fanatizmusát akkor vitték csatasorba, amikor egy katolikus papról, püspökről, egyházi intézményről, hitéleti mozgalomról volt szó. Baltazárékat a Népszava és az Egyenlőség védelmükbe vették, a mi papjainkról per „csalóképű plébános”, „legborjúbbfejű pápa”, „Prohászka püspök bagóleves köpködései” s ebben a hangnemben beszéltek. A bolsevikiek még a katonatiszteknel is jobban gyűlölték a katolikus papságot s tizenhét katolikus papot végeztek ki – nem tudunk másvallású lelkészek ilyféle haláláról. A Krisztus-gyűlölők minket gyűlölnék legjobban: ez a mi büszkeségünk és ez a legvilágosabb jele annak, hogy kétségtelenül a katolicizmus képviseli a világ mindennemű destrukciójának legélesebb ellenpólusát.

S a katolicizmusnál ez a meg nem alkuvó következetesség – a halálosan komoly ragaszkodás az evangéliumhoz – nem divat, nem múló áramlat, hanem rendszer lényeg, intézményesen biztosított és örökre változhatatlan velejáró. Miért? Azért, mert a katolicizmus *dogmákon épül fel* s ezeket a dogmákat krisztusi rendelkezés alapján, eleven és halhatatlan *egyházkormányzat* védi, őrzi s a századok folyamán felmerülő vitás kérdésekben egységesen alkalmazza. A katolicizmusban nem egyéni vélekedések s egyéni ötletek a döntők; itt nem az az elv, hogy „higgyen mindenki, amit akar, és éljen úgy, ahogy jónak látja”; nem is az, hogy mindenki azt tartsa Krisztus tanításának és arra hagyatkozzék, mit a Szentlélek egyénileg különböző sugalmazására ő maga olvas ki az evangéliumból. A katolicizmusban nem is az egyes hívők egyedeinek összessége dönt, esetleg többségi határozatok alapján, amelyek ma így, holnap úgy fordulhatnak, hanem a Krisztus helytartójának tekintélye, akinek homlokán a Krisztustól biztosított hitbeli csalatkozhatatlanság, a minden emberi kötelező tévedésmentes tanítóhatalom fényköre ragyog. „A pokol kapui – tévedés és hazugság – nem vesznek erőt rajta.” A katolikus Egyházban az élő tanítói tekintély őrzi féltékenyen, mint legszentebb hagyatékot a krisztusi és apostoli tanítást (a depositum fidei-t) és épp azért, mert a hívő katolikust lelkiismeretben köti az apostoli cathedra minden döntése, a katolicizmus keretén belül lehetetlen minden széthúzás és elalkuvás. Ez az eleven tanítói tekintély fölséges a maga kérlelhetetlenségében, s az ízetlen gúnyolódás a római Index- és Inkvizíció-bizottság működésén, az egyházi imprimáturon és hasonlókon, csak azt jelenti, mennyire elvesztették számosak még az érzéküket is a rend, az egység, a tekintély és a szilárdság elvével szemben, amit pedig az államéletben szintén nélkülözhetetlennek ismerünk. Hogy ez a központi tanító- és ellenőrzőhatalom még az Egyház legkiválóbb embereit sem kíméli s szükség esetén akár egy Prohászka is lesújt, amint lesújtott annak idején Bellarminra is, akit most boldoggá avatnak: csak élő jele annak a belső erőnek és határozottságnak, amely előtt az egyes ember, még a lángész is, semmi, s a hitélet sértetlen megőrzése, a katolicitás minden.

A katolicizmus a maga dogmatiszteleiben csodálatos jeleit adta a hűségnek és ingathatatlanságnak, amikor lemondott az egész Keletről, mert a „filioque” szót az ősi hitletéből kivetni nem engedte; vagy amikor lemondott egész Angliáról, mert egy királyi kényenc kedvéért a törvényes házasság felbonthatatlanságát feláldozni nem volt hajlandó. A katolicizmus lemond az olcsó népszerűségről, az üresfejűek tapsairól és a liberalizmus vállveregetéseiről akkor, amikor reverzálist sürget s a vegyes házasságra lépő katolikus hívőtől követeli, hogy valamennyi gyermekének abban a hitben való neveltetését biztosítsa, amelyet egyedül igaznak ismer; vagy amikor inkább elviseli a vallási türelmetlenség vádját, mintsem hogy az egyházi egységnek, bárha jóhiszemű megbontóit is egy sorba helyezze a legitim egyház gyermekeivel.

S a katolicizmus harmadszor azért középpontja és következetes ellenlábasa minden liberalizmusnak és destrukciónak, mert *az egység és vallási legitimitás hitvallása*. A forradalom lehet jó vagy rossz az államéletben, Krisztus művével szemben nincs helye. Semmiben sem tévedett a XVI. század reformációja annyira, mint mikor a keresztények vallási egységét megbontotta. A XVI. század reformátorai valószínűleg maguk sem sejtették, hogy mennyi katasztrófabá s milyen szomorú, maradandó ziláltságba taszítják ezzel a jövő századok

egész kereszténységét. Mennyivel erősebben állna szemben a kereszténység a mai destruktív áramlatokkal, a zsidóság túlkapásaival, a szabadkőművességgel és szociáldemokráciával, ha egységes volna s védekezésében és offenzívájában is nem gátolná örökké a keresztények vallási széthúzása; ha a destrukció nem találna szinte minden sakkhúzásában szenvedélyesen buzgólkodó szövetségesekre éppen a „keresztények” között. A felekezeti viszály csakugyan legmélyebb sebe a mai kereszténységnek; ezen akad el minden eleven és egységes keresztény sikraszállás. De a felekezeti viszályt s magát a felekezetiességet csakugyan nem a katolicizmus teremtette meg. Ha követtük volna Krisztus imáját az utolsó vacsorán, hogy az ő hívei „mindnyájan egyek legyenek”, ha követtük volna Szent Pál intelmét, hogy a hívek „ugyanazt higgyék és ugyanazt mondják mindnyájan” s „ne legyenek köztük szakadások”, felekezetek, ma nem volna felekezeti kérdés, ma csak két egységes tábor volna, a kereszténység mint kompakt egység és a destrukció. Nem azért hatalmasodott-e el köztünk a liberalizmus és a destrukció minden fajtája, mert a tagadás és zendülés megszervezésére a keresztények szétfelekezésében kész kereteket talált, amelyeket csak tovább kellett fejleszteni és aztán robbantani? Nem azért izmosodott-e meg, mert a felekezeti ziláltság és szenvedélyek folytán bőven talált keresztényeket, még névleges katolikusokat is, akiknek százszor kedvesebb elv volt minden modern pogányság, mint a katolicizmus és százszor kedvesebb fegyvertárs a legdestruktívabb zsidó és szabadkőműves, mint a „klerikálisok”? A tagadás, az egyházi tekintély megvetése, a zendülés szelleme, a korlátlan individualizmus s a szabadgondolkodás, ezek a par excellence katolikusellenes jelszavak lettek vezetőeszméi a modern szabadkőművességnek és liberalizmusnak is, a plutokráciának és szociáldemokráciának.

Eljön-e egyszer a kor, amelyben odatúl is, mesterségesen elszakított, tőlünk akaratok ellenére elidegenített s ellenünk ezer fogással idegessé hangolt testvéreinknél is módosul a helyzet s a mérges, nézetünk szerint teljesen alaptalan és gyermekes ellentétjátszás helyett a higgadt megfontolás és belátás tör utat? Ki tudja? Ha Bod egyszer ráeszmél arra, hogy hisz eredetében ő sem török, hanem magyar s voltaképp csak akarata ellenére nevelték janicsárnak, és neki Marót bán a testvére s Magyarország a hazája, amely ellen eddig janicsári hévvel agyarkodott, talán akkor Bod is a fejéhez kap, belátja tévedését, Marót bánnak keblére borul s büszkén vallja magát annak, ami voltaképp a szíve fenekén mindig volt: magyarnak. A mi esetünkben: katolikusnak. Mert keresztény eredetileg s evangéliumilag annyi, mint katolikus. „Christianus mihi nomen, Catholicus cognomen” (Keresztény a nevem, katolikus a másik nevem), ahogy az ősegyház egyik írója, Pacianus mondta.

Talán nálunk is megpirkad még. Angliában ezrek és tízezrek ébrednek rá évente a meggyőződésre, hogy amit VIII. Henrik és Erzsébet csináltak, rosszul volt csinálva s hogy Krisztus ma is ott várja őket, ahol eleiket várta: Péter sziklaszirtjén. És térnek haza évente tízezzrel az ősi Egyházhoz s belátják, hogy a köd, amelyet irányzatos történetírók s izgató vallásdemagógok terjesztettek az elmék körül, saját lelki megnyugvásuk elől zárta el az utat, s miután megtették a döntő lépést, jól érzik magukat az ősi hit, a katolicizmus keblén.

Sajnos, nálunk csak gyéren érik a vetés, talán az általános hitközöny s a vallási kérdések közönyös lekicsinylése miatt, amelyet a liberalizmus tett divattá, s nálunk még mindig hitelre találnak a történelmi valótlanosságok vagy túlzások, a Kollonics-mesék, a máglya- és gályarabregények, inkvizíció és egyéb tartalmatlanságok, amelyeket életben tart s a katolicizmus ellen igazságtalanul kihegyez a gyűlölet és elfogultság. És a krisztusi szó: az egység és egy akol elve százezreknél megint csak siket fülre talál.

IX. Katolicizmus és nemzet

Pedig nem is csak vallási szempontból nagy baj ez, hanem nemzeti szempontból is.

Vallási szempontból baj, mert Krisztus Urunk szerint az embernek az Istenhez s a kinyilatkoztatáshoz való viszonya a voltaképpeni döntő dolog az életben; ettől függ örök boldogulásunk vagy boldogtalanságunk: az az örök élet és öröm, melyet ő oly káprázatos és kívánatos színekben fest, s az a rettentő másik örökkévalóság, a büntető Isten borzasztó számonkérése, amelyről ő oly megrázó, velőt elszáritó dolgokat mond az evangéliumban. Nem törődni vele, nem keresni az Isten igazságát, készakarva nem járni azon az úton, amelyet ő kijelölt, nem hallgatni az ő egyházára s azért kivettetni tőle, „pogánynak és vámosnak” lenni, nem élni az általa rendelt kegyelmi eszközökkel, az üdvösség feltételeivel: Isten ellen való bűn s a krisztusi örökélettan szempontjából a legborzasztóbb következményekkel jár. S már ebben az életben is pusztulás, meghasonlás, szétesés, erkölcsi elgyengülés jár ennek az eltévelyedésnek nyomában. De ezzel együtt egyéb bajok is, mint ezt a következők még igazolni fogják.

Csak nemrég jelent meg Pezenhoffer Antal hatalmas statisztikai alapokon mozgó munkája, amely Magyarországról is kimutatja azt, amit más országokról régóta kimutatott a vallási statisztika, hogy ti. a nagy nemzetölő modern társadalmi betegségekkel szemben mennyire csak a katolicizmus az, amely eredményesen megküzdeni tud. A szerző főleg három ilyen főbajra mutat rá; ezek: a házassági elválások, az öngyilkosságok és az egyke terjedése. Mindahárom végzetes baj: az öngyilkosság annak a jele, hogy az a népréteg, amelyben leginkább pusztít, milyen nagy mértékben boldogtalan s milyen kevésbé képes az élet megpróbáltatásaival szemben erős lélekkel helytállani; a házassági elválások a társadalom és állam alaposzlopának, a családi tűzhelynek felbomlását és részint a gyermekek normális neveltetésének megszűnését jelentik; az egyke pedig egyenesen a nemzet elfogyására, fokozatos kiirtására vezet. Már most mindahárom említett téren a katolicizmus az, amely még külsőleg megfogyatkozott is, a modern hitközöny mellett is leginkább tud eredményeket felmutatni a társadalmi és nemzeti fennmaradás szempontjából. Erre nézve hadd álljon itt Pezenhoffer könyve alapján néhány sebtében kiragadott példa.

Az ilyenmű statisztikában roppantul fontos, hogy lehetőleg egynemű néposztályokat állítsunk egymással szembe, tehát azonos vidékekről valókat, egyazon műveltségi fokon állókat, azonos foglalkozásúakat stb. Csak ebben az esetben számíthatunk biztosan a vallásstatisztika alapján; csak ebben az esetben bizonyos, hogy ha mégis nagy különbségek vannak pl. katolikusok és protestánsok között, ez a különbség elsősorban a vallásra vezetendő vissza. Mármost ha ilyen teljesen egynemű s csupán vallásilag különböző rétegeket veszünk szemügyre, az egyes vallások óriási döntő szerepe pl. az *öngyilkosságok* kérdésében egyenesen kiáltó.

Így pl. Baranyamegyében egymással határos a megye legkatolikusabb járása, a pécsi, s a legkevésbé katolikus, a siklósi járás, amely azonban felerészben még szintén katolikus. Az előbbiben tíz év alatt 61 ember lett öngyilkos, a másodikban 139; mindkettőt 100.000-es alpra átszámítva: a 94 százalékból katolikus járásban 100.000 közül öngyilkos lesz 153 ember, a félig protestáns járásban már 369; azaz jóval több, mint kétszerannyi. Zalamegyében a legkatolikusabb járás a perlaki (99,3 százalékból katolikus); a legkevésbé katolikus a balatonfüredi (ahol azonban szintén csak 40,4 százalék a protestáns). Az előbbi járásban tíz év alatt (1900-1910) 14-en lettek öngyilkosok, a másodikban, amely pedig jóval kisebb, ugyanazon idő alatt 42-en; ez 100.000-re átszámítva amott 52-t, emitt 341-et tesz ki. A 40 százalékból protestáns lakosság közt tehát tízszer annyi öngyilkosság fordult elő, mint a csaknem szintiszta katolikus perlakiak között.

Pestmegyében a legreformátusabb járás a dunavecsei. Erre a járásra esik egész Pestmegyében a legtöbb öngyilkosság is. A megyében ott van egymás mellett három nagyhatárú, földművelő, magyar város: Félegyháza, Czegléd és Nagykőrös. Az első tisztára katolikus, a második felerészben az, a harmadik kétharmadrészben református. Az elsőben, amely pedig a legnagyobb a három közül, tíz év alatt 97 öngyilkosság fordult elő; a másodikban már 165, a harmadikban, amely pedig a legkisebb, 201. Keczel és Kunszentmiklós éppen egyenlő nagyságú községek; mindkettő magyar és földművelő; de Keczel katolikus, míg Kunszentmiklós vegyes vallású, református többséggel. A katolikus Keczelen az öngyilkosok száma a mondott időben összesen 7 volt, míg Kunszentmiklóson 43. Pestmegye keleti részében egymás mellett épült két község: Ókéske és Újkéske. Az előbbi nagyrészt református, a másik katolikus. A katolikus Újkéskén 8359 lakos közül 9 lett öngyilkos, míg a csak 3100 lakosú Ókésken ugyanakkor 29. Csongrádmegyében a többségében református Hódmezővásárhelyen majdnem ugyanannyi az öngyilkos, mint a kétszer akkora s még hozzá sokkal városiasabb jellegű Szegeden. A katolikus Csongrád községben 56 öngyilkosság történt, míg a vele szomszédos, nem sokkal nagyobb, de vegyes vallású Szentesen 208.

Hasonló képet nyerünk Pezenhoffer kimutatásai szerint a legkülönbözőbb megyékben, járásokban és községekben.

Még csak egy rendkívül feltűnő adatot ragadok ki a sok közül s ez a Budapest külvárosainak tekinthető Erzsébetfalva, Kispest és Rákospalota öngyilkossági arányszáma. E községek túlnyomórészt katolikusok, s bár a főváros közelsége, szociáldemokrácia stb. erősen kikezdte vallásos érzületüket, a kiirthatatlan katolikus érzés és gondolkodás mégis sokkal inkább megőrzi őket az élet nagy válságaiban is az öngyilkosságtól, mint pl. a sokkal primitívebb életmódú, gazdag, de református alföldi nagyközségek népét. Az említett három Pest melletti községgel pl. egyenlő számú lakossága van Mezőtúrnak, Nagykőrösnek és Szentesnek. Mindhárom gazdag, földművelő város; többnyire református lakossággal. S az öngyilkosok száma mégis Erzsébetfalván csak 50, Kispesten is 50, Rákospalotán 35; míg viszont Mezőtúron 199, Nagykőrösön 201 és Szentesen 208. „Tehát – mondja Pezenhoffer – Mezőtúron, Nagykőrösön, Szentesen 4-5 református parasztgazda is felakasztja magát addig, míg Kispesten, Rákospalotán, Erzsébetfalván, mondjuk, egy gyárileány mérget vesz be.” Végül még csak egyet: a Magyar Birodalom legkatolikusabb megyéje Varasdmegye, 300.000 lakossal, akik 99 százalékban katolikusok. Ebben a megyében tíz év alatt csak 93 öngyilkosság fordult elő, tehát *kevesebb, mint a csak 13.000 lakosú, de 90 százalékban református Túrkevéen (103).*

A házassági elválások statisztikája, ez a szintén szomorú, társadalombomlasztó jelenség, ugyanezt a rendkívül kedvező arányt mutatja a katolikusok javára. Nem számítva itt a vegyes házasságokat: 1913-ban (az utolsó békeesztendőben) 73.604 tiszta latin szertartású katolikus házasságot kötöttek s a világi törvényszék előtt ugyanazon évben 2156 ugyanilyen katolikus házasságot bontottak szét. Görög szertartású katolikus házasságkötés volt ugyanez évben 16.182, elválás pedig 300. Tiszta református házasságkötés volt 17.204, elválás 1528. Ágostai evangélikus házasságkötés 8891, elválás 487. Görögkeleti házasság 25.725, elválás 1634. Unitárius házasság 357, elválás 39. Izraelita 6578, elválás 468. E számok azt jelentik, hogy Magyarországon minden 9-ik házasság felbomlik, ha a felek unitáriusok; minden 11-ik, ha a felek reformátusok; minden 14-ik, ha a felek izraeliták; minden 15-ik, ha a felek görögkeletiek; minden 18-ik, ha a felek evangélikusok; de csak minden 37-ik bomlik szét, ha a felek akár latin, akár görög szertartású katolikusok. Ebből egyenesen következik, hogy a családi élet legjobb fenntartója s a gyermeknevelés folytonosságának leghívebb öre a katolikus vallás.

A legmeggrázóbb adatokat s egyben a katolikus vallásra legfényesebb bizonyítékokat ott kapjuk, ahol az országpusztító *egyket* vesszük szemügyre s a statisztika világánál azt kérdezzük, melyik vallás tud az egyke terjedésének leginkább gátat vetni. Pezenhoffer könyve elsősorban az egykével foglalkozik; a fent érintett két másik kérdést csak mellesleg tárgyalja. Kimutatja pl., hogy 1830-tól 1900-ig a Dunántúlon a katolikusok több mint 66 százalékban

szaporodtak, míg a reformátusok csak 49 százalékkal. Még feltűnőbbek a legújabb adatok. 1900-tól 1910-ig a *katolikusok a Dunántúlon 160,803 lélekkel szaporodtak*; a reformátusok ugyanazon időben ugyanott mindössze *csak 13 lélekkel*. Ez a katolikusoknál 7,24 százalékos szaporodás, a reformátusoknál csak 0,004 százalékos. Azaz: ott a katolikusok szaporodása, egyenlő tömegeket véve alapul, a reformátusokénak *ezernyolcszáztízszere*. Azt a népszaporulatot tehát, amelyet a hazának tíz év alatt a dunántúli 2.225.156 katolikus megadott, a reformátusok csak akkor adták volna meg, ha 4.027.532.000-en, azaz négy milliárdnyian volnának. Pedig a reformátusok között éppen nagyobb jómódjuk miatt a kivándorlás is kevesebb volt s a halálozás is, mint a katolikusoknál.

Hasonlót mutat ki Pezenhoffer az ország többi részéről, a városokról is.

Szeged pl. jóval nagyobb mint Debreczen; az országnak Budapest után legnagyobb városa 118,328 lakossal (1910-ben). Debreczen lakossága 92,729; tehát egy nagy alföldi várossal kisebb mint Szeged. Ez azonban régebben nem így volt. Fényes Elek szerint 1830-ban Debreczen még jóval nagyobb volt Szegednél. Debreczennek szerinte akkoriban 48,400, Szegednek csak 32,725 lakosa volt. De még ezenfelül adatok vannak arra, hogy Debreczennek ez a lassabb szaporodása is nagyobb, részben nem a református törzslakosság érdeme, hanem a ma már 20,8 százaléknyi katolikuságé. A „Hármas Kis Tükör” szerint az 1840-es években Debreczennek 60,000 lakosa közül még csak 1500-an voltak katolikusok. Ma a reformátusok a város lakosságának már csak kb. kétharmad részét teszik. A török hódoltság idején pusztasággá lett Alföldet csaknem kizárólag a katolikusok népesítették be újra; egyedül nekik volt erre népfellegük. A jászfényszarusiak népesítették be pl. Félegyházát s egy csomó más pusztát, le egészen Bugacig és Halasig. A jászapátiak alapították Kunszentmártont, ahonnan viszont ismét újabb rajok repültek ki, még Somogy megyébe is. A jászberényiek alapították Lajost és Mizsét. Más jász katolikus rajok alapították Csongrád megyében Kiskundorozsmát; ugyancsak jászok alapították Kiskunmajsát, Kígyóst, Kerekegyházát, Kocsert, Jászkarajenőt s még egy csomó virágzó, népes községet. Ezzel szemben református telepítés alig van egy-kettő s a reformátusság azokban is egyre fogy. Pezenhoffer végül táblázatba szedi Magyarország összes megyéit a népszaporodás szempontjából s e táblázatból letagadhatatlanul kitűnik, hogy a 63 vármegyéből 57-ben a katolikusok jobban szaporodtak, mint a másvallásúak, három megyében egyenlő a katolikusok szaporodása a többi vallásbeliekével s csak háromban múlják emezek felül a katolikusokat. E három megye közül is csak az egyik Torontál válik a katolikusoknak szegényére; a másikban, Máramarosban, a katolikusok száma elenyésző s csupa városlakó, a primitív életkörülmények közt élő s jobban szaporodó ruténekkal szemben; a harmadik: Csík, teljesen katolikus megye; itt a katolikusok százalékszámát oly magas, hogy szinte már nem is emelkedhetik (98,8); a reformátusok és zsidók számbeli gyarapodása itt tisztán a bevándorlás következménye a fellendült faipar, erdőirtások stb. következtében.

Jellemző, hogy az izraeliták is mindenütt fogynak, kivéve az északkeleti rutén megyéket, ahol azonban szaporodásuk szintén nagyrészt a bevándorlás eredménye.

Pezenhoffer számításait a következőkben foglalja össze:

„Az 1910-iki népszámlálás a Magyar Birodalmat 20.886.487 leiekből állónak találta. Ha az ország 1870-től kezdve úgy szaporodott volna, mint a latin szertartású római katolikusok, akkor 1910-ben 22.345.582 lakója lett volna; ha úgy, mint a görög szertartású római katolikusok, akkor 19.579.724; ha úgy, mint a reformátusok, 20.018.725; ha ág. ev. mintára, 18.673.802; ha úgy, mint a görögkeletiek, akkor 17.891.078... A tiszta katolikus és tiszta református szaporodás közti különbség 2.327.857, a tiszta katolikus és tiszta ág. ev. közti 3.672.080, a katolikusok és görögkeletiek közti 4.453.604. *Hazánk tehát a katolicizmustól negyven év alatt egy-egy Görögországot, Szerbiát, sőt Bulgáriát kapott*, illetve kaphatott volna, ha katolikus lett volna. *De hogy annyi lakosa van, amennyi van, azt is a katolicizmusnak köszöni.*”

Mindezekből szinte kiált az a tanulság, hogy a katolicizmus nemcsak lelki, de nemzeti szempontból is legnagyobb áldása országunknak s a katolicizmus fejlesztése, elsősorban a

hitéleti katolicizmusé, amely a lelkek megnevelésében s erkölcsi érzésének szilárdításában pótolhatatlan szolgálatokat tesz, közös hazafiúi kötelessége mindenkinek, még a nem-katolikus magyaroknak is. A kálvinizmust szerették irányzatosan „magyar” vallásnak nevezgetni. Joggal felel erre Pezenhoffer: nem az az igazi magyar vallás, amely a hazát a lassú öngyilkosságnak viszi neki, hanem amely erősíti s izmossá, egészségessé, gyarapodóvá teszi, s ez a katolicizmus.

Megjegyzendő még, hogy hasonló eredményeket mutat fel a vallási statisztika a katolicizmus javára más országokban is: Németországban, Angliában, Hollandiában stb. (L. Krose: Religionsstatistik, Hans Rost: Die Kulturkraft des Katholizismus stb.).

Franciaországban, mely névleg csaknem teljesen katolikus ugyan, de ahol a katolikus hitélet a forradalom óta szinte teljesen elvesztette befolyását a nép széles rétegeire, szintén statisztikailag kimutatható, hogy csak azokban a département-okban van erős szaporulat, amelyek vallásosságukról ismeretesek, nevezetesen az északi megyékben (Pas-De-Calais, Bretagne, Vendée, Normandie) s viszont, mennél vallástalanabb valamely megye, annál védtelenebbül esik az egyke karjaiba, a nemzeti öngyilkosság örvényébe.

Itt is igaznak bizonyult tehát: az igaz vallás, Krisztus igaz Egyháza nemcsak hitéleti és erkölcsi téren, hanem még földi boldogulásunk kérdéseiben is a legmegbízhatóbb kalauz, az emberiség legnagyobb jótévője.

X. A város a hegyen

De fejezzük be fejtegetéseinket. Elkísértelek, testvérem, a nagy kérdések útján. Lehet, hogy nem minden részlet áll előtted tisztán; lehet, hogy egyes kétségeidre csak a katolikus hitvédelemtan³ bővebb és részletesebb kézikönyveiben találod meg a kimerítő felvilágosítást: azok rendelkezésedre állnak s biztosan állíthatom, hogy nincs és nem lehet oly kérdésed, amelyre, ha utánanézel, bő és kielégítő választ ne találnál benne. De a kevés után is, amit e lapokon nyújthattam, úgy érzem, meg kellett látnod az utat, amely a rengetegből a tisztánlátás magaslataira vezet s hiszem, hogy keresztülvágva magad a vadonon, máris látod a *várost a hegyen* – civitas supra montem posita –, ahogy Krisztus mondta, amely felé tartanod, amelynek polgárjogát megszerezned kell, ha életed legszebb célját elérni kívánod.

A város a hegyen! Nézd, odalenn az emberek tízezrei tapogatóznak sűrű bozót és tépő bojtortján között; előítéletek, elfogultságok, hamis beállítások, történelmi valótlanok kusza szövődéke fogta el szemük elől a tisztánlátást; mocsári virágok színes csillogása, süppedő zsombok, heverésre hívogató mohágyak tartóztatják vissza őket a felebbhaladástól. S végül is elvesznek a vadon bozótja között, a mocsarak ingoványában és nem jutnak el soha a hegyre, ahol az aranyfalakból épült fényes város vár rájuk...

A város a hegyen! Nézd, mily büszkén állja a századok viharait s mily szelíd, tiszta, reggeli fényben ragyog feléd. Isten keze metszette ezt a sziklát s Krisztus állította rá a várost: az ő építményét. Az ő lelke járja át minden házát, terét, lakóját; az ő csodálatos jelenléte tartja nyitva benne „a világ végezetéig” az üdvösség kútforrásait. Kétezer esztendő óta tombol ellene a gyűlölet és irigység; politika, zsarnokság, irodalom, népmozgalmak fogtak össze a lerombolására, s a város ma hatalmasabb ifjú erőben áll a szirt fokán, mint valaha. Az emberiség színe-java, szüzek és vértanúk, hősök és angyalok, Istvánok és Gellértek, Imrék és Alajosok, Asszisi Ferencek és Páli Vincék, Erzsébetek és Margitok, a szellem óriásai, mint Volta, Ampère, Pasteur, Cauchy, s a jámbor köznép százmilliói érezték s érzik magukat otthonosan a falai között.

A város a hegyen! Egykor el fog múlni ennek az életnek minden dicsősége. Lázak, álmok, vágyak, szerelmek; paloták, bankok, gyárak, kormányrendszerek. Emberi tudomány s emberi művészet minden ragyogása. Kártyavár, málló felhő, foszló buborék ez mind. Jaj azoknak, akik ehhez a múlandó szerencséhez kötötték boldogságuk szekerét, akik arra a maradandó s örök hazára nem gondoltak s nem gyűjtöttek kincseket, amelyek mindenkorra megmaradnak. A „város a hegyen” azok tanyája, akik örökre akarnak élni. Azoké, akiknek reménye nem konyul a sárba, mihelyt az aggkor beköszönt s utána ezer rémével a halál. Azoké, akik a sírüregek között és koporsók fölött is örökre vidáman dalolják a halhatatlanság himnuszát. Akiket meg nem illet az enyészet és lebukás szomorú végzése, a rettenetes törvény, az „ananké”, amely a többi embert az örvény felé sodorja...

Most, hogy e sorokat írom, éppen fél éve van, hogy ott álltam életem legszebb látványossága, egy lezuhanó tenger: a Niagara partján. Nem a fizikai kép nagyszerűsége ragadott meg leginkább, hanem főleg a Niagara lelke, az a rettenetes és elszomorító érzés, amely a lezuhanó, folyton hulló vízár roppant tömegének láttára a lelkemet elborította. Ó, hogy

³ A hitvédelmi irodalom főbb s hozzáférhetőbb termékei: *Dudek*: A keresztény vallás apológiája. – *Platz*: Apológiai vitatkozások az igazság körül. – *Prohászka*: Isten és a világ. Diadalmas világnézet. Magasságok felé. – *Bangha*: Jézus istenségének bizonyítékai. Az Egyház isteni eredete. – *Székely*: A szentírás apológiája. – *Gutberlet*: Lehrbuch der Apologetik. – *Bougaud*: A kereszténység és korunk. – *Donat*: A tudomány szabadsága. – *Kneller*: A kereszténység és az újabb természettudomány képviselői. – *Hettinger*: A kereszténység apológiája. – *Esser-Mausbach*: Religion, Christentum, Kirche. – Népies kiadvány: „Világosság felé” (hitvédelmi füzetek).

küzd és védekezik ez a víz is az elmúlás törvénye ellen! Azon a félkilométeres úton, mely az Erie-tavat a voltaképpen, falszerű eséstől elválasztja, az egész széles vízár olyan, mint egy roppant csatátér. Millió sziklán torpan meg az ár, nekifeszül, meg akar kapaszkodni, birkózik, vergődik, feltarajozza magát halálfélelmében: nem akar esni, nem akar halni, nem akar elmúlni – s a következő percben mégis újra rohannia, zuhannia kell, mindig lejjebb, mindig közelebb, szikláról sziklára, örvényből örvénybe, míg végül, mintha belátná, hogy hiába ágaskodik, meg kell adnia magát: kiszélesül, elvágódik s a következő pillanatban tompa haláldübörgést hallatva, tehetetlen lemondással vágódik le a félszázméteres mészkőfalon, egy kilométernél szélesebb darabon. Rettenetes halál, szörnyű képe az embersorsnak, sohasem láttam hatalmadat ily megrázó jelenésben!

A kicsiny vízcseppek, amelyek itt másodpercenként miriádnyi számban vágódnak el az élet-halál szörnyű mesgyéjén: mi vagyunk, pihegő, vergődő, tapogatózó, élni-akaró s legvégül mégis elhaló emberek. Minket is hí az örvény: nincs nekünk itt maradandó lakásunk. Az enyészet özönvize mindent el fog érni s mindent magával fog rántani egy örök kétségbeesés kavargó forgatagába – egyedül a „város a hegyen” nyer kíméletet; azt az Élet Ura építette oly magasra, hogy az örvény hatalma el ne érje s erőt ne vegyen rajta. Boldog, aki benne lakik, boldog, aki polgár benne, boldog, aki így kiált fel a királyi lantossal: „Ez az én honom és lakásom, ebben lakom és nyugszom meg örökön-örökké!”

Te is ezek közé tartozol-e, testvér? Avagy azok közé, akik sarat és követ dobálnak a szentelt falakra, ahonnan azok mindig visszapattannak s a dobálókat magukat sebzik meg?

* * *

Még csak egyetlen megjegyzéssel tartozom. Lehet, hogy sok dolog vonz téged a vallásosság tiszta magasai felé; lehet, hogy érzed is a bizonyítékok sújtó, lenyűgöző, kivédhetetlen erejét, amelyek a mi hitünk mellett mint megannyi ércbástya sorakoznak; érzed, látod, hogy nem délibáb, nem csalóka poézis csupán – ó, akkor is a legszebbek közül való volna! – a mi hitünk világa, hanem logikai kényszerűség, biztosság s eltagadhatatlan, elodázhatatlan kötelességed a katolikus krédó zászlaja alá állni. És mégis habozol. Mégsem tudod rászáni magad a keresztjelvény büszke s bátor feltűzésére.

Erre csak az a válaszom, hogy bármily csodás erejűek a mi hitünk bizonyosságai, az embernek a természetfeletti, érzékfeletti igazságokkal szemben mindig módjában áll kibújni, lelkét megkeményíteni. Szomorú szabadságunk, hogy az igazság ellen is védekezhünk! Ezért fontos, hogy aki vallási megvilágosodást keres, a lelkét is tárja meg jóindulatra, igazságszeretetre, készségre, az Isten kegyelme befogadására. Friedrich Wilhelm Webernek, a „Dreizehnlinden” halhatatlan költőjének szép szava áll itt:

„Die Erkenntnis ist die Gabe
Nicht der Weisen, nein, der *Frommen*:
Nicht im Grübeln, nein, im *Beten*
Wird die Offenbarung kommen.”

Az észokok, a bizonyítékok, a meggyőződés a fő és első, de miután ez megvan, még mindig kell lelki készség is, pünkösdi tűz, rajongó igazságszeretet, hogy a hit természetfölötti virága teljes díszében kibimbózhasson a földhöz ragadt lélekben.

Ha ez benned is megvan, akkor, testvérem, nálad sem kétlem, hogy megjön a teljes világosság, a tisztánlátás, a hit igenlő válasza, boldog ámenje az élet legnagyobb kérdéseire, a diadalmas biztosság s örvendő megnyugvása!

Kívánom neked, testvérem és barátom, hogy ezt az örvendő biztosságot s diadalmas hitet érjed el te is!